

INDIJA KOMANDIJA

MILE KLOPČIČ

I.

*Kdorkoli si jo našel in nam dal,
samotni vsi dolgujemo ti hvalo.
Obup ti jo je vstvaril, sen odkril,
spoznanje jo na ótok je pregnalo.*

*Dal si nam jo v uteho, v bridko slast,
ker ž njo si srca zvrhal nam z nemirom;
človeku dal si moč in ž njo ponos,
da zlo povsod srečujemo s prezirom.*

*Če komu še gori pogléd v teh dneh
in hodi po cestâh s pričakovanjem,
mu ti razvnešaš plamene v očeh,
ti spremljaš ga v popotvanju vsakdanjem.*

*Ta z bogom vse večere se bori
za srečno večnost in za večno srečnost.
Kako da ne obupa, ko trpi?
Iz vere vate vre mu ta gorečnost!*

*Le kaj bi, Indija Komandija,
brez tebe nebogljeni in zgubljeni?
Brez tega hrepenenja vekomaj
bi grizli se v tolmunih usmrajenih.*

*Kdorkoli si jo že odkril in dal,
dal si nam jo v uteho, stokrat hvala!
Ko v tem tolmunu sidro dvignemo,
bo tvoja roka barko nam ravnala.*

II.

(Otroci pojo:)

*Lepa Indija dežela,
Indija Komandija,
kjer nikoli sneg ne pade,
kjer nikoli ni dežja.*

*Tamkaj le rosica hladna
vsako noč prši z nebes,*

da stopinjica je vsaka
polna vode čez in čez.

Tamkaj češnje trikrat v letu,
žito dvakrat dozori;
v vsaki hiši za dva pōda
kuštravih otrok živi.

Nič nadloge ne poznajo,
svoja pota hodijo;
časa tam nihčè ne meri,
za roke se vodijo.

Vodijo se po stezicah,
ki prerasel jih je mah;
z leve, z desne pada z drevja
na stezice zlati prah.

Kje je rajska ta dežela,
Indija Komandija?
Tam cedi se med in mleko —
mi smo pa pri nas doma!

III.

In bomo pripluli na novo obalo,
ki nanjo ugoden nas dan bo prignal.
A komaj izrečeš vetrovom zahvalo,
spoznal boš, da v stari si luki ostal.

Tam ceste in pota so blato in brozga,
in delo ni radost, je kazen in greh,
zločin je krepost in poštenost pod ključem,
češčena je mržnja in zloba v ljudeh,

in hiše so ječe, drevesa vešala,
in rabelj je človek, in človek je lump! —
Le kam nas krmar je sanjaški izkrcal?
Slepar in poet je vsak Krištof Kolumb!

A spet bomo z ladjami stali v pristanu,
razpenjali jadra kot vsakokrat,
čakali vetrov, da nas sune od brega
Komandijo Indijo novo iskat.

PISMO S SORŠKEGA POLJA

TONE ŠIFRER

Že dalj časa živim med kmečkim ljudstvom, v krajih, kjer je zadnje desetletje ustvarilo tudi delavski razred in ki so gospodarsko sorazmerno trdni. Toliko daleč sem od kulturnega središča, da me ne motijo njegovi dnevni dražljaji, vendar pa mislim, da precej različno čutim nekatere miselne in čustvene tokove, ki gibljejo tako mlajšo slovensko inteligenco, kakor tudi mišljenje kmečkega človeka. Ti tokovi so stari in novi, prihajajo iz središča ali pa nastajajo na različnih krajih kot izraz različnih notranjih teženj.

Brez dvoma občuti del povojne generacije problem slovenstva čisto drugače kakor pa ljudje, ki so ga zavestno poudarjali ali zanikali že pred vojno. V tej generaciji živi občutje, da je slovenstvo najvažnejša podlaga našega bivanja, kajti razgledi so danes vse ožji kakor kdaj; kozmopolitizem je tako navezan na posebne pogoje, da je praktično skoraj brez pomena. Na drugi strani je pa del slovenskega naroda dosegel toliko pozitivnih vrednot za svoj razvoj, in seveda za nadaljnji obstoj, da je naša generacija, ki nenehno doživlja razne zgodovinske dogodke, nujno morala obrniti oči v slovenstvo in v njem iskati vse, kar bi ji zagotovilo možnost najvišje manifestacije duha, manifestacije človeka kot zrele in sodobne, globoko etične človeške osebnosti. V slovenstvu iščemo torej takih vrednot, da bomo iz njih mogli zrasti do višine kulturnega evropskega človeka, ki mu bodo lastni tudi ustrezajoči razgledi.

Gotovo se nam danes to iskanje še ne more tako posrečiti kakor si včasih zamišljamo. Slovenski narod namreč še ni v vseh svojih plasteh doživel in določno izobrazil pojmov o nekaterih vrednotah (narod, jezik, kultura, svoboda, narodna država), ki bi ob času miselnih in drugačnih kriz dajali človeku oporo. Če je pojem o tej ali oni vrednoti natančno opredeljen, je često navezan na ozko okolje, ne da bi bil duhovna last in vidni znak vsega naroda. Preprosti mož je na eni strani navezan sam nase in tolmači razne pojave pod razgledi neposrednih življenjskih ugodnosti, na drugi strani gleda nanje pod vplivom raznih strankarskih gesel, resnice pa navadno ne pozna in ne vidi. Krivda za tako stanje pada razen na razmere tudi na slovensko inteligenco, ki je mnogo zamudila v času, ko bi morala toliko pristoriti.

Preprosti človek čuti razdaljo med seboj in inteligenco, kulturo, državo in si misli, da mu v stiski nihče ne prihaja na pomoč. Marsikoga, ki doživlja slovenstvo kot resničnost, je obvladalo čustvo, kakršno opazujemo pri narodih, ki so doživeli poraz.

Stefan Zweig pravi, da je premagana dežela ali premagan narod podoben človeku, ki je izgubil svojega boga. Fanatična ekstaza se zlomi nenadoma v nesmiselno izčrpanost, požar, ki je gorel v tisočih in tisočih, ugasne v pepel in žlindro. Nenadno prevrednotenje vseh vrednot nastopi. Navdušenje postane nesmiselno, smrt brezpomembna; dejanja, ki so bila včeraj junaštvo, so danes neumnost; kdor je zaupal,

se je razočaral, vera je postala revna blodnja. Vsa moč skupnosti omahne, vsak stoji sam zase, zvrča krivdo s sebe na bližnjega, in misli le na pridobivanje, korist, prednost. Neskončna utrujenost razveže visoko napetost poleta. Nič hujšega ni, kar bi moralno moč mase tako zelo uničevalo, ničesar ni, kar bi duhovno stanje naroda v taki meri oslabilo in ponižalo.

Podobno stanje je morda doživel slovenski in hrvatski kmet po zlomu Gubčevega upora. Gotovo je danes tako čustvo vse drugačno, mnogo bolj zamotano, vendar je zelo mučno. Upanje, da se bo narod izkopal izpod tega občutja s pogumnim pogledom na svet, z novo življenjsko zavestjo, ki bo prerasla nerodovito bolečino, se pa kar noče razrasti.

Videti je, kakor bi med nami ugasnila volja do veličine, ki je končno neka življenjska sila, kakršno mora razodevati vsak resnično živ organizem in vsaka resnično plodna doba. Vsak narod pa ima navsezadnje le tako usodo, kakršno si sam pripravi in kakršne je po svojih najglobljih etičnih podstavah vreden.

Sodobni tokovi močno dero v strugo skupinskega življenja, ki dela svobodnim dušam precejšno silo. Človek noče biti več popolnoma odgovoren za svoja dejanja; raje vali s svojih ramen odgovornost v imenu kakršnekoli ideje, ki je ni spoznal kot svojo osebno resnico, ampak ga je le šum mase potegnil v aktivno sodelovanje. Take ideje, ki kolikor toliko vselej predstavljajo javno mnenje, so mnogokrat nepravilne tako človeku kakor narodu. Dostikrat se pokaže, da je neki ideal, čeprav postaja bistveni znak naroda, le prividna resnica. Zato ji je od časa do časa le treba pogledati v oči.

Slovenci nimamo takih idealov na pretek. Drugačni so v tem pogledu n. pr. Srbi, ki se večkrat bore pod zastavo take po poli-resnice, dokler se jim stavba ne podre, nakar sledi reakcija, ki jih v večji meri približa dani stvarnosti, iz katere potem ustvarjajo nove poglede.

Slovenci smo zelo ponosni na svojo slovensko kulturo, a ta ponos ne stoji na zelo trdnih temeljih. Vsak človek, ki pride od drugod za dalj časa k nam, često opazi izredno majhno razgibanost tistega dela naroda, ki sam po sebi ni in ne more biti kulturno tvoren, a je neke vrste iskren simpatizer, stalni in razgledani odjemalec kulturne tvornosti, kar ji često daje nemajhen zagon. To mrtvilo ni samo vprašanje gmotnih sredstev in življenjskega standarda — če s preprosto besedo označimo zamotane procese — ampak je važno vprašanje o odnosu slovenskega človeka do slovenskih kulturnih vrednot. (Tega odnosa namreč ne pojasnuje procent analfabetov.) Zdi se mi, da je v široke množice ljudi prodrla misel, kakor da je vse naše prizadevanje za rast naroda in kulture nesmiselno in brezupno. Tako mišljenje ne izpričuje poguma in ni najboljši dokaz o vitalni moči naroda, če se ukvarja z njim že vse desetletje, ko bi se že davno moral otresti te letargije.

Privzemanje kulturnih vrednot pri nas se mi vidi brez življenjske radosti, brez pogumne samozavesti, ki bi bila čisto zunanja manifestacija našega bivanja. Nekatere vrednote sprejemamo že osemdeset

let enako malomarno in v zadnjih dvajsetih letih nismo utegnili dograditi niti važnih pojmov o narodu, narodni državi in tudi o vrednosti človeka, jih precizirati in razširiti med narodom, da bi ob času kriz zajemal iz njih smernice za svoje ravnanje. Prav zdaj čutimo, da postaja taka indiferentnost vsak dan bolj usodna. Seveda je odnos do kulture v marsičem posledica preteklih desetletij in stoletij, vendar se kaže v svojih izkrivljenih oblikah tudi tedaj, če je občestvo vse upe svojega življenja vezalo na neko politično idejo, se dolga desetletja ogrevalo ob njej, nazadnje pa je bila preozko realizirana.

Nadalje je važno za ta odnos tudi vprašanje političnih strank in njihovega etosa.

Skoro vsa večja gibanja, ki so bila pri nas doslej izraz neke volje, so bila večinoma usmerjena v pridobivanje prividne politične moči, v izključno strankarske vzgone, ki so bolj ali manj absorbirali tudi kulturno življenje in ga vodili v svoje območje. Ob priliki strankarskih prevratov pa ni ostalo človeku ničesar, kar bi ga podpiralo v orientaciji do resničnih kulturnih potreb. Ne sme nas tukaj motiti, če si kaka stranka privzema vlogo edinega nosilca narodnega bivanja, kajti navadno odreka političnim nasprotnikom ne samo voljo, ampak tudi pravico do njega. S to trditvijo je neka splošna vrednota — namreč psihološka eksistenca naroda — zožena v strankarske rake in jasno je, da si jo vsaka stranka prilašča in da jo odreka drugim tekmečem. Medsebojno zanikanje vrednote narodnega bivanja drugi ali tretji stranki kaže torej, da ta ali druga, tretja stranka sama nima zavesti tega bivanja. Stranka tako ne priznava kulture v njenem resničnem in samostojnem življenju, ampak jo vselej spravlja v odvisnost.

Značilno ozko strankarstvo, čigar škodo vsak dan občutimo, je posledica pomanjkanja zavesti kulturnega fonda, ki je zavest narodove psihološke eksistence. Sleherni slovenski človek bi si moral biti v svesti, da je v slovenstvu vključena neka vrednota, ki je nad vsako stranko. Dolžnost stranke je, da služi samo narodu in mu nudi ugoden razvoj v taki meri, kolikor je po njeni naravi pač možno.

Ne mislim, da bi bil stvarni politični boj zaradi te zavesti kaj milejši. Saj vidimo pri narodih, ki imajo takšno zavest že davno izoblikovano, da je ravno tu zelo oster in časih tudi nekulturen, vendar se od naših političnih bojev loči po tem, da se dogaja na čisto drugi ravnini, da ima končno le neki temelj, ki je v zavesti vsakega strankarja nedotakljiv in ga niti politika ne razkoplje.

Preden nadaljujem, moram označiti bistvo in funkcije kulturnega fonda ali zavesti psihološke eksistence naroda.

V zavest psihološke eksistence spadajo vse narodne vrednote, pa najsi bodo umetnostne, znanstvene, kulturne, religiozne ali pa socialne, gospodarske, historične, biološke i. t. d., torej sploh vrednote, ki jih je slovenski človek ustvaril iz nuje svoje duše, za svoje boljše življenje, ali so mu prirojene. Sem spada sleherna manifestacija velike duše slovenskega človeka.

Ta zavest je po svoji naravi statična; dinamična more biti v vsakem

posamezniku, ki ne sme le objektivno priznavati omenjenih vrednot, ampak mora imeti subjektivni, kar čustveni odnos do njih. Če živi v njem ta zavest, bo na njeni podlagi odločal o marsikakem problemu drugače, bolj ostro in točno, kakor pa če je ne pozna. Tu bo pognala slovenska narodna zavest in samozavest, iz tega bo zrasla višja etična volja našega človeka, kajti zavest psihološke eksistence pomeni tudi razlikovanje kulture in politike, naroda in stranke, skratka važno in bistveno od malopomembnega — zrno od plev. Ta zavest nam bo pomagala razširiti pojme o narodu in državi, jih privzeti v najbolj naravni obliki, na drugi strani pa bi bila pri pravilnem pojmovanju most med inteligenco in preprostim ljudstvom. Izločila bo iz narodovega življenja neštete zagovarjalce polresnic in bo pomenila velik prevrat v duši slovenskega človeka. Sama po sebi bo povečala njegova etična stremeljenja in ga približala bolj polni in zavestni obliki življenja.

Če živi v nas zavest psihološke eksistence, bomo mogli pravilno gledati tudi na pojave, ki so kulturni podobi naroda nevšečni, kajti prav vsega naroda, do poslednjega člana res ni mogoče združiti v eni zavesti. Digresije, odpadi, pojavi kljubovanja, kakor tudi duhovno uboštvo, pomanjkanje smisla za sleherne vrednote bodo vedno nastopali, a tako nevarni nam ne bodo kakor doslej, niti ne bodo pomembno vplivali na naše razmerje do sveta in življenja.

Ne smemo misliti, da te zavesti doslej še nihče ni imel in je nima. Že dolgo živi in bo še živela v duhovno tvorni, ustvarjalni plasti slovenskega naroda. Program in naloga prihodnjega desetletja bi morala biti tudi v tem, da se razširi ta zavest med široke množice, ki stoje često ob strani, pestujejo svoje jalovo malodušje in si zapirajo pot do dejanj, katera bi bila v dobro kulturi in zainteresirala zanj vsaj njih najboljše strani. Majhen narod na noben način ne sme prezreti nobene vrednote in si ne sme dovoliti neaktivnosti množic, kakor morejo to storiti veliki narodi, ki omenjeno zavest že imajo.

Zavedam se, da je vprašanje zavesti psihološke eksistence naroda močno občutljivo, saj vpliva na njen obstoj in oblikovanje še cela vrsta drugačnih problemov, ki so v večji ali manjši meri problemi človeškega življenja sploh, njegovega bivanja in udejstvovanja ter ga do izredne mere zapletajo, vendar zvrčam na pomanjkanje te zavesti krivdo za naše sodobno malodušje, krivdo za občutek, kakor da imamo zvezane roke in da nismo zmožni dejanja.

Dejanje je nekaj, kar je zmerom vzvišeno nad razglabljavajočim duhom, in se poraja iz važnih etičnih osnov. Osnova dejanja je pogosto nek naiven pogum, neko preprosto naravno čustvo, ki žene človeka, da izpriča o določeni stvari svoje mišljenje, voljo in hotenje, da vzame nase tudi odgovornost za dejanje. Dejanje izključuje v neki meri anticipiranje razumske kritike preden je dovršeno. Duh tvornosti seveda izziva duha kritike, a tvornost je zelo ničevna, če se kritika stalno polašča dejanja že v zasnovi ne pa šele, ko je že izvršeno.

Kritika je nasprotje dejanja, dasi je zopet svoje vrste aktivnost. Če so dejanja še tako popolna in harmonična, nikdar ni ravnovesje vseh

sil popolnoma doseženo. Kritika je popolno in logično nasprotje naivnosti tvornega duha. Vsako dejanje ustvarja neke vrste socialno napekost, ki more dobiti svoje sproščenje v nasprotujočem dejanju ali pa v razumski sferi tudi v smehu, ki je svoje vrste kritika, saj odkriva in realizira disproporcije in deformacije, ki so stvarno prisotne, a jih zakriva plemenitejša moč, da se ne izražajo.

Dejanje in kritika (karikatura, ironija, humor) sta vedno važna znaka vitalnosti. Smeh je priznavanje življenja. Če pogledamo slovensko javno življenje, opazimo le malo tega. Ne vidimo dosti dejanj, ne njihovih posledic in nasprotij. Smeha ni. Nimamo političnega dovtipa, ne politične glose. Ne reagiramo na lastne probleme niti na one, ki zadevajo državo in človeštvo. Navezani smo na tuje ideje, na tuj življenjski stil, katerega ne znamo prekvasiti s svojim duhom in dejanjem. Tuje ideje si radi prilaščamo v njih filozofski ostrini in se jim podvržemo. Življenje pa ima svojo logiko, ki ni logika filozofije. Pri nas pa izgube tuje ideje često svojo življenjskost, postanejo abstraktne in mi se borimo za njihovo neresnično podobo.

Izraz takega ozkega pojmovanja idej in vrednot so malenkostni boji, hinavstvo vkoreninjeno v človeku, nepriznavanje idej sočloveka, negiranje kulture in človeka. Čisto mogoče je, da raste taka mentaliteta na mejah kultur in narodnosti ter gospodarskih interesov. Amplituda, ki jo delajo razne skrajnosti, je pri taki mentaliteti majhna; sinteza, ki je rezultanta skrajnosti, in zmaga nad njimi je majhna. Kakor bi se potrjevalo dejstvo, da narod, ki nima velikih grešnikov, nima niti velikih svetnikov. Veličina je pojem, ki ga marsikdo ne more dojeti. A premisliti je treba, da ni na najboljšem, kdor hrani svojo energijo in nič ne doživlja. Kdor nima nič preostanka svoje osebnosti, kdor ne izliva in preliva, kdor čez rob svojega jaza ne nudi del svojih vitalnih sil in moči bodočnosti ter jih ne zliva v neskončnost, je sicer še človek, toda resnično živ ni več. Le ustvarjanje je življenje!

In ravno človek, ki bi danes moral začeti ustvarjati, živi neko polživljenje, ki mu brani izlivati svojo energijo za bodočnost. Na svojih ramah nosi največjo težo socialne razrvanosti. To je človek, ki se je zavedel sredi vojne in jo preživel bolj v prividu strahu kakor v dojetanju resničnih dogodkov. Pozneje je dokaj dobro občutil hitri tek življenja in je po mojem mnenju za vselej zaznamovan, ne morda s strahom do življenja, ne; v njegovi podzavesti živi močno čustvo relativnosti vsega, čustvo vednega gibanja in spreminjanja. Seveda ta občutek relativnosti v življenju ni nov, večkrat so ga že izpovedali, a dandanes je izredno živ. Pa to ni vzrok za neaktivnost in pesimizem, češ, prepustimo se toku, nas bo že nekam postavil, pa nam bo spet dobro ali slabo. Nasprotno. Prav radi tega človek težko razume današnje mirovanje pri nas, saj hoče prispevati svoj delež za življenje naroda in na nov način izpričati svoje visoko hotenje in energijo. —

Če se razmere ne bodo kmalu spremenile na boljše, bo pojmovanje vrednot še globlje padlo, ne samo pri inteligenci, ampak tudi pri preprostem možu, ki dokaj tenkočutno dojema pojave, ki občestvu koristijo ali škodujejo.

Pojav novega življenjskega vzgona, ki ga vežem na razširjenje zavesti psihološke eksistence naroda, kar pomeni v svojih posledicah vitalno zanimanje za kulturne vrednote, pa ne sme biti privilegij nobenega razreda, če hočemo doseči poleg potrebne intenzivnosti tudi zadovoljivo širino. Seveda zadenemo pri reševanju tega problema na nešteto nujnosti, ki to zanimanje podpirajo ali ga ustavljajo.

Med kmečkim ljudstvom rastejo generacije, ki vedno bolj teže k takemu zanimanju in končno tudi sodelovanju pri kulturnem življenju. Kjer pa strankarski ali drugačni pogledi slepe razsodnost, tam se odvrtačajo od njega. Slovenskih kulturnih vrednot naš človek še ne občuti in tako ni osamljen pojav, če se v nekem okolišu nabere sleherno leto tisočak za misijone, za odkup Prešernove rojstne hiše pa so dali komaj desetino tega. A ta občutek je pri različnih generacijah in pri različnem življenjskem stilu, ki se najdejo tudi na vasi, zelo različen.

Liberalni šestdesetletnik in njegova premena iz sedemdesetih let, ki sta prva imela nekaj odnos do omenjenega občutka, nimata na vasi nobenega vpliva več. Izpodrinil in v gospodarstvu nadomestil ju je človek, ki se je rodil v osemdesetih letih in izoblikoval svojo osebnost prav ob koncu XIX. in začetku XX. stoletja. V gospodarstvu se je drznil prelomiti s tradicijo, čustveno pa je precej samorasel in vihrav ter zelo spremenljiv. Pri tem pa ni ravno ozkih razgledov, čeprav je tudi svetovno vojno preživel čisto desinteresiran, kajti že pred njo se je ustalil in razen doma ga ni mogla zanimati nobena druga stvar. Nov čas po vojni je po svoje razumel in našel zanj svojo formulacijo, ki jo je v svoji pasivnosti do države in narodne rasti analogno prevzel iz preteklosti (»Prej smo bili pod Nemcem, zdaj smo pod Srbom in še Trsta nimamo«). Gospodarsko pa je izrabil čas, začel zemljo intenzivneje obdelovati in je ustanovil zadruga, pri katerih vztraja kot voditelj pogosto zato, ker nima naslednikov. Razodeva vendarle neko širino obzorja, ki je pozneje že drugačna.

Poleg njega živi človek iz devetdesetih let. Pred vojno je začel zoreti, bil kot mlad fant vojak in se vrnil kot človek, ki je hotel ta težka leta svojega življenja kakorkoli pristoriti. Zmožen je izrednih čustvenih zagonov, razgled na vse strani mu je precej odprt in odnos do slovenskih kulturnih vrednot je precej živ. Opazujemo pa že odklon od religioznega čustvovanja, ki je pri osemdesetletniku še tradicionalno. Človek tega desetletja je po vojni ustanavljal pevstva, kulturna društva in knjižnice. V gospodarstvu bi bil rad po zgledu osemdesetletnika tudi intenziven, vendar je nekoliko počasen z napredkom, ker pri novotarijah rad ostaja na pol poti.

Osemdeset in devetdesetletnik imata neko skupno potezo: oba sta se udeležila vojne, potrošila tam ogromno svoje energije in spoznala, da je šla v izgubo za tuje interese, ne pa za interese naroda. Propad Avstrije jima je pokazal lažnivost njene politike in močno omajal vero v avtoriteto države. Ti dve generaciji sta doživeli osebno največ pretresov, odtod so tudi bolj ali manj široki razgledi razumljivi in ti dve generaciji najbolj občutita parvenijstvo tako zvanih voditeljev, ki imajo

do kulture čisto nejasno razmerje. Razumljivo je, da posebno ostro opazita voditelje, ki izdajajo in zametavajo tisti program, kateremu sta pri političnem udejstvovanju sledila, vendar jima manjka še temeljev, iz katerih bi ob takem spoznanju izvajala logične zaključke. Z naslednjo generacijo ju veže zadnje desetletje še splošno prepričanje o prevelikih dajatvah in premajhnem vračanju, kar spet hromi voljo.

Precej drugačen je pa človek prvega desetletja XX. stol., ki je doraščal med vojno in dozorel v letih gospodarske prosperitete ter postal samostojen gospodar v začetku tridesetih let in še pozneje. V mlajših letih se je tu in tam udeleževal kulturnega življenja, ko pa je nastopala kriza, se je posvečal vedno bolj gospodarstvu in dosegel širše obzorje. Ljudje te generacije so danes najbolj napredni gospodarji na vasi. Večji del je tako postal človek prvega desetletja tudi naraven naslednik osemdesetletnika pri vodstvu zadrug, ali pa je šel preko tega in postal prav zaradi skrbi za lastno premoženje gluha za sleherno skupno delo. Priznava sicer potrebo kulturnega dela, toda udejstvovanje v društvi itd. prepušča kmečkim sinovom, ki niso določeni za gospodarje ter so neke vrste brezdomci. Teh se pa loteva pesimizem in kulturno delovanje na vasi je marsikje zastalo, kjer ga ne hranijo drugačne, bolj politične pobude. Do zemlje ima bolj razumski odnos kot osemdesetletnik; sploh je opaziti na njem neke vrste amerikanizacijo.

Človek drugega desetletja še ni postal gospodar v večji meri. Vendar se kaže pri njem zanimanje za gospodarstvo, manjše za skupno delo in združništvo, in dokaj veliko nezanimanje za kulturne in religiozne vrednote; opaziti pa je mogoče rast politične in strankarske omejenosti, kakor tudi zmanjšanje splošnega obzorja, ki niti pri desetletniku ne doseže svojih prednikov. Ta generacija, ki ima značilno ozko obzorje, kaže najmanj razveseljivo podobo.

Zadnji dve generaciji obenem s predzadnjo pa časih dovolj dobro ugotavljata bodisi gospodarska ali kulturna dejstva, ki so zanje neugodna. Ugotovitvam pa ne sledi delo, ampak malodušje in pri zadnjih dveh v čustvenem oziru precejšnja zaprtost, ki je morda le neka daljna želja po svobodi, in vzbuja v marsikom prepričanje, da more živeti sam zase, brez mnogih vezi s sočlovekom.

Pri zadnji in deloma predzadnji generaciji zasledimo še neko važno črto. Stari kmečki etos je v zatonu, obenem z njim pa tudi njegova čisto zunanja stran, namreč družabni odnos do starejših generacij in te generacije med sabo. Ne le da ni več sledu o razmahnjem življenju prvih dveh generacij, tudi sleherno veselje se je nekam umaknilo. Smeha še celo ni. Obseg doživetij postaja vse ožji in občuten hlad je delež teh generacij. Stari zakoni, ki so nekdanj urejevali občevalne odnose, so postali nesmiselni, dasi so prej dajali nastopu kmečkega človeka neko sigurnost. V zadnjih dvajsetih letih jih skuša nadomestiti meščanska etiketa v svojih najbolj čudnih oblikah, kajti v take se je na nepravih tleh izrodila. Razumljivo je, da to etiketo nezavedno propagirajo najbolj delavski sloji. Znaki novega kmečkega etosa se šele porajajo; prej ne bo izoblikovan, dokler zavest psihološke eksistence naroda ne bo vsesplošna. V njej bo tudi kmečki človek našel oporo.

Priznati moramo, da ima mena generacij in vrednot svojo časovno dinamiko, ki obsega vedno krajša časovna razdobja. Vendar je prav radi tega treba imeti neko vero v lastno vrednost, ki jo sicer često poudarjamo, ne da bi bili iskreno prepričani o njej. Tudi zavest psihološke eksistence naroda je treba spoznati kot osebno resnico, kot osebno doživetje, sicer je tudi priznavanje te zavesti varanje samega sebe.

Dasi sem gotovo to ali ono stvar, ki sem jo zgoraj omenil, bolj poudaril zategadelj, da so posledice bolj očite in rešitev bolj konkretna, je končno važno le eno: najti je treba izhod iz majhnega življenja današnjih dni, zaživeti v novem življenjskem zanosu in dvigniti etično vrednost slovenskega človeka do najvišje usojene popolnosti.

POLETNI DAN

JERN LEDINA

*Jaz orjem očetove njive.
Po starem načinu grem po razoru,
s plugom in brano tkem nove oblike
v zelen okvir in zeleno osnovo.*

*Na dvignjenem valu pojoče ravnine
pa orje Francè Dobrijan, poznam ga po konjih;
glasno jim kliče: hot, stara, ko obrača
— živa podoba očeta orača,
ki lani je zadnjič tam njive oral. —
Enako nad plugom sloniva na krajih
in kar na vseh njivah oko še spozna jih
eno z menoj so, enega morja so val.*

*Jaz sejem na očetove njive semena ...
V ritmu pradavnem grem, zrna spuščam iz roke
— razor in lehe sprejemajo vase otroke. —
Kot sejem jaz, seje Francè Dobrijan.
Sejalci v zamahu odpiramo dlan
in čutimo: biti — ustvarjati naša je slast.
Jeseni: preden na Grintavcu rebra so bela;
spomladi: ko bukev na Humu ni še zelena
v neдрje zemlje izročamo rast ...
Oblaki in zemlja — vse diha z menoj,
orač in sejalec — so eno z menoj.
Enako do bóli nam zemlja je sveta,
ko nas prevzema gorje vse do dna.
V strastno ljubezen so nam srca zajeta
za izdana, prekleta, razbičana tla.*

TAM GORI ZA HRAMOM . . .

ANTON INGOLIČ

Ko sem prehodil sadovnjak, je pot zavila ob bukovem gozdiču na levo in že se je pokazala med drevjem tik ob gozdu dolga nizka koč. Naglo sem zavil okoli vogala.

Tisti hip mi je zastala noga. Zagledal sem nenavadno suhotno staro, ki je sedela na vežnem pragu. S komolci si je opirala roke na kolena in držala glavo v dlaneh ter nepremično zrla predse. Obraz je imela bolj bel, kakor je bila stena za njo, in tako koščen, da so ji pod ličnicami, ki so štrlele daleč naprej, ležale temne sence kakor velike črne lise. Spran rumen robec na glavi jo je delal še strahotnejšo. V zadregi sem se ji približal. Ko sem bil tik nje in sem ji želel dobro jutro, me je šele opazila in slišala.

Počasi se je okrenila proti meni, zdaj sem razločneje videl, da so v tem mrliskem obrazu le še oči, — spregovorila je vdano: »Bog naj jim da dobro jutro!«

Kar začudil sem se, da je bilo v njenem glasu še toliko življenja. Opogumljen sem povedal, čemu sem prišel.

»Naj gredo sami v hišo in jo pokličejo, težko sama vstanem!«

Odmaknila se je za toliko, da sem lahko šel mimo. Pri tem sem opazil njene bose noge, bile so drobne kakor noge desetletnega otroka. Na sebi ni imela drugega kakor zakrpano, nekdanj modro obleko. Obstal sem v tesnem prostoru, ki bi naj bil veža in kuhinja obenem. Čeprav sem rahlo potrkal na vrata, so že zaškripala in se sama odprla. Čakal sem.

»Kar vstopijo naj,« se je oglasila starka izpred praga. »Uboga Micka že tri dni ni spala.«

Ubogal sem jo. V sobi je bilo tako temno, da sem šele čez čas zagledal dve postelji in na najbližji priletno ženo z drobnim dekletcem ob sebi. Žena je spala z odprtimi usti in se niti ni ganila ob mojem vstopu. S tesnobo sem se ozrl okoli sebe. Sobica je bila tako nizka, da sem se z glavo dotikal stropa, in tako majhna, da je bilo med posteljama in mizo, ki je stala ob oknu, ter žrmljami za vrati prostora komaj za dva koraka. Ena postelja je bila pobarvana, druga pa zbita iz neoskobljanih desk. Rjuh ni imela nobena, na slami je ležalo le nekaj cunj. Tla so bila ilovnata, sicer skrbno pometena, a bolj valovita in razdrapanana kakor dvorišče pred koč. V zadregi sem se oziral po številnih svetih podobah, s katerimi so bile stene skoraj popolnoma pokrite, in si nisem upal zaklicati v to revščino.

»Naj jo pokličejo! Micka, čuješ Micka!« se je starka spet oglasila.

Zdaj se je žena zdramila; pomela si je oči in napol v spanju skočila iz postelje. Ko me je zagledala, si je plaho zapela bluzo na prsih in vprašujoče uprla pogled vame. Razložil sem ji, čemu sem prišel.

»A tako? Takoj bom šla!« je dejala in segla po zgornjem krilu, s katerim je bilo pokrito dekletce.

Vrnil sem se pred koč. Starka je še vedno čepela na istem mestu.

»Hude dneve smo imeli, Bog se nas umisli!« je zavzdihnila, ko sem šel mimo.

»Vašo hčer so včeraj pokopali?« sem jo vprašal in se ustavil nekaj korakov od nje.

»Moja, moja je bila! Najmlajša, ki je najbolj skrbela zame!« je odvrnila starka in oči so se ji zasolzile.

»Kaj ji je bilo?« sem jo vprašal dalje, videč, da bi se rada razgovorila o njej.

»Ljubi gospod, jetika, jetika! Strašna bolezen je to. Bog nas je obvaruj!« Prestala je za toliko, da je Mica stopila čez prag in zavila molče navkreber po sadovnjaku, potem je nadaljevala. »Koliko je reva trpela, tega vam ne morem povedati! To ve samo ljubi Bog in jaz! Do zadnjega dne sva skupaj spali, vse sem videla in vem, koliko je revica prestala!«

»Spali sta skupaj!« sem presenečen vzkliknil.

»Od prvega do zadnjega dne! Kolikšno veselje sem imela z njo, dobila sem jo, ko smo mislili, da ne bo nobenega več! Od kraja je bila slabotna, ko pa je stopila iz šole, se je popravila. Vse se je oziralo za njo, če je šla po vrhu. Ah, moja Liza, zdaj pa ne bova več spali skupaj!«

Razjokala se je; solze so ji lile po koščenem obrazu. Povedal sem ji nekaj vsakdanjih besed v tolažbo, prave velike besede nisem mogel najti. Toda starka je bila še zanje hvaležna. »Hvala jim, ljubi gospod!«

»Niste poslali po zdravnika?« sem spet vprašal in sedel na leseno klopico blizu velike jablane.

»Tako je bilo,« je povedala starka, ko si je posušila zadnjo solzo.

»Ob kopi se je spomladi prehladila. Vedó, kakšno je bilo letos vreme, vsak dan dež, delo pa smo morali opraviti. Takoj potem ni bila prava, pokašljevala je in ni si več pela kakor prej. ‚Kaj ti je Liza?‘ sem jo vprašala. ‚Mati, nič mi ni,‘ je odgovorila in hodila na delo kakor prej, dokler je ni še enkrat dobil dež. Od takrat ni zapustila hiše. Kuhala sem ji čaje, a ni šlo na bolje. Rdečica ji je izginila z lic, prava senca nekdanje Lize je postala. ‚Pojdi k zdravniku,‘ sem ji prigovarjala. Pa ni ubogala. Potem so prišli gospodar, to je bilo prvič, da so stopili pod našo streho, in prinesli zdravila. Čez nekaj dni so jo vzeli s seboj k zdravniku. Jemala je zdravila, a ni več vstala. Tudi gospodarja ni bilo več, zgornjim so dejali, da je že zamujeno. V sredo pa je zaspala.«

Premolknila je, se ozrla name in spregovorila čez čas: »Pa kaj jim to pravim! Oni imajo druge skrbi!«

»Kar povejte, rad vas poslušam, tudi pomagal bi vam, če bi le mogel!« sem dejal, čeprav sem se zavedal, da ji ne morem pomagati.

Starka me je hvaležno pogledala, položila roke na kolena in nadaljevala:

»Kako so dobri! Tolaži me, da ji je ljubi Bog dal tako lepo smrt! Da bi še meni naklonil takšno! Od binškošči je ležala in niti enkrat ni zavzdihnila. Pa sem jo večkrat vprašala ponoči: ‚Liza, te kaj boli?‘ ‚Nič me ne boli, mati! Le spite!‘ me je mirila. V sredo popoldne pa je legla na levo stran. To se je prvič zgodilo, prej je bila vedno obrnjena proti zidu. Gledam jo in nič se mi ne zdi prav. Pa že zastoče: ‚Mati, boli, boli!‘

Poda mi roko, jo stisne in reče: 'Zbogom, mati! Zbogom, mati!' Pokličem Micko, še od nje se poslovi. A še gleda po sobi, kot bi nekoga iskala. 'Koga iščeš?' jo vprašam. 'Trezika, Trezika!' zavzdihne. Ko vidi, da je ni, zapre oči. Micka jo gre iskat. Primem jo za roko. Še enkrat odpre oči in zakliče: 'Trezika, Trezika!' Potem jih zapre za vedno.«

Starka je še pripovedovala: da je Trezika prišla prepozno, da niso mogli vsi bratje in sestre na pogreb, ker je zdaj toliko dela, da jo je ona spremila le do hruške za kočo, dalje ni mogla. Medtem se je sonce dvignilo, skozi drevje je obsijalo kočo in vrglo še na starko jarke luči. Obraz ji je bil zdaj videti še bolj koščen, a oči bolj žive. Zgoraj nad vinogradom je postalo živahno. Tudi od drugod je prihajalo v globel življenje. Nekoliko niže pod kočo je konec ozke njivice vodila pot; že nekaj ljudi je šlo mimo. Iz gozda so se oglašali ptiči. Edina kokoš je prifrftala izza napol odprtih vrat, ki so vodila najbrž v hlev. Koča je imela tudi majhno kolarnico, a v njej ni bilo razen nekaj suhih vej ničesar. Očividno je tudi to bila nekoč samostojna, čeprav majhna kmetija. Rad bi bil vprašal starko še o tem, a ta je pripovedovala z neko zadržano gorečnostjo le o hčerki, da je nisem upal motiti, marveč sem spet pazljiveje prisluhnil njenim besedam.

»Mislim, da jo je ljubi Bog vzel k sebi,« je govorila, ozirajoč se proti nebu. »Malo prej ji je dal lepe, zelo lepe sanje. V ponedeljek me je še po temi stresla za ramo in poklicala: 'Mati! Mati! Ali še spite?' 'Ne, ne spim. Kaj je Liza?' sem odgovorila in se dvignila. Tudi ona je sedla in začela pripovedovati: 'Mati, kako lepe sanje sem imela! Sanjalo se mi je, da sem pasla kravo pod našo kočo, pa je začelo tako grmeti, da se je zemlja tresla. Zbala sem se in hotela zbežati. Tedaj pa vidim, kako se kotali po bregu navzdol velika krogla. Ko pride blizu mene, se oglasi od nekod močan glas: 'Komu živiš?' V strahu odgovorim: 'Ljubemu Jezusu. Koga ljubiš, me vpraša isti glas. Ljubega Jezusa, odgovorim. Pa me vpraša še tretjič' ... Tretjič je vprašalo ...«

Tu je starka umolknila in iskala v svojem spominu. Čez dolgo je vsa žalostna povedala:

»Vidijo, tretje mi je padlo iz glave. Kako, da sem le mogla pozabiti! Moj Bog, če se ne bom mogla več spomniti!«

Vsa obupana je postala; tolažil sem jo, kakor sem vedel in znal. Nekoliko se je le pomirila in nadaljevala:

»Ko je odgovorila še na tretje vprašanje, se je krogla odprla in iz nje je stopil sam Jezus Kristus. Tako lepo jo je pogledal, da se je razjokala od sreče. Nato se je zbudila. To so lepe sanje; tako srečna je bila zaradi njih, vsem jih je še enkrat povedala. Še malo pred smrtjo se je nanje spomnila.«

Molčal sem. Starkina tiha predanost v usodo, ki jo je tako kruto udarila in tepla najbrž vse življenje, me je bolela. Hotel sem vstati in se posloviti, zadržala pa me je deklica, ki je stopila na prag in začudeno zrla vame. Ko jo je starka začutila za sabo, se je rahlo okrenila k njej in ji velela:

»Trezika, poljubi gospodu roko!«

Deklica se mi je boječe približala in hotela seči po moji roki. Zadržal

sem jo. Obstala je pred menoj, ne vedoč, kaj naj napravi. Bilo ji je pet ali šest let, zlate lase je imela in poln otroški obrazek. Obleka ji je bila prevelika, svojčas je morala biti lepša kakor jih nosijo otroci po Halozah.

»Čigava je?« vprašam, ko je odbežala nekam za kočo.

»Njena, Lizina!« — »Lizina?«

»Ljubi Bog ji je pač ta greh odpustil. Mnogo je pretrpela zaradi njega. Nezakonska je,« je starka bolestno izpovedala.

»Kdo ji je oče?« mi je nekako ušlo kar samo.

»Nobeden ni zapisan. Pravega ni smela povedati.«

»Zakaj?«

»Gospodar so tako dolgo hodili za njo, da se jih ni mogla več braniti. Saj ne vedo, kako je.«

»Jellauschegg je njen oče?« sem vzkliknil.

Pred očmi mi je vstal prizor, kako se je ponoči vrgel na posteljo, kjer je bila Trezika najbrž spočeta, v senci svetega Boštjana in pod varstvom ostalih svetnikov.

»Pa plačuje zanjo?«

»Kaj bodo plačevali, saj jih nismo terjali. Bog, da so nas pustili v koči! Gospodinja so nam bili že odpovedali. Težko je pač nam siromakom!«

Šele zdaj se ji je zmračil obraz; z glasom, v katerem ni bilo več prejšnje jasnosti in vdanosti, je bolj zaječala, kot izgovorila:

»Najhujše je, da bomo morali vseeno iz kočice.«

»Kako to?«

»Lize ni več. Skoro vso pomlad ni mogla na delo. Jaz tudi ne, že od lanske jeseni ne pridem dalje kakor do onele hruške. Na delo hodi samo Micka. To, pa pravijo, je premalo. Dobili si bodo druge. Za božjo sveto voljo, kam naj grem zdaj na smrt? Sama ne morem iz hiše, nesti me bodo morali, če me hočejo spraviti ven. Da, da, nesli me bodo, kakor so odnesli Lizo.«

Vstal sem in z grozo strmel v starko, ki je s trpko besedo izpovedala krivico, katere ni menda nikoli tako živo občutila kot te trenutke.

»Več kakor trideset let smo tu, malo prej smo prišli, preden je prišla Liza na svet. Včasih nas je bilo pet pri hiši za delo. Mojega moža, Bog daj mir in pokoj njegovi duši, je zadelo božje v gorici. Obadva sva pustila življenje gospodarju, zdaj pa me gonijo iz kočice. Včeraj so spet rekli Micki, da ne bodo več dolgo čakali. Naj premislijo gospod, ali je to pravica! Da se le ne bojijo Boga!«

Počasi se je dvignila. Šele zdaj sem videl, da je ni drugega kakor kost in koža. Zravnala se je, višja je bila kakor vežna vrata. V sicer blede lica ji je zaplalo nekaj krvi. Ogorčeno je nadaljevala:

»Nič srca nimajo za nas uboge. Včeraj so nam poslali nekaj kruha in mesa, nocoj ponoči pa so prišli in jim je morala dati Micka nazaj, kar je ostalo. Gotovo so spet koga imeli pri sebi.«

V srcu me je zaskolelo. Nagnil sem se proti starki, kakor da bi ji hotel razodeti, da sem bil jaz tisti, ki sem ji pojedel kruh in meso, da sem poljubil gospodarja na njegova zabuhla lica, da sem ga rešil gotove

smrti, namesto da bi ga bil pustil izkrvaveti! A nisem je prijel za roko, samo zamahnil sem z rokami in zajecjal: »Velika reva ste... Poiščem ga... Zbogom...«

Pognal sem se po sadovnjaku navzgor. Na jezik so mi vrele besede, ki jih bom vrgel gospodu Jellausheggu v obraz.

Ko sem prišel na vrh, so odhajali zadnji trgači v vinograd. Pred hišo je stala samo nenavadno debela ženska Jellaushegovih let, oblečena je bila v modro svilen obleko, na katero pa je imela privezan navaden bel kuhinjski predpasnik. Takoj sem zaslutil v njej »njih«, gospodinjo. Gledala je še nekaj časa za trgači, nato se je okrenila proti hiši. V tem je zagledala mene, ki sem se počasi približeval. Prišla mi je naproti in mi že od daleč ponujala roko.

»Sie sind Herr Professor...« — »Da, gospa!« — »Gleich hab' ich mir gedacht!«

Stresla mi je roko. Šele zdaj sem se popolnoma zavedel razlike med to rejeno, vedno sito in spočito žensko pa med ubogo viničarko tam doli, ki je dala vse svoje moči tem mehkim in oblim rokam.

»Ich werde mit ihnen deutsch sprechen, slowenisch kann ich nur dialektisch, nur für unsere Leute...« je smehljaje dodala.

Hotel sem vprašati po možu, a ni je bilo mogoče ustaviti. »Mehr brauch ich nicht! Sie können aber slowenisch sprechen, nur langsam und wie möglich dialektisch! Dann werden wir uns gut verstehen.«

»Kako dolgo ste že tukaj?« ji končno le sežem v besedo.

»Von Geburt aus, aber meine Eltern waren Deutsch und ich verkehre nur in deutscher Gesellschaft! Sie verstehen ja!«

Ne! Nisem mogel razumeti, da se je v petdesetih letih — saj toliko jih je imela — naučila le toliko slovenščine, da je lahko samo ukazovala služkinjam, viničarjem in viničarkam. Slednjič mi je le povedala, da je mož odšel v mesto. Opoldne se bo vrnil, spodaj v vaši imajo avtomobil. Potem se je opravičevala, da je bil takšen; tožila je, da je sicer dober človek, a vino ima nanj strašen vpliv. Naj pozabim, če je bilo kaj neprijetnega! Kakor doma naj se počutim! Če hočem, lahko grem v vinograd ali v sobo in si navijem gramofon ali radio. Za zdaj nima časa, da bi mi delala družčino, popoldne pa bodo prišli gostje in ne bo dolgčas. Po vsem tem me je peljala v sobo in mi prinesla zajtrk. Kavno, bel kruh s sirovim maslom. Čez čas pa mi je prinesla desetletna deklica krožnik svežega, komaj nabranega grozdja.

»Das ist unsere Traute,« mi jo je predstavila »im nächsten Herbst könnt ihr sie bekommen, wenn's gut geht!«

Traute, rdečelično dekletce z dolgima kitama po ramenih, me je nezaupno pogledala; ko pa je videla, da nisem tako grozen, kakor so ji menda opisali profesorje, je postavila predme grozdje in pozdravila: »Klanjam se, gospod profesor!«

Toda že te štiri besede so mi razodele, da ne more znati slovenski, izgovarjala je trdo in napačno naglaševala.

Naposled sta me pustili samega z Micko, ki je še vedno umivala in brisala pohištvo. Čeprav so bila tla umita in okna že od zgodnjega jutra odprta, je imela soba še močan duh po žganju. To in ono bi bil

rad vprašal Micko, a gospodinja je neprestano hodila skozi vežo. Molče sem spil kavo in pozobal dva grozda. Ko sem odhajal, je Micka snemala svetega Boštjana, da bi ga očistila krvavih madežev.

»Kako je še sem prišla kri!« je začudena vzkliknila.

Nasmejal sem se in dejal, da sva se tako pošteno bila. V tem pa mi je pogled obvisel na zadnji strani slike.

»Čakajte, kaj pa je tu?«

Vzel sem Micki sliko iz rok in jo obrnil.

Tedaj me je s svojim jekleno mrzlim pogledom ošinil sam Adolf Hitler! Presenečen sem skoraj izpustil sliko iz rok.

Šele sedaj sem razumel Jellauscheggov kes in njegovo obljubo pred to podobo, na kateri pa ni gledal svetega Boštjana, marveč Hitlerja, čeprav je bil ta obrnjen proti steni.

»Zdaj pa naj visi tako!« sem dejal in obrnil sliko tako, da je bil sveti Boštjan obrnjen proti steni! Saj on ni pomenil za Jellauschegga in za njegove vinograde prav nič. Micka jo je pustila, kakor sem jo obesil.

»Pa naj bo tako,« je dejala, »saj ne vem, kako je prav. Včasih jo imajo tako, včasih drugače. Velik svetnik jim mora biti ta človek!«

Odšel sem iz sobe. Potreben sem bil zraka. Rad in z veseljem sem že od nekdanj prodiral ljudem v duše, a toliko odkritij v tako kratkem času me je zmedlo.

Zunaj je bilo lepo dopoldne. Sonce je stalo že visoko na brezoblačnem nebu. Pred hišo so se igrali otroci, očitno viničarski, in Traute, ki je imela glavno besedo. Doslej so se lovili, ker pa Traute ni mogla nobenega vloviti, je začela vpiti, da se bodo igrali kaj drugega. Ta je predlagal to, oni drugo. Traute pa ni nobenega poslušala, trmasto je ponavljala:

»Igrajmo se princeso in palčke!«

Otroci so umolknili in jo poslušali z odprtimi usti, ko je razdeljevala vloge.

»Vi trije boste palčki, vidve služabnici, jaz bom pa princesa. Ti mi boš nosila sončnik, ti pa tole knjigo, vi pa pojdite po sladke korenice in poiščite princa, ki se je izgubil v gozdu. Hitro ga morate najti, ker on me bo rešil iz teh blatnih krajev in odpeljal v deveto deželo.«

Traute je znala svojo vlogo imenitno igrati, hodila je po prstih in visoko nosila glavo, zviška ukazujoč svojima služabnicama. Ostali pa niso vedeli, kaj naj prav za prav počno. Trezika je nerodno držala sončnik v rokah in še nerodneje stopala pred »princeso«, šlo ji je bolj na jok kot na smeh. »Palčki« so se skotalili po sadovnjaku proti gozdu in rili z nosovi po zemlji, da bi našli kako sladko koreninico. Še teže jim je bilo najti izgubljenega princa. Na robu gozda so se dolgo posvetovali, kako naj princeso zadovoljijo. Ta je postajala že nestrpna in jim klicala, naj ga nemudoma pripeljejo. Dečkom se je končno le posvetilo. Hitro so največjega izmed sebe okitili z zelenjem in cveticami. Ta »princ« je bil sicer bos, oblečene je imel samo hlače, privezane z večkrat zavozlanim motvozom, srajco je imel raztrgano in zamazano, toda glavo je imel ovito s praprotjo, okoli vratu so se mu lesketale divje

rdeče jagode, tudi izza hlač mu je gledalo cvetje in v rokah je držal veliko kostanjevo vejo. Junaško je stopil pred »princeso«, ostala dva palčka pa sta ga najavila: »Poglejte, tu je vaš princ!«

»Princesa« se je namrdnila in zaničljivo vzkliknila:

»Kakšen princ je to? To je Hrgaletov Vanček, pa ne princ. Vi Haložani sploh ne morete biti princi!«

Tako se je končala njihova igra z razočaranjem za »princeso« in tudi za viničarske otroke. Ti so ostali nad sadovnjakom, in z začudenjem zrlí na gospodarjevo hčerko, ki je odšla v vinograd, češ da se ne znajo igrati.

Sledil sem ji. Vrhu vinograda sem obstal, ona pa je stekla k materi, ki je hodila za trgači in jih nadzirala. Vsak list je pretaknila, s palico preobračala grude stikajoč za jagodami.

»Kiri je tu trgala?« je zaklicala, ko je menda staknila kakšno jagodo.

Trgači so se ozrli k njej. Nekdo je zaklical neko ime. Gospodinja pa je pomahala s palico in velela:

»Neža, prišla sem in to pobrala! Vsi lepo trgala, nič pustila zadi! Lon pa bi rada mela! Jaz čem meti ordnuno!«

Drobno dekletce se je spustilo h gospodinji in med njeno ponovno pridigo pobralo dve ali tri jagode. Njena slovenščina je bila zelo skromna, toda viničarji, njeni h'apci, so jo razumeli, več pa ji res ni bilo treba! Prej so nekaj peli, po teh njenih besedah pa so molče in vidno pazljiveje opravljali svoj posel.

Bilo jih je kakih petnajst. Bili so lepše oblečeni kakor navadno. Skoraj praznje. Zakaj le? sem se vprašal. Saj trgatev vendar ni njihov praznik, marveč gospodarjev in gospodinjin, ta dva pa sta prav za to priliko slabše oblečena, češ za Haloze bo že dobro! Ali je to spomin na tiste čase, ko so njihovi pradedi bili še lastniki vinogradov in so se ob trgatvi boljše oblekli, ker je ta dan bil zanje res praznik? Ali pa jim je gospoda že pred stoletji naročila, naj se za trgatev lepše oblečejo, da bi njihovi gostje videli, kako dobro se jim godi?

Medtem je gospa s hčerko odšla na drugo stran, kjer še niso trgali, da odbere najlepše grozde, ki jih bo spravila za goste in zase. Trgači so spet oživali. Nekdo je povedal šalo in vsi so se zasmejali. Potem je jela starejša ženska pripovedovati dolgo zgodbo, nekateri so jo poslušali, drugi so se pogovarjali zase. Brentača sta drug za drugim odnašala grozdje v stiskalnico. Globoko k tlom sključena sta stopala počasi po strmini, oddahnila sta se, ko sta prispela na vrh. Iz stiskalnice je prijetno dišalo po moštu. V tem so v vinogradu zapeli. Najprej ono o zagorskih zvonovih, potem pa neko nemško, od katere nisem razumel niti besedice, ker so izgovarjali tako nerazložno. Tudi mlajši brentač je pel. Ko je prišel mimo mene, sem ga vprašal:

»Kaj znate nemški?«

»Ne, ne znam!«

»Pa drugi znajo?«

»Tudi ne. Samo stari Rižnar, ki je bil na vojski!«

»Kako pa da požete? Kdo vas je naučil?« sem vprašal, čudeč se.

»Tu in tam smo se naučili. Gospoda rada vidi, če zapojemo kako nemško. V nedeljo so prišli k Birtu iz Gradca, pa smo zapeli nekaj nemških in takoj so nam plačali pet litrov vina!«

Fant se je smejal na vsa usta in odšel počasi dalje. Nisem vedel, kaj naj rečem.

Ko je prišla gospa iz vinograda, sem ji dejal, da grem malo naokoli. Zabičala mi je, naj se opoldne gotovo vrnem. Obljubil sem ji in se poslovil.

Brez cilja sem krenil po grebenu med vinogradi. Od tod in onod se je glasila pesem. Pred vinskimi hrami sem srečaval brentače. Skoraj vsi so bili vinjeni, ta dan so si ga vendar lahko po mili volji privoščili. A to ni moglo skriti pomanjkanja, ki je v preteklih mesecih in letih izsušilo njihove obraze in jim vzelo poslednjo kapljico krvi, tudi jih ne bo moglo obvarovati trpljenja, ki se bo zanje že jutri začelo znova.

Konec grebena so pravkar zapirali veliko gosposko hišo, zaprli so okna in vetrnice in skrbno zaklenili vsa vrata. Še dvakrat so pregledali, če je res dobro zaprto, potem so se šele spustili v klanec za viničarjem, ki je nosil poln nahrbtnik in veliko košaro. Tudi ostali, gospod, gospa in dva otroka, so imeli vsak svoj zavoj. Odnašali so posodo, žlice, vilice, nože, prte in ostalo, kar so si pred dnevi prinesli in brez česar niso mogli niti tu v Halozah dobro jesti in spati.

Hiša bo ostala prazna vso zimo, šele na pomlad bo prišel kdo za nekaj dni, da bo nadziral delo. Še teden ali dva pa bodo zaprli tudi ostale gosposke hiše, vino bodo zaklenili v kleti ali odpeljali domov, Haložane pa prepustili njihovi usodi. Klanci bodo kmalu še bolj blatni, megle se bodo vlačile po teh zdaj tako veselih gričih in mrtva tišina bo zavladala naokrog. Le klopotci bodo še nekaj časa v obranih vinogradih kot nemi čuvaji brezupno zamahovali s svojimi dolgimi rokami, slednjič pa jih bodo sneli in zapadel bo sneg. Kdo bi tedaj hodil v Haloze? Je pa že bolje sedeti doma v topli sobi in piti sladkega haložana!

Ne daleč od hiše me je dohitel visok moški srednjih let, spoštljivo je snel klobuk in pozdravil. Prav tako deček, ki je hodil tik za njim. Mož je nosil cepí, deček pa culo.

Odzdravil sem in vprašal moža, kam gre.

»V mlat! Na Polje, na Pohorje, kjer bo pač kaj žita!« je odvrnil, ne da bi se ustavil.

Rad bi bil govoril karkoli, da bi se otrešel misli na Jellauschegga, zato sem stopil hitreje in mu ponudil cigareto.

»Kako dolgo boste ostali zdoma?«

»Kolikor bo pač dela. Dva, tri mesece! Je čedalje manj, povsod že imajo mlatilnice. Včasih smo mlatili do pomladi.«

Možu se je poznalo že po govorici, da je bil dosti po svetu. Cigareto je vlekel z vidnim zadovoljstvom.

»Kaj pa s fantom?« — »Za pastirja ga bom dal! Dovolj jih je pri hiši!«

»Ste viničar?« sem spraševal z rastočim zanimanjem.

»Nisem. Imam kočo in malo ložine. Premalo je za nas, letos je bilo posebno slabo.«

Medtem sva dospela na vrh grička, ustavil se je in mi pokazal preko dveh nižjih gričev v globel.

»Poglejte, tam doli sem doma! Kos strehe se vidi.«

Po dolgem iskanju sem zagledal zgornji rob slamnate strehe. Koča je morala biti podobna tisti, v kateri je stanovala starka, mogoče še slabša. Ni bila daleč od Jellauscheggovih vinogradov.

»Do Jellauschegga pa nimate daleč?«

»Ne, skozi Malekove gorice, pa smo tam. K njim hodimo največ na delo. Letos ga je bilo več, ker je Ložnikova Liza ležala.«

»Je res Ložnikova Trezika njegova?« sem nadaljeval s svojim spraševanjem, ponudivši mu novo cigareto.

»Saj poznate gospodo«, se je hudomušno nasmehnil. »Lahko si privoščijo take stvari. Trezika ni edina, Jellauschegg jih imajo še več.«

Takoj potem se je poslovil in zavil po strmem klancu v dolino. Tako mrtvo in vdano, kakor je pripovedoval, tako je tudi nadaljeval pot, tako bo tudi mogoče že na pomlad sprejel vest, da bo imela njegova hči otroka z gospodom, če ga že nima.

Od nekod je dospelo opoldansko zvonjenje. Z vrha, kjer sem stal, je bilo videti, kako so se številni grički brez pravega reda zvrstili vse naokrog, strmo padali v globeli, se še strmeje dvigali, se vezali v vijugaste verige, se spet trgali od njih in zavili v svojo smer. Z enega izmed poslednjih me je pozdravila veličastna cerkev na Ptujski gori. Spomnil sem se na slavni plašč, pod katerega je gorska Mati božja sprejela v varstvo razne kralje in kraljice, med njimi je tudi velika grešnica Barbara Ogrska, grofe, njim na čelu Hermana II. Celjskega z vsemi njegovimi posilstvi in zločini, kneginje in kneze, ki niso ničesar storili za božjo slavo, in razne viteze in zlahtiče, ki skrivajo pod svetlim ščitom svojo črno dušo. Haložana, njega, ki ji je pomagal zgraditi cerkev, jo čuval pred Turki, prideloval vino za daritve, ki je robotal gospodi in bi bil najbolj potreben zavetja, pa ni pod njenim plaščem. Ali se številnim romarjem, ki že stoletja, željni tolažbe in pomoči, romajo k njej iz Haloz in Slovenskih goric, s Polj in Pohorja, ni nikoli porodilo vprašanje, zakaj ni zanje prostora pod njenim plaščem? In zakaj gospoda, ki se je zbrala pod njenim plaščem, tako zelo redko prihaja prosit njene pomoči?

Hotel sem se vrniti k Jellauscheggovim na obed, a spomnil sem se starke. Bog ve, kaj obeduje? Dolgo sem ugibal, kako naj popravim greh, ki sem ga storil nehote.

Ko sem čez čas zagledal na oddaljenem gričku znano gostilno »Pri Birtu«, sem se napotil tja, da ji kupim kruha in mesa in še sam obedujem.

Vračal sem se po drugi poti. Kmalu sem prišel v bližino mogočne stavbe, pred katero je sedela v glasnem pogovoru večja gosposka družba. Za čudo, govorili so slovenski! Radoveden sem obstal in jih opazoval. Nekateri sem poznal, bili so vplivni možje iz mesta. Duhovnik, najbrže gostitelj, je pravkar zaključil svoj govor. Ko so

trčili in spili, se je dvignil suhoten gospod in spregovoril z jasnim glasom. Posamezni stavki so dospeli tudi do mene.

»Ta lepa zemlja je bila pred vojno že skoraj v nemških rokah... Nemci so stegovali po njej svoje grabežljive roke. Prečastiti je bil mož na mestu... Čuval je narod in vero... Borili smo se... Zmagali... Zdaj je ta zemlja naša... To so slovenske Haloze... Bog nam jih je dal, da se veselimo življenja... Glejte to čudo božje... Naše je in nihče nam ga ne more več vzeti...«

Trkanje, vzklikanje. Potem je nekdo zaigral na harmoniko in zaplesali so.

Odhitel sem s trpkim nasmehom dalje. Starka gotovo že ves dan ni jedla kaj boljšega, sonce pa se je nagibalo proti zatonu. Nisem mnogo gledal, kod sem hodil, držal sem se smeri, ki se mi je zdela prava. Končno sem le posumil, če hodim prav. Na koncu podolžnega hriba sem zagledal kmeta, ki je prihajal iz kleti. Povprašal sem ga za pot. Dvakrat mi je moral razložiti, kod naj grem. Dal sem mu cigareto, on pa me je povabil na kozarec mošta. Moral sem z njim v klet. Bila je precej prostorna, več velikih sodov in nekaj manjših je stalo na obeh straneh.

»Pa ste dosti nabrali?«

»Gospod, ko bi bilo polovico polnih, bi bilo dobro!« se je nasmehnil grenko. »Včasih so bili, a zdaj že dolgo ni bilo takšne letine! Vedno kaj pride, lansko leto uš, letos deževje in toča! Težko je!«

Razgovarjala sva se o tem in onem, peljal me je pred klet in mi pokazal svoj vinograd. Kar začudil sem se, da ima domačin tako velikega in tako lepega, tudi hiša je bila zidana, naokoli pa se je raztezal obširen sadovnjak. Pila sva, on pa mi je razložil, kako je z njim. Pred krizo je zregulil pol starega vinograda, izposodil si je denar, zdaj pa tišče dolgovi nanj. Spomladi mu je umrl oče in bratje in sestre ga terjajo za dediščino. Davka je dolžan za dve leti. Nič mu ne pomaga kmetška zaščita, saj nima niti toliko, da bi plačal prvi obrok. Pol vina je prodal že pred trgatvijo, ostalega bo odpeljal jutri v mesto, a sester in bratov se še ne bo mogel rešiti.

»Kako boste pa opravili z njimi?«

»Ne vem, dva sta me že dala advokatu. Prodati nimam kaj, na posodo ne dobim. Drugega ne bo, kakor da prodam vse skupaj in si kupim kaj manjšega.« — »Pa imate kupca?«

Kmet se je ogledal po vinogradu, v dušku izpil in zamahnil z roko.

»In še koliko! Vsak teden pride kdo vprašat! Jelovšek je bil že trikrat tu, sto jurjev daje. Za deset sva še narazen!«

»Ali Jellauschegg že sem stega svoje roke?« sem se zavzel.

Kmet je hotel nadaljevati, a tedaj se je oglasila visoka ženska izpred praga.

»Miha, že spet piješ! Moj Bog, kaj bo z nami! Od povsod nas dušijo, zdaj si pa še ti začel!«

Mož je zamahnil z roko, češ ne morem drugega, to je še edino, kar mi je ostalo, potem pa je stopil za dva koraka z menoj in mi še enkrat pokazal pot.

Ko sem prišel pred starkino kočo, v globeli ni bilo več sonca, prve niti mraka so se pletle med jablanami.

Starka je sedela na pragu prav tako kakor zjutraj. Ko me je zaslišala, je dvignila glavo. Ni me takoj spoznala. Ko sem prišel bliže, je vsa vzradoščena vzkliknila:

»Oni so? Prej bi si mislila, da bo prišla smrt pome kakor oni!«

Položil sem ji v naročje kruh in meso. Zahvaljevala se je, da mi je postalo nerodno. Božala je s svojimi drobnimi rokami zavitek in oči so se ji svetile. Še nikoli si nisem mislil, da je mogoče s tako malenkostjo osrečiti človeka.

»Ker so tako dobri in so me že zjutraj poslušali, pa jim naj povem še tisto tretje!« je dejala čez čas.

Nisem se mogel takoj spomniti, da je to iz Lizinih sanj izpred smrti. Sedel sem na klopico, starka pa je nadaljevala:

»Prvo je bilo: komu živiš? Drugo: koga ljubiš? Tretje pa: komu umrješ? Liza je odgovorila: 'Ljubemu Jezusu!' Vidijo, tako lepo se ji je sanjalo! Nobeden mojih otrok ni imel tako lepe smrti!«

»Koliko ste jih pa imeli?«

»Devet nama jih je dal ljubi Bog. Pet jih je že vzel k sebi; dva sta umrla že v prvem letu, eden je padel na vojski, eden je prinesel iz vojske bolezen in je bil rešen trpljenja šele čez tri leta, Janez se je ponesrečil v tovarni, od tedaj ni bil nikoli več pravi, lansko leto pa ga je pobrala jetika, tako so rekli. In zdaj je odšla še Liza, najmlajša ...«

»Kje so pa drugi?«

»Vsi imajo svoj kruh«, je pripovedovala starka še počasneje in tiše kakor zjutraj. »Micka je ostala pri meni, Neža je v Malekovem, Tina v Drakslerjevem, Matija pa služi na Polju za hlapca, ta ni bil nikoli pri pravi pameti.«

»Pa je bilo zmeraj tako slabo kakor je zdaj?« sem vprašal, ko se je starka zatopila v svoje misli in najbrž pozabila name.

»Kako pa naj bo drugače?« se je zavzela, v njenih besedah ni bilo več niti sence tistega upora, ki ji je privrel na usta ob koncu najinega jutranjega pogovora. »Najprej smo bili v Radovlem, zdaj smo pa že nad trideset let tu. Kaj bi si prebirali? Delati je treba povsod. Navajeni smo hudega mi ubogi ljudje. Vse bi še potrpele, samo to pa le ni prav, da nas silijo iz koč. Saj ne bom dolgo, do smrti bi me lahko pustili!« Dvignila je oči k nebu, dolgo strmela vanj in nadaljevala z brezmejno vdanostjo. »Mnogo sem pretrpela. Zato me bo ljubi Bog gotovo vzel k sebi! Že kot otrok sem molila k Njemu, svoje otroke sem učila moliti in zahajati v cerkev, vse to je videl ljubi Bog. Pa tudi Liza in drugi prosijo zame, njihove prošnje bodo že pomagale. Pri Njem bom za vse poplačana. Ali ne, gospod? Oni so učeni, oni vedo več kakor jaz, ki nisem hodila v šolo ... Mislijo, da me bo ljubi Bog vzel k sebi?«

Starkin topli in ponižni pogled se je uprl vame, pričakujoč, da pritrdim njeni veri, v kateri je živela, odkar se je jela zavedati, veri, ki ji je za težko, kruto življenje na tem svetu obljubljala lepše življenje na onem svetu.

»Kaj pravijo?« me je še enkrat vprašala, ker sem še vedno molčal.

Nisem vedel, kaj ji naj odgovorim. Naj ji rečem, da je bila njena vera zgrešena, da ji ne bo dala tega, kar je pričakovala? Naj jo, čeprav za hip, zdramim iz njenih sanj, v katerih je živela izza otroških let? Naj ji pogazim njeno poslednje upanje, ki ji je še ostalo v tem življenju?

Tega nisem mogel, pritrtil sem njeni veliki veri.

Ogenj v njenih očeh je zagorel. Sklenila je roke in nadaljevala:

»Jutri bo teden dni, ko sem skupaj z Lizo sprejela Gospoda. Pripravljena sem, naj kar pride in me vzame. Liza je že pri njem! Tam se bomo našli vsi! Moj Bog, da bi se to že kmalu zgodilo!«

Molče sem jo poslušal, le zdaj pa zdaj sem prikimal z glavo. Naposled sem vstal in ji rekel nekaj tolažilnih besed, čeprav ji nisem mogel najti nobene takšne, ki bi imela toliko moči, kakor jo je imela njena vera. Segel sem ji v roko, šele tedaj sem občutil, kako je njena majhna, prav kakor otroška. Rahlo sem jo stisnil. Starka pa mi je, še preden sem se zavedel, poljubila roko s svojimi drhtečimi ustnicami.

»Pustite, pustite!« sem ponavljal ves iz sebe in jo hotel izmakniti, a držala jo je tako trdno, da bi jo bil zvrnil na tla, če bi bil uporabil silo. Končno se mi je le posrečilo, da sem jo oprostil.

»Hvala gospod, da so prišli! Pa še zato, kar so prinesli. Bog naj jim povrne na tem in onem svetu! Molila bom za njih!«

Ves zmeden sem se opotekel izpred starkine kočice. Nevede sem z levico držal desnico, na kateri so še drhtele starkine ovele ustnice.

Še nihče mi ni dal poljuba na roko, ta prvi pa je bil takšen, da ga ne bom nikoli pozabil.

Med jablanami sem se povzpел na vrh. Mrak se je že tako zgostil, da so se videli le še obrisi sosednjih gričev, tu in tam so se že svetila okna gosposkih hiš. Tudi Jellauscheggovi so že imeli luč. V stiskalnici so fantje vrteli kamen, mošt je peneč tekkel iz koša v krnjico in od tod po cevi naravnost v sode v klet, ki je bila pod stiskalnico. Gospodarja ni bilo. Viničar mi je povedal, da so ga videli sredi popoldneva, od tedaj še ni prišel na spregled. Rad bi bil na samem opravil z njim in takoj odšel domov. Tako sem pa moral v hišo.

V veži me je srečala gospa. Ni se mogla načuditi, kod sem hodil, da me ni bilo k obedu. Ker je gospodar še spal, sem hotel takoj oditi, a gospa me je siloma odvedla v sobo.

Bila je polna gostov. Gospa me je seznanila z njimi. Imen si nisem zapomnil, pač pa poklic nekaterih. Dva trgovca, bančni ravnatelj, trgovski potnik iz Gradca, dve starejši dami, izredno lepa črnolaska iz Avstrije, njena hči in njegov sin, na las podoben svojemu očetu. Posadila me je med trgovca, ki sta se pogovarjala slovenski, ostali so govorili večinoma nemški, le tu in tam je padla kakšna slovenska beseda. Gostje so bili že vinjeni, domača hčerka se je zabavala na zofi s potnikom, ravnatelj je dvoril obema damama hkratu, gospodična je navijala gramofon, domači sin pa ji je izbiral plošče, izrabljajoč vsako priliko, da jo je poljubil, le trgovca sta imela stvarne pogovore, a tudi pri njiju sem težko prišel do besede. Sicer pa nisem poskušal. Poslušal sem vse vprek. Že ob vstopu sem opazil, da so

obrnili Hitlerja spet k steni in nam je sveti Boštjan kazal svoje krvave rane.

Precej časa je preteklo, preden je prišel Jellauschegg. Roko je imel obvezano, sicer pa se je najbrž dobro naspal, ker je bil dobre volje. Pred menoj mu je bilo nerodno. Seveda so ga dražili, da še kruha ne zna rezati; smejal se je na vsa usta, natakal in silil z vinom. Prinesli so večerjo. Prava pojedina je bila. Juha, dvojna pečenka, razne prikuhe, puding, torta, kompot, sadje, kava, pecivo in spet novo vino. Z grenkobo sem se spomnil na starko, ki ob tem času najbrž sedi v postelji in premišljuje o plačilu, ki ga bo kmalu deležna. Temle tu pa ni treba premišljevati o nebesih nad oblaki, saj jih imajo že na zemlji! Vino je bilo močno, vidno je lezlo v glavo. Dami sta z zardelimi lici tekmovali, katera bo ujela več prijemov gospoda ravnatelja, mlada para sta se vrtoglavo vrtela med stoli, trgovca nista pustila drug drugemu do besede, Jellauschegg pa je nalival, se obračal na vse strani in ponavljal:

»Meine Herren und Damen, jetzt seit ihr an der Quelle, trinkt! Gospod profesor, pijte! Likof praznujemo, naš najlepši dan!«

Bilo mi je, da bi vstal in jim govoril o starki, o viničarjih, ki so lačni in žejni odšli spat in z grozo čakajo na zimo, ko ne bodo imeli po ves mesec kruha, o kočarjih, ki se potikajo nekje na Polju in po Pohorju ter si iščejo dela, njihovi otroci pa pasejo tujo živino ali pa strežejo gospodi po mestih, o posestnikih, ki se jim je posrečilo, da so se doslej še obdržali na zemlji svojih očetov, a se jim vedno bolj izmika izmed rok! Govoril bi bil o vsem tem, toda ko sem natančneje pogledal pijane obraze, se mi je uprla vsaka beseda. Smejali bi se mi in vzklikali: »Schauen's, auch der Professor ist betrunken!« Jutri pa ne bi videli o tem ničesar več. Iskal pa sem priložnosti, da bi govoril z gospodarjem na samem. Večkrat je šel ven, a se je takoj vrnil. Delal je razne norčije, plesal, se oblačil v plašče prisotnih dam, posnemal njih glasove in kretnje in tako zabaval družbo. Bil je velik »halo«, kakor je zatrjevala gospa Jellauschegg, baje že dolgo ni bil tako dobre volje. Ko je spet šel ven, pa sem le stopil za njim.

Našel sem ga v veži, ko je vtikal svečo v svetilko.

»Jetzt werde ich eine Mordshetz machen! To bo velik halo!«

Čeprav nisem veroval v uspeh svojih besed, sem ga vendar povabil pred hišo. Šel je z mano, pričakujoč najbrž, da mu povem kaj o sprejemnem izpitu. Zunaj je bila skoraj že popolna tema, le skozi zastrta okna je prihajalo iz sobe nekaj svetlobe. Sedla sva na klop pred hišo.

»Prosim, gospod profesor!«

»Govoril sem z vašo staro viničarko,« sem začel mirno.

»Kaj vam je povedala stara baba?«

»Povedala mi je, da jo gonite iz koč,« sem nadaljeval najprej zadržano, naposled pa me je njegov glupi obraz tako razdražil, da sem vstal in ogorčen nadaljeval. »Kako morete biti tako nečloveški? Trideset let vam je delala, delali so vam njeni otroci, da vam je premoženje raslo in se kupičilo! Kaj pa so si oni prislužili v tem času? Prav toliko imajo, kakor so imeli pred tridesetimi leti. To se pravi: nič!«

»Nur langsam, Herr Professor!« je začel počasi s svojim širokim

smehom. »Sie sind Fachmann in der Schule, aber da verstehen sie nichts! Če je bila trideset let v moji koči, mi mora biti samo hvaležna, da sem jo tako dolgo imel! Mislite, da se ji je slabo godilo, če je dočkala osemdeset let, jaz jih ne bom nikoli! Und auch sie gewiß nicht! Če ne bi imel toliko srca«, pri tem je položil roko na prsi, »bi jo bil že pred leti odslovil, ko ni mogla več na delo. Najel sem jih namreč pod pogojem, da bodo hodili trije delat. Že tri leta hodita samo Liza in Micka, od pomladi pa sploh samo Micka. Najemati sem si moral tuje ljudi in jim plačevati po osem dinarjev! Izračunajte, koliko sem izgubil! Kdo drugi bi jih bil že davno nagnal. So ist die Geschichte, lieber Herr Professor! Ich bin ein sozialer Mensch.«

Z zadovoljstvom se je naslonil na zid in me zmagoslavno pogledal.

»Še več jim dajem, kakor sem dolžan! Za Lizo sem plačal celo pogreb,« je še dodal, ker nisem takoj prišel do besede.

»Njej ste bili dolžni še več! Prav zaradi nje bi morali pustiti starko v koči!«

»Zakaj zaradi nje,« je vprašal negotovo.

»Sami veste!« sem rezko odvrnil. »Služila vam je z vsem telesom.«

»Kaj to!« se je takoj ovedel in spet se mu je razlil čez tolsti obraz njegov široki smeh. »Vi ne poznate Haložank, same se nastavljajo! Sicer pa ni bilo nikoli zastoj! Nisem umazan!«

»In Trezika?«

»Ta me pa ne briga! Vrag vedi, kje je staknila! Jaz znam biti oprezen, ti haloški pa ne vedo ničesar! Nichts bin ich ihr schuldig geblieben! Kar pomirite se, gospod profesor! Pojdiva rajši v hišo. Jetzt ist keine Zeit zum debattieren! Najprej bomo napravili velik špas, potem pa odpremo šampanjec. Pridite, gospod profesor!«

Vstal je in me hotel potegniti za seboj. S stisnjenimi pestmi sem se ga otresel. Če ne bi bil tako naglo stopil v vežo, bi bil planil nanj. Tako pa sem neodločen obstal v temi. Cutil sem, da se ne morem kar tako mirno vrniti domov, nekaj moram še prej napraviti.

Nemiren sem odšel k vratom, ki so vodila k stiskalnici. Mošt je počasi curljal iz koša; v kotu na nekoliko vzvišenem prostoru, odkoder so vodila vrata v ostali del hiše, so sedeli za mizo fantje in možje in kvartali. Majhna petrolejka je razsvetljevala njihove suhe obraze. Zdaj pa zdaj je kateri vzkliknil ali pa segel po vrču, ki je stal sredi mize, in ga nagnil. Nenadoma so se sprli, planili so pokoncu, mahali z rokami in kričali. Pa so se spet pobotali in posedli. Nekdo je začel peti pesem o veselem hribčku. Najprej je pel sam, potem so pritegnili tudi ostali.

»En hribček bom kupil,
bom trsek sadil...«

Potem so peli o trsku, ki stoji obložen za hramom, o čričku, ki prepeva in vabi v trgatev, o konjičkih, ki težko vozijo vince, in naposled o vincu samem. Z neubranimi glasovi so peli to pesem vinogradnikov, z mislimi pa so bili bog ve kje. To je bil njihov likof! Vso noč bodo tu bedeli in pazili, da bo mošt v redu curljal v zaklenjeno klet.

Sredi noči pa bodo razdrli koš, nasekali stisnjeno grozdje in ga še močnejše stisnili, da bodo dobili iz njega poslednjo kapljo sladke tekočine. Šele ob zori bodo odtavali v svoje koče, kjer zdaj že spe njihovi otroci in žene, ki še takšnega likofa niso imeli.

Še vedno nisem vedel, kaj naj storim. Odšel sem na vrh vinograda nad hišo. V meni se je nekaj trgalo.

V tem so se odprla s hrupom vežna vrata in nekaj belih postav se je prikrohotalo na prosto. Nekdo me je klical, naj pridem, da bom videl velik »hec«, a jaz se nisem ganil. Postave so z lučjo odšle po hribu navzdol, ostali so se med smehom vrnili v hišo. Ko so se spustili pod prvo viničarijo, me je prešla slutnja, da se hoče Jellauschegg pozabavati s starko. O tem me je še bolj prepričalo to, da so nenadoma utihnili in se s pridržanim smehom spuščali proti koči v globeli.

Stekel sem za njimi.

Dohitel sem jih šele pri koči.

Trije so bili in vsi so bili oblečeni v dolge bele halje. Prvi je nosil svetilko, drugi, Jellauschegg sam, liter vina, tretji pa velik kos belega kruha.

»Kaj nameravate?« sem zaklical ves iz sebe.

»Starko gremo obiskat!« se je zasmel Jellauschegg. »Pobožna je, pa si bo mislila, da ji je to poslal sam ljubi Bogec! Pojdite z nami, boste videli, kako bo molila in se križala! Sie werden lachen!«

»Ne delajte tega!« sem zaklical in zgrabil človeka, ki je nosil kruh.

A ostala dva sta medtem stopila pred kočo. Izpustil sem človeka s kruhom in skočil za njima. Jellauschegg je že izgovoril dve, tri spakedrane latinske besede, nenadoma pa je umolknil in se odmaknil od starke, ki je še vedno čepela na pragu.

Ozrl sem se nanjo.

Nepremično je zrla predse z na široko odprtimi očmi, robec ji je bil zlezal nazaj, da se ji je v motni svetlobi zasvetila njena skoraj gola glava, obraz pa ji je bil še bolj mrliški kot čez dan. Ni se premaknila, niti trenila ni z očmi.

»Kaj je?« sem vprašal v strahu.

»Ich weiss nicht, sie ist so unheimlich!« je dejal Jellauschegg in nashobil ustnice kakor razvajan otrok, ki mu je nekdo s kruto potezo skazil najljubšo igro.

Pristopil sem k starki in jo prijel za roko.

A že naslednji hip sem jo izpustil.

Bila je ledeno mrzla.

»Mrtva je! Mrtva!« sem kriknil v grozi.

V tem je prihitela na prag napol oblečena Micka.

»Mrtva je! Mrtva!« sem pridušeno ponovil.

Še enkrat sem se ozrl na mrtvo starko, ki je bila končno rešena vsega hudega, na Micko, ki še ni razumela, za kaj gre, na Jellauschegga, ki mu je prvič v življenju njegov topi smeh zledenel v grozo, in se je s težkimi in trudnimi koraki opotekel v temo.

ZIMSKA FATA MORGANA

JUŠ KOZAK

Koliko Don Kihotov potuje dandanes živih in koliko mrtvih z nami? Vzel sem Cervantesovega na pot, čeprav me je skušnija že davno zmodrila, da na poti nikoli ne berem. Bilo je zopet takó, knjiga je ležala na klopi, v duhu pa sem blodil skozi prigode, iz katerih se s kruto resničnostjo posmehuje mizerija človeškega idealizma. Sredi gozdov, nekje za Špiljem, se mi je nenadno prikazala tragedija današnjih dni, da se po don kihotsko borimo za ideale Sancha Panse.

Graški peron je v mrzli, božični noči prazen in dolgočasen. Dva mladeniča v uniformah Heimatschutzta prezebata in si puhata v roke. Pred odhodom se iz podzemeljskega hodnika usujejo ljudje. Vse oči so napeto uprte v razsvetljena okna. Trgovci v težkih sukujah, distingviran žid, gladki, obriti obrazi s košatimi, štrlečimi brki in zelenimi klobuki na glavi, mladi, razigrani ljudje v dresih s smučmi. Za človekom, ki je zapustil izbo in zadimljeno kavarno fin de siècla, da bi na prsih narave sesal radost in slast, se je usula moda.

Razsvetljena okna beže po snegovih ob tirnicah. V Leobnu vstopi starejši gospod, ki se počasi uredi za drugo polovico noči. Sama sva v kupeju in povrhu mož še slabo sliši. Vljudno prosi, če bi smel kaditi cigaro. Zakaj ne? Nemirno vstaja in preklada skromno prtjago. Razlaga, da ne more spati in si pripravi blazino, da se bo naslonjen nanjo zleknil po sedežu. V vlaku je vse tiho, le od zunaj se čuje kako puha para, ko se pnemo čez Ture. Okna se preprežejo z ledenimi rožami, orhidejam podobnimi. Pod nami zveni, zopet drsimo v dolino... Sosed me opozarja, da prihaja prelaz Pyhrn, da sem v Selztahlu še trdno spal. Nato zopet vstane in odpre kovčeg. Cigaro išče, slavne avstrijske viržinke, ponos nekdanjega cesarstva. »Unser verarmtes Land...« toži sosed z napol priprtimi očmi; vprašanj ne sliši. Železniški upokojenec je, prezgodnji, delal bi še rad, toda država jih je na stotine upokojila, da bi lahko nastavila mlajše ljudi. Pogledam vizitko na kovčegu. Dr. Schm... »Bei der Eisenbahn braucht man erfahrene Leute im reifen Alter, nicht diese Jungen. Deshalb hapert es überall. Ja, bei uns hapert es überall. Halt ein unglückliches, verarmtes Land.« Mož žežnja, otira od časa do časa viržinko in si skrbno popravlja gube na hlačah. V premikajoči se tišini mi vzbuja njegova pojava videz sivega pepela, ki je ostal po viržinki. Že zopet sem se zmotil. Kmalu za češko mejo stari mož oživi. Ne toži več o domovini, pripoveduje, da se vozi k hčeri v Prago, ki je zgoraj že nekaj let omožena. V detajle se ne spušča, opravičuje se, da je vzel precej denarja s seboj, ki ga bo za darove in za življenje potrošil. Nič natančnega ne morem zvedeti o hčeri. Zaman mu previdno in vljudno zastavljam vprašanja. Vedno bolj spoznavam, da o Čehih nerad govori. »Sie arbeiten, ja, sie arbeiten, jedoch der Bauer ist arm, schrecklich herunter gekommen. No ja.« Ugovarjati ne morem, preslabo poznam razmere, več kot dvajset let nisem bil v češki zemlji. Vendar mi ne uide, da me starec izpod povešenih vek ostreje pogleduje. Vendar ne pepel?

Jutro se nikakor ne more izmotati iz teme. Na planoti se v mraku svetlikajo snegovi med samotnimi gozdovi. Z brzino padamo v dolino in se zavijamo v megle. Čim bolj se bližamo Pragi, tem nemirnejši postaja sopotnik, tuj in zagoneten. Kasneje, v Pragi so mi dejali, da je bil najbrže vlak v Reichenberg. Stopica po hodniku in lovi sprevednika. Naenkrat nobene besede več o hčeri, o kateri je poprej pripovedoval, da ga pričakuje. Vse do češke meje ni črhnil, da ima še kako drugo pot. Sumnje naraščajo, ko opazujem, s kakšno žilavostjo se stavec prestopa. Čuden sopotnik, tuj in zagoneten. Kasneje v Pragi so mi dejali, da je bil najbrže Henleinov kurir ali agent.

Zadnji dnevi sedem in tridesetega leta v Pragi. Ne bom pisal potopisa, ne bom slikal razmer, prekratek je bil čas, prebliskoviti so bili vtisi, da bi jih mogel do dna zajeti. Vse je brzelo mimo mene kakor bežen film, vsebina bi zahtevala študija in vestnega opazovanja.

Počasi se nad Prago dani, snežinke naletavajo, ponekod že zračijo posteljino in so ugasnili luči. Večinoma so okna še zastrta, tramvaji škripljejo po mračnih ulicah, na gotske zvonike se nabada megleno nebo. Na Vinohradih so poslopja še temnejša, v zapuščenih parkih samevajo spomeniki med rogovilami grmovja.

Ne vem, ali je mogoče Prago z večjim patriotizmom ljubiti kakor jo Strakatý? Zanj ni mračnega zimskega dne, kakor da je zanj najveselejša pomlad, tako snuje načrte. Razgreva se v pogovorih, da čutim, kako so mu Slovenci pri srcu. Njegovo gledanje na naše probleme je češko, kljub čustvenosti mnogo realnejše kakor so bili pogledi naših slovanofilov.

Rahlo naletavajo snežinke, skozi sive, mračne ulice se že vale množice. Ljudje hite na božični trg. Povsod opazujem velike napise: vino za praznike. Čehi praznujejo božič z vinom in ribo. Na srednjeveškem, ozkem trgu, kjer je prava gneča ljudi med stojnicami, stoje velike kadi, v katerih se premetavajo tolsti krapci. Luske se blešče, prodajalec drži v rokah cev in brizga svežo vodo v kad. Z bistrim curkom strahuje tudi krape, ki se premetavajo preko roba. Otroci zaženo oglušen vrišč, če se krapu v slepem instinktu vendarle posreči, da se vrže na suho, kjer krčevito utripa. Svareče trobijo avtomobili, le počasi si pomagajo skozi množice. Izložbe so za praznike natrpane z delikatesami, raznovrstnimi ribami, polži in sladkarijami. Zdi se mi, da so Čehi skoro večji gourmani kakor Francozi, niti v Parizu se ne vidijo tako izbrana jedila. Tudi pogled na goske in druga mesna jedila v bifejih me o tem prepričuje.

Vsaka ulica, vsak trg v starem mestu kaže zaključeno sliko historične arhitekture. Videti je, kako skrbno se pazi, da bi ostala tradicija neizpremenjena. Če občuduješ pariške šoferje, moraš priznati praškim še večjo sposobnost. Iz ovinka v ovinek in zopet v ozko zavito ulico, skozi tesne prehode, po strmih klancih morajo voziti s precizno točnostjo. Podzemeljske železnice, ki v Parizu v najhujših urah prometa požira cesto, v Pragi ni. Ulično življenje preti prestopiti bregove in ureditev prometa je sedaj poglavitna skrb, ki muči Pražane. Corbusier hoče zaradi tega razdreti ves Pariz. — Obstaneš pred ozko ulico, skozi katero je pešcem in vozilom zabranjena pot. Tramvajski voz se skoro dotika hiš v tesnem

prehodu in če bi človek stegnil roko, bi posnel po zidu. Včasih se v vozu stemni, previdno drsi voz pod oboki kakor skozi predor. — Življenje utripa z ojačenim pulzom. Povsod se čuti volja do življenja in ustvarjanja. Tudi v tihih koticih, kamor ne more za tabo dnevni šum.

Sredi tlakovane baročnega trga stoji starinski vodnjak. Zarjavelo je že železo in vendar čutiš, kako ga je mojster z ljubeznijo koval. S posebnim znanjem in študijem arhitekture? Kaj še. Logika linije, poznanje materiala in priroden okus so odločevali, da še dandanes občudujemo kovinsko ogrodje. Zaveš se, kako so sodobne linije puste in dolgočasne, kako malo imajo vsebine za oko in srce. Z golim intelektom se tudi železo ne da v oblike kovati. Tihi starinski domovi stoje okoli trga. Lepota se na njih šele počasi odkriva. Palače sedemnajstega in osemnajstega stoletja, arhitektura lahkih, valovitih linij. Stavbenik potrjuje svojo sposobnost z znanjem proporca, ki je prva zakonitost lepote v fiziognomiji kamnitega življenja. In še po tem se spozna mojster, kako zna vstaviti okna, oči v ploskev. V sodobnih kubusih, njih razčlenjenih nadstropjih zijajo tako pogosto okna kakor prazne votline. Je zato življenje v modernih stavbah tako mrzlo ali obratno? Za hip sem obstal sredi trga in občutil živo reakcijo. Dokaz, da ima tihi trg svoje življenje, ki te sili, da misliš in se izprašuješ. Kako malo je modernih trgov, kjer občutiš enako potrebo.

Že zopet hitim. Skozi dvorišče med pritličnimi hišami, kjer vise cunje na hodnikih, v temačen prehod. Na levi je vzdana spominska plošča, da je tod prebival Jan Hus. Trde, okorne črke v granitu, kakršne so bile prve poteze nacionalne zgodovine. Sicer pa dvomijo o resničnosti tega sporočila na skritem spomeniku. Nič več se ne spoznam. Snežinke se izpreminjajo v velike kosme, ki se tope na obrazu. Zvedavo ogledujem izložbe, videti je, da je knjiga tod priljubljena. Na vogalu se je treba ogniti, toliko, da se človek ne zadene. Kakor bi granitna skala ležala pred hišo, tako stoji na pol na tlaku na pol v zidu surovo izklesana glava. Si je arhitekt privoščil šalo? Bila je še doba, ko so imeli stavbeniki humor.

Valovanje množic ne poneha, kljub temu, da se nebo ponižuje. Veseli, zavestni ljudje hite iz ulice v ulico. Večina njih nosi v naročju steklenice in se čez cesto pozdravlja. Hodi levo! je ukaz. Zgovorni so napisali na mogočnih modernih poslopjih. Čas tehnike in stroja zahteva nove urade, socialne skrbi so postale zavestna naloga družbe. V Pragi čutiš, da se problemi ne rešujejo na papirju. Obstanem pred bioskopom in preletim programe za prihodnje dni. Za enkrat nič posebnega in vendar izprememba. Nemških osladnosti manj kot pri nas. Domači filmi z domačimi igralci pričajo, da se je v dvajsetih letih zgradila zdrava, življenja zmožna filmska industrija. Čapkova »Bela bolezen« v dveh kinih. Jirasekova »Filozofska historija«. Strakatý me zaustavi pred Mazáčevo knjigarno. Za velikimi izložbenimi okni so razstavljene povečini le knjige domačih avtorjev. Prevladujejo Slovaki in mladinske knjige, ki so v vsej pestrosti razstavljene za praznike. Mlado podjetje dokazuje veliko življenjsko silo.

Pred Narodno trído je treba ostro paziti na signale za prehod. Preskakujemo s tlaka na tlak. Še nekaj ovinkov, ulic in že stojiš pri Narodnem divadlu ob Vltavi. Milijon so zbrali Čehi za svoje gledališče v enem dnevu, drugi milijon do konca tedna. Počasi teče Vltava v strugi, zastaja pod skorjami ledu, bele zaplate snega so se še obdržale na otoku ter sem in tja ob bregovih. Slovanský ostrov, historična tla osem in štiridesetega leta, kjer se je najglasneje oglasila zatajevana in bičana volja slovanskih narodov. Semkaj je Windischgrätz nameril svoje topove. Še pred urami je bil govoril Bakunin na njem prevratne besede: »Mednarodnega miru ne bo, dokler svet ne sprejme principa, da mora biti vsaka nacija, slaba ali močna, maloštevilna ali velika, vsaka provinca in vsaka občina svobodna in avtonomna, da se more upravljati po svojih interesih in potrebah, in da morajo biti vse nacije v tem solidarne, da ne bodo teh pogojev niti v eni sami državi rušile in bi tako tudi drugim slabe vzglede dajale.« Vročim besedam revolucionarnega mistika, ki je sanjal o večnem miru in federaciji evropskih držav, so odgovorili Windischgrätzovi topovi. Čehi so bili že tedaj na strani realnejše politike (Palacký). Tiha, široka Vltava šumi ob nizkih bregovih otoka, na katerem je tako silno vzplamtela slovanska volja do življenja, da je ustvarjala nad Evropo fantastične zemljevide.

V lahno napetih lokih se bočijo nad Vltavo mostovi. Zaporednost obokov ustvarja videz širine in neprisiljenega, harmoničnega okvira v zraku nad vodami. Megla zastira pogled na Hradčane. Ves čas jih slutiš na levem bregu, kjer se nebo temni. Snežinke se tope na slikovitih kipih Karlovega mostu. Dvignejo se stražni gotski stolpi, vlažni in temni. V enakih presledkih so razvrščeni med njimi po kamnitih naslonih religiozni kipi v najdrznejši fantastiki. Deska, s katere je dal vročekrvni Vaclav poriniti Janeza Nepomuka v globino, je že skoro izprana od poljubov. Historična priča iz bojev visokega klera proti kralju. Tujci se ustavljajo pred kipom Odrašenika, ki ga je moral dati uliti »nesramni jud, ker je sramotil Njegovo ime«. Na vzhodnem stolpu zopet šaljiva kiparjeva burka. Na levi strani je vpodobil predrznega meniha, kako sega nuni pod krilo. Pojmovanje krščanstva je bilo vsebolj zemeljsko kakor je dandanes, ko je ljudsko pristnost zatrl asketski puritanizem. Zdi se mi, da je vtis baročnih skulptur na mostu zato monumentalnejši, ker valovi spodaj nemirni element vode.

Klementinum, znameniti jezuitski samostan, je namenjen centralnim knjižnicam. Ignacij Loyola bi si skoraj ne bil mogel zamisliti večje trdnjave tu na severu ob Vltavi svoji verski organizaciji. Obsežna poslopja oklepajo kakor trdnjavski zidovi velik mestni predel. Tudi moderni napadalci bi imeli z zavzetjem mnogo opravka. Kjer so se nekoč zbirali goreči propovedniki, lokavi politiki, prepričani asketi, ki jim ni bila nobena človeška slabost tako tuja, da je ne bi v večjo božjo slavo izrabili, katerim so bile znane vse tajne budoarjev na Dunaju in Hradčanih, stoje danes v nepreglednih vrstah same knjige. V Klementinumu je nastanjena največja slovanska biblioteka, menda na svetu. Kdo ve, kaj so pred stoletji snovali patri v prostorih, kjer čuva in množi sedaj Berkopec slovenica med osovraženimi in vendar zapad oplojujočimi slovanskimi

literaturami. S posebno ljubeznijo ogleduješ knjige Lužiških Srbov, z umevnim zanimanjem se izprehajaš med številnimi policami, ki odpirajo razglede v mrzlično ustvarjalno voljo sovjetskega naroda. Knjižnica se zaenkrat ne bori s težkočami, zanjo skrbi zunanje ministrstvo, ki na tako okusen način poudarja značaj slovanske države, obenem pa tudi pravilno sklepa, da bo toliko več ljudi ostalo doma in jih tem več prišlo v Prago zaradi bogatih zakladov slovanske duhovne kulture. Potuješ skozi čitalnice: posebna za ekscerpiranje, posebna za profesorje, zelo udobna za vse, ki se pripravljajo za izpite, in spodaj v nekdanji razsežni obednici vseobča čitalnica, v kateri stoji kot posebna dragocenost ogromna starinska baročna peč. Zanimajo te moderno urejeni katalogi, stroji, ki s pnevmatično pošto sporočajo želje čitalcev v skladišča. Nekdanji prebivalci teh mogočnih prostorov, jezuitski patri, so iskali v znanosti orožje ad maiorem dei gloriam, sedanji grade z njeno pomočjo mlado stavbo človeške in narodove svobode in veličine.

Človeške stavbe so vse oškropljene s krvjo. Kdor ne zapazi obledelih srag na zidovih, ne bo razumel duha tega naroda in duha tega mesta. Praška tla, kakor da je to lastnost posebnega meridiana, so bila vedno vroča. Koliko narodov se je že borilo po teh ulicah? Po barbarih so prišli landsknehti, plenila je Wallensteinova armada, bili so Švedi, Prusi, Bavarci, ruski kozaki, povsod hrani mesto še žive dokaze. Stolpi na Karlovem mostu so vsi obrizgani s krvjo praških študentov, pri znameniti cerkvi Karlov s podzemeljskim Betlehemom stoji palača, v kateri tiče še švedske krogle. Katoliki in husiti so pustili na tlaku krvave stopinje. Hodiš po tesnih ulicah, zdi se ti, da brodiš po krvi, in češka je najgostejša. Piješ kavo v bifeju in premišljaš, odkod vre ta žlahtna tekočina krvi, da se niso njeni studenci še posušili? Zgroziš se, ko pomisliš, koliko krvi je bilo samo v mislih prelite, in da se še vedno hladnokrvni računi o bodočih kadeh tako zavestno postavljajo. Moderna vsebina Čapkove »Bele bolezn« je zopet po stoletjih globoka in duhovita varianta Aristophanovega motiva v Lizistrati.

Sredi Staroměstskega naměstí se dviga spomenik Jana Husa s trpkim in vendar veličastnim patosom. Stroga postava človeškega borca za resnico je obkrožena z bojevniki in ženami. V perspektivi stolpov Týnske cerkve sega Jan Hus v nebo, na drugi strani prerašča mestno hišo in gotski stolp z orlojem. Komponirana v okolje starodavnih gotskih stebrov in stolpov je videti njegova resnobna postava še silnejša, še bolj prepričevalna, da je bil eden prvih v Evropi, ki je započel borbo proti abstraktni ideji rimskega univerzalizma. Nevidna zgodovina ga obdaja. Stoletni boji čez in preko Alp so v krvavih mukah pričeli oblikovati narodne individualnosti. Jan Hus je bil prvi bojni izraz češkega naroda in vsak meščan, vsak delavec, ki postane pred njim, prebira napis, da je bila božjemu bojevniku borba za resnico smisel vsega življenja. Jan Hus je s svojo krvjo zapisal prvi stavek češke narodne zgodovine, ki nosi poleg njegov pečat. Dvakrat, v husitskih bojih, na Beli gori, je moral narod za to borbo politično umreti. Človeka spreleti zavest, da je Husov boj za resnico sedaj povzdignjen v narodni simbol in postavljen med ljudi. Ne more se ubraniti globokim čustvom o notranji etični moči slo-

vanskega naroda. Masaryk raste iz Husa, sliči mu po postavi, cnaka sta si v asketski borbi za resnico in pravico. Razlikujeta se le v razvojnem okviru nazorov. Jan Hus upira oči v nebo, Masarykove zro v ljudi. Pred Husovim spomenikom šele pojmiš vso tragiko in slast prelite češke krvi.

Ljudje se zgrinjajo pred orlojem. Bela smrt je dvignila roko in pričela zvoniti. Nad njo se odpre okno in dvanajst apostolov se zvrsti v obhodu. Ko zapoje petelin, se okno zapre, smrt povese spet roko, pričela se je nova ura. Brodil sem skozi tokove zgodovine, njena živa podoba je vklesana v skulpturi in arhitekturi, kakor da je lepota okamenel spomin srčne krvi. Čudovita je srednjeveška pesem, ki je na orloju umetnik ni zapisal z besedami, ampak jo je vpodobil z lutkami: planeti krožijo, vsako uro zvoni zemljanom smrt, vsako uro gredo apostoli ideje in vsako uro je bil in bo človek izdan.

Malokatero mesto hrani v tesnem okviru bregov toliko snovi. Na sveti večer je v vsem mestu odprta ena sama restavracija »za samce« na Wilsonovem kolodvoru. Proti večeru izginejo tramvaji, zapirajo se kavarne, restavracije, gledališča in bioskopi, ves promet počiva, da bi lahko vsi uživali mir in svobodo. Kdor nima znancev ali družine, skoraj nima zatočišča. Vtelesena ideja modernega humanizma. S Strakatým sva sedela v restavraciji. Pogovor se je sprožil o mestih in Strakatý je trdil, da so zanj najlepša mesta Pariz, Amsterdam in München. »Sicer pa,« je pripomnil, »sem Čeh in o Pragi ne morem govoriti.« Ko je izpregovoril besedo Praga, so solze zalesketale v njegovih očeh. Razumel sem njegove solze, rasel je v narodnih bojih češkega meščanstva in bil preganjan zaradi goreče narodne ljubezni. Še druge solze sem videl. Pri predstavi Jirásekove »Filozofske historije« so si vnuki meščanov, katerim se je zdel Mácha nekoč premalo naroden, brisali oči, ko so študentje pričeli recitirati: Bil prvi maj, ljubezni čas. Priznam, da so te solze včasih poceni in sentimentalne, vendar ni bila narodna zgodovina nikoli izpričana samo s krvjo, ampak tudi z moškimi solzami. V dobi družbenega razkroja in intelektualnih doktrin se je pričelo emocionalno čustvo skoraj umikati iz našega življenja. Sredi Prage, na »št'edry večer« sem živo občutil, da se brez čustvovanja ne ustvarja narodna zgodovina.

Burianovo gledališče D 38 je nabito polno. Več mesecev že igrajo »Šola, osnova našega življenja« in vendar dotok gledalcev ne poneha. Burianova gledališka družina kaže veliko ustvarjalno voljo, ki poskuša pronikniti problemom modernega gledališča do dna. Režiser in avtor obenem je prevrgel zopet vsa vprašanja o inscenaciji, besedi in tekstu. S predstavami — ne z besedo — se bori za rast svojega stila in pojmovanja gledališke umetnosti. Preseneča beseda, ki jo kultivira s posebnim študijem in razumevanjem. Govor šolarke o vrednotah češke literature, kakor se uči v šolah, ostane v neizbrisnem spominu — zaradi velike kulture besede. Inszenacija izziva občudovanje in protest, ravno tako igra. Pogosto je prisiljena, intelektualno izumetničena, največkrat pa se ji je treba ukloniti zaradi prepričevalnosti izredno ostrega psihološkega tipiziranja in kar je poglavitno, zaradi dinamičnosti dogajanja. Gledam drugo izdajo igre. Kritika je prvi očitala ponesrečen, nejasen

koncu in Burian je naštudiral novega. Študent, ki ga izključijo zaradi šolske naloge, ne odhaja več v svet, temveč se domisli, da bi bilo dobro obesiti se na šolski zvonec. Profesorji in ravnatelj, ki se boje škandala, ga skoraj v baletni sceni za kriščevo voljo vlečejo nazaj v šolo. Burian se vrača nazaj k poeziji, ima voljo in humor in stoji v vednem snovanju sam sredi življenja in proti vsem. V problemu, ali sme prenařjati avtorju tekst, bo vsekakor ostala pravica na avtorjevi strani. Burianovo gledališče bi moralo imeti svoje tekste in režiser bi moral biti tudi avtor novih, le temu gledališču namenjenih del. V bistvu je njegovo gledališče odpor proti sodobnemu, sitemu, vodoravnemu človeku, čigar duh se nikoli ne dvigne v navpično smer. Tudi zanj manj značilno delo »Šola, osnova našega življenja« je borba za človeka, kajti še tako moderna šola bo ostala le shema, dokler ne bo v njej čutečega in mislečega človeka. Dasi se meščan, v kolikor se še ni v sestavu češke družbe povzpел v kulturnega arbitra, vselej upira prevratnim smerem, občuti vendar instinktivno potrebo po moderni vsebini in plačuje Burianu vstopnice.

Po predstavi imajo ulice vse drug obraz. Šum in valovanje sta se umaknila nočni tišini, ki je v medlem svitu žarnic zavesila pročelja domov s tiho melanholijo. Vsak hip, se ti zdi, da bo izza vogala privozila kočija, iz katere bodo izstopile bele dame v širokih krinolinah. V pelerino zavil bo omahnil čez cesto kavalir in izginil v senci. Godrnjaje bo pričapljaj okajeni meščan, bogati pek iz stranske ulice in bo zibaje se poskušal odriniti nadležne stene. Ne stoji v tišini, kjer se mačke varno obiskujejo, gruča mladih ljudi? Niso zarotniki iz leta osem in štiridesetega? Med zidovi sikajo pritajeno vroče besede, nato pogoltne sence tema, v pritličju se za zavesami posveti luč, pesem plane iz krčme. Okajeni pek obstane kakor bi se hotel nečesa domisliti, z obema rokama se lovi ob zidu, da bi dosegel pesem. — Nenađno se zavem, da hodi morda ob tej uri po teh ulicah znana in vendar neznana človeška duša. Bilo je osemnajstega leta, ko je previdno potrkal na človeške domove v Ljubljani razcapan ubežnik avstrijske armade ob Piavi. Kazal je veliko zacejeno rano na glavi, strašno brazgotino na vratu in pripovedoval, da beži proti domu, če mu bo sreča naklonjena, da bi dosegel Prago. Štirinajst dni se je hranil samo s siivami in je imel podplate razpokane do krvi. Mož ni več jedel, ampak goital. Vedel je, da ga čaka gotova smrt, če se mu ne posreči prebiti se v Prago. Zaupal mi je tajno, da ga bodo češki sprevodniki skrili, spravili domov, in da je besedica »Klofáč« geslo. Preoblečenemu, z vojaškimi capami v nahrbtniku sem segel možu, ki mu je na tej nevarni poti dajala pogum edino le narodna volja, prvič in poslednjič v roko. — Je to romantika? Prej sem jo kakor duha videl sloneti pod svetnico na Karlovem mostu in strmeti v vodo, tam na levi, kjer so zbrani v posebnem muzeju spomini na Smetano, ki je prvi z genialnim sluhom zajel ritem češkega čustvovanja in smeha, češko pesem in šum domače zemlje. Z globokim znanjem je vsebino preliil v neumrljive oblike. Pod mostom v praških Benetkah daje luč nad tihimi vodami svetu dvojno podobo. Tavam za duhom in ga dohitim pred Mazlovo vinarno. Snamem mu krinko: »Si duh romantike, je to tvoje

obraz?« Iz bledega obraza gore oči vročega človeškega in ljudskega življenja, ki je nekoč prestopilo, kakor prestopa danes, tesne racionalne okvirje. »Si ti romantika?« Pronik vate ni več romantika.

Kakor v Herbstovi so tudi prostori v Mazlovi vinarni naravnost ustvarjeni za dotik človeških src. Z Berkopcem pijeva gosto slovaško črnino, ki ustvarja temperamentne besede. O češkem gospodarstvu teče pogovor. Največja bremena nosi veliki kapital, ki se tudi ne izmika dajatvam za narodno kulturo. Država poskuša prebuditi človeka, ustvarja šole, tudi manjšinske, tam, kjer jih prej sploh ni bilo. Del Slovakov se upira civilizaciji in kulturi, ki jo prinašajo Čehi. Vendar se je za Slovaško veliko storilo. Pripominjam, da sem se začudil, koliko slovaških knjig izide v Pragi. Kmet, o katerem mi je pripovedoval sopotnik v vlaku, da je reven, stoji med najtrdnjšimi v Evropi. Po deželi najdeš lepe in velike domače knjižnice. O tem je prepričevalno govoril tudi Nový, ki živi v prijaznem domu v Vršovcih skoraj na robu mesta. Razlagal mi je, kako se srednji stan, delavec in kmet brigajo za knjigo. S humanizmom, ki priznava socialno evolucijo, poskuša država dvigniti materialno in duhovno svobodo človeka. Vse človeško prizadevanje je vendar podvrženo relativnosti. So bile kdaj človeške zahteve izvedljive v absolutnem merilu? Nikoli. Gre za duha in življenjsko voljo. V Pragi jo čutiš vsepovsod in kar je poglavitno, veliko spoštovanje do človeka in njegove kulture. Pogovor uhaja v domovino. Je krivo slovaško vino, da vedno bolj sanjariva kakor modrujeva. Pravim, da pogršam pri nas velike tvornosti, ki bi znala umetniški zajeti probleme družbenega in narodnega življenja, ki bi se poglobila v ljudi, ki nosijo tudi pri nas velike misli in velike razkole v duši. Zakaj ni sledu tega v literaturi? Le zakaj? Kar bi moral biti realizem, se izpreminja v zausušni ali cinični naturalizem. Kakor da so se vse peroti povesele, iz proze in pesmi se oglašajo le prepričevalne siutnje o grobovih. Provinca, število pritiskata na nas, naš dozdevni aktivizem je v zadnjih letih turobna podoba mrtvin rojstev. — Bronasti udarci napovedujejo nočne ure, čas brusi temne gotske stražarje mostu, iz noči bo treba v dan.

Severni vetrovi so proti jutru posušili temačne oblake nad Prago. V soncu so se svetili stolpi, svež veter, ki je gnal pod nebom lahne bele oblake, je vel skozi ulice. Zdelo se mi je, da plavam. Izpred muzeja objamejo oči Václavské náměstí. Nekoč še konjsko sejmišče, danes eden najlepših trgov morda v Evropi. Struktura ulice je prav posebna arhitektura. Na ulici se moraš počutiti doma, ob vsakem letnem času. Prikopy utrujajo, pariški bulvarji teko v ravnini, dimenzije so prevelike, človek se na njih izgublja in tone v prostornini. Na Václavskem náměstí, ki se spušča izpod muzeja kakor široka preproga, ima človek dvojno občutje, zavest individualne moči in veselo radost gibanja v človeškem mravljišču. Izpred muzeja, kjer si ob praznikih proti večeru dajo rendesvouze mlade slovaške služkinje, iz strahu, da bi se drugje ne zgrešile, pregledaš črne množice, ki se vale navzdol, spodaj na vogalu Prikopov lahko objameš zopet ves tok navzgor. Fantastična in vendar harmonično ubrana večerna razsvetljava daje bulvarjem ornamentalni okvir. Še nikjer nisem tako živo občutil, da je ulica slika in pesem življenja.

Monumentalni kip kralja Václava s štirimi simboli, ki vsi upirajo oči proti Hradčanom, daje temu trgu idejo. Na levi in na desni valujejo množice mimo izložb, bioskopov, kavarn in bifejev. Nenadno se zaveš čudne misli. Kakšen roman bi se razgrnil pred tabo, če bi ti vsak iz te množice povedal en sam stavek iz svojega življenja. Kolikokrat na dan bi se podoba izpremenila. Objameta te ponos in veselje ljudi, da so na svetu, da so češki državljani. Pred dnevi so poslušali po radiu vesti Papaninovcev s severne plošče. Gruče postajajo pred paiačo Melantricha, ki je menda največje izdajateljsko podjetje v državi. Včeraj mi je mladi ravnatelj dr. Foučík bežno navajal številke; dvajset tisoč tiskarskega, trideset tisoč knjižnega papirja porabijo. Dnevno izdajajo dvanajst journalov, nekatere v nakladi do šeststo tisoč. Pet in dvajset procentov časopisnega, pet in sedemdeset procentov za offset in globoki tisk, skupaj osemnajst procentov vse češke produkcije papirja gre za Melantricha. V posebnem oddelku zadaj za knjigarno dobiš lahko vse knjige in časopise iz Sovjetije. Zgoraj v tretjem nadstropju sedi Josef Hiora v redakciji Č. Slova. Društveni práce, založba in prodajalna umetniške zadruga — v njej deluje Karel Nový — je izkupila dan pred božičem štirideset tisoč Kč. Pri Borovem zalaga Čapek. Založbe tekmujejo, se izpopolnjujejo, znanstvene edicije, posebno astronomske, so dosegle svetovno višino. Množice na »Václavaku« nosijo v sebi zavest kulturnega občestva, ki ustvarja, podpira znanstvene in umetniške institucije. Vsa gledališča so bila o božiču razprodana, Národní divadlo celo za nekaj dni naprej, bioskopi pa večkrat na dan. Sredi množic se nenadno zaveš svobode. Prvi hip ne razumeš lastnega občutka, da hodiš med ljudmi, ki so deležni svobode, ki lahko pišejo, mislijo, izpovedujejo kritiko, ki znajo svobodo uživati in jo obdržati. Množici se nič ne prikriva, ne zastira se jim resnica, zato razumejo tudi bremena, ki jih nosijo. Pri »Beji bolezni«, v kateri igra silni igravec Haas, je ploskala množica tudi ideji, ne samo vabljivim domislekom. Rast domače armade se ji prikazuje z napisi, ki bi jih ne mogel zanikati še tako zagrizen pacifist. Množica ve, da mora žrtvovati za to armado, ki je obramba miru, etične ideje. Cutim, da tudi najupornejši v množici ne morejo očitati, da se državni denar zapravija, razmetuje, da se ne dela za človeka. V dvajsetih letih je ustvarila država kulturo, domača podjetja za obrambo in za napredek človeštva. Dan za dnem polnijo množice gledališča Weriha in Voskovca, ki s klovnsko umetnostjo evropske višine dražita uho, ko se cinično posmehujeta družbi in njenim slabostim. Država je trdna dovolj, da prenese kritiko. In vendar niso valujoče množice homogene. Politični boji niso izgubili ostrine, križajo se družbeni in svetovni nazori, celo izdajstvo nosijo mnogi v prsih in ga niti ne taje. Kdo zmaga nad družbo, da gradi svojo stavbo z veseljem, da prenaša težka bremena in daje kosu zemlje, na katerem živi, novo duhovno podobo? Zavest iz tradicije? Slast svobode in človeškega dostojanstva? Nekaj višjega so te vezi, ki spajajo družbo. Za narod je treba biti rojen in vzgojen.

Valovi množice me nosijo navzgor in navzdol, dokler se ne izvijem iz njihovega objema. Še enkrat se ustavim na vogalu, potem zavijem v ozke ulice, postojim še pred Husovim spomenikom, kjer se zbirajo

zopet gruče okoli velikega božičnega drevesa, pod katerim pobirajo darove za bedno slovaško in rusinsko deco. Na veliki črni deski je statistika, v mesecu so zbrali milijon dvesto tisoč Kč. Dvigujem se po strmih Nerudovi. Stari hišni grbi: pri treh srcih, pri beli ovčici itd. govore še o časih, ko hiše še niso imele števil. Podoba davnine poskušajo na vsak način, kjerkoli je mogoče, ohraniti.

Sonce obliva Hradčane in vzbuja sen o praški pomladi. Za palačo Lobkovicovo se širijo po vseh pobožjih razsežni sadovnjaki. V toplih pomladnih nočeh zajemajo opojne vonjave vso Malo strano. Stolpi sv. Vida se pno nad strehami domov čeških vladarjev kakor osi veličastne skulpture gotskega gradu. V dvoranah, med surovimi kamnitimi stenami te zajame davčina. Po ozkih, okornih stopnicah prideš v zbornico z zanimivimi loki Vladislavove gotike. Opozorjen se ozreš skozi okno in premeriš globino, kamor so prileteli kraljevi namestniki pred bitko na Beli gori. Lesena miza, na kateri so nekoč stali težki vrči in so okoli nje žvenketali dolgi meči, portreti Habsburžanov so sami spomini na fevdalno dobo, premagano s tolikšnimi izgubami človeške krvi. V različnih stilih, od gotskega do poznega baroka, je vtelesena v teh prostorih zgodovina gradu in čeških zemelj. — Zunaj pa se razlije pogled čez patinirano kupolo sv. Mikuláša, čez gotske stolpe, ki štrle vsepovsod iznad hiš kakor zobovi obrnjene brane, nad Vltavo in njenimi mostovi, do črnih, strmih skal Vyšehrada, kjer mora cesta skozi predor v mesto. Oči se izgubljaajo v gozdovih nekje za Smíchovim, objemajo daljino na planoti za Vinohrady in Vršovicami, se pripno na novo stavbo Panteona nad Žižkovim, v katerem bodo shranjeni detajlni spomini na rojstvo nove češke države. Proti zapadu v predelih Strešovic, Břevnova se širi moderno mesto z linearnimi avenijami in velikimi stadioni za Petřinom. V Prago veje zrak z dežele, v svoji rasti se bo lahko ognila težavam, s katerimi je moderni promet zagrozil Parizu. Predmestja so še gibljiva in se šele ustvarjajo, historični predeli bodo kmalu postali otoki sredi pospešenega življenjskega pulza.

Izpreminjasta oblika bregov ob Vltavi in človeška arhitektura vseh stilov od šiljastega gotskega preko baročnih kupol do modernih kubusov, so ustvarili Pragi svojstveno fiziognomijo, vsako uro, vsak čas drugačno, zdaj nasmevano, zdaj skrivnostno mračno, asketsko resnobno in zopet prešerno uporno. Mestu daje bodisi v solncu ali v snegu še posebno podobo svetloba, ki se z magičnim čarom razliva nad hišami.

Spodaj pod kamnitimi grajskimi stopnicami je krčma »U Krále Brahánského«, kamor je zahajal debeli Vaclav pit. Po teh stopnicah je sedaj hodil tlačanov sin Masaryk. Če je stari Oksensjerna učil: »Sin, če bi ti vedel, s kako malim razumom se vladajo narodi«, ni dvoma, kdo je vladal z večjim razumom, ali tlačanov sin, ali kralji po milosti božji. V mestnih ulicah sem občutil voljo, čustva, ki gibljejo množice, tu gori je živel razum, ki je dajal tej volji sponse in prostost. Razum je ustvarjal etične in moralne vrednote življenju naroda. Masarykova osebnost je dajala smisel in ustvarjala temelje narodovi svobodi. Tlačanov sin je poskušal tudi v državnem življenju ohraniti spoštovanje do vseh zakladov človeškega duha, svobodo v novem iskanju. Ni se ustrašil

prelivati človeške krvi, vendar se je uklonil le nujni zavesti, da mora teči za popolnejšo človeško srečo. Niso ga vsi razumeli, ne njegovih zadnjih misli in vseh poti, po katerih je hodil, kajti množicam niso važne ideje, temveč gesla vsakdanjosti in povprečnosti. Masaryk je umel tudi za temi gesli uveljaviti svoje cilje. Iz bojevnikarja za resnico in pravico, iz upora proti laži, celo oni, ki je ljudstvu včasih potrebna, je rasel v vladarja, v novi simbol človeških naporov za resnico in pravico. Sredi velikih revolucij, ko se sesedajo trohneli fevdalni nazori, ko se napreduje človeške družbe zoperstavlja brezobzirni kapital, ko se novi imperalizmi postavljajo proti starim, v dobi velikih etičnih prevratov, je ustvaril Masaryk nov tip slovanske demokracije, v kateri naj bi se sleherni zavedal človeškega dostojanstva, imel pravico do svobodne vesti in kulture. Historična češka krona je dobila nov človeški simbol: Resnico spoznati pomeni resnico priznati. Masaryku ni bilo več potrebno, si staro krono posajati na glavo.

V bežnih dneh sem zagledal feto morgano mlade slovanske države, ki ne skrbi le za to, da bi imeli državljani zemljo in kruh, ampak da čuva državljanom pravico življenja po svoji vesti, se pehati za nova spoznanja in braniti dostojanstvo človeške kulture.

Ko me je vlak prestavil zopet čez mejo, me je nenadno vznemirilo strašno vprašanje: »S kom si živel te dni? S svojim narodom ali z nji-mi?« Trpko priznanje, da sem doma podoben Don Kihotu, me je zagrenilo.

DNEVNIK IZ JETNIŠNICE

IVO BRNČIČ

Po enomesečnem zaporu v stari kasarni, ko sem si bil življenje v celici kar najznošneje uredil, so me ločili od tovariša, s katerim sem prebil poslednjih pet dni, ter me v zaprtem avtomobilu pripeljali v jetnišnico.

Zdaj sem spet popolnoma sam, znova sem prenehal biti oseba, človek, bitje z dušo in svobodno voljo. Le dejanska podoba sem nemega števila, se mi zdi, ki se blesti na črni ploščici zunaj na podbojih teh zapahnenih duri; zgolj sestavni del te celice in tega reda, ki je prepoved njegova poglavitna vsebina in ki deluje z monotono, brezčutno natančnostjo mrtvega mehanizma; predmet med predmeti: saj to ni življenje, to je samo še bivanje. Zakaj že tretji dan poteka, odkar ne odločam ne o sebi ne o čemerkoli; že dva in sedemdeset ur — računam — nisem izpregovoril ene same besedice, ki bi strogo ne sodila v okvir tukajšnjih življenjskih potreb, ki bi bila le za las prestopila najožje meje tukajšnjih nujnosti, ki bi bila moja, zgolj moja lastna beseda, enkrat in neposnemljiv izraz mene edinega. Človekova osebna podoba, njegova svojstvenost je vsota njegove akcije in reakcije; od vse moje individualnosti mi je ostala le še možnost reakcije. Nimam več ljudi, nimam ne znancev ne prijateljev, ne ljubice ne sorodnikov; kajti

še tako živi spomini ne morejo nadomestiti neposrednega sožitja, v katerem si oblikuje človek ob ljudeh okoli sebe svoj osebni obraz. S prebivalci te hiše me ne veže nobeno razmerje, v kakršnem stoji človek proti človeku kot samostojna osebnost. Sojetniki so zame nemi, kakor sem nem zanje jaz. Pazniki so zame zgolj abstrakcije ljudi: so samó varuhi predpisov, ki vladajo nad menoj, le predstavniki ukazov, ki se jim moram pokoravati, službeni in neosebni ko njihove uniforme. Hlastno prežim, da bi za suho udržanostjo njihovih obličij, za vnaprejšnjo določenostjo njihovih kretenj in besedi otipal eno samo sled navadnega, resničnega življenja. Saj onstran teh zidov, izven te uradne primoranosti so vendar tudi oni edinole ljudje, kakršni smo vsi; saj vem, da se tam zunaj smejejo in nemara tudi jočejo, da ljubijo in mrzijo, čustvujejo in sočustvujejo. Saj ni mogoče, da bi se temu ali onemu katerikrat ne potajil v očeh čisto majčken, šegav in radoveden sončni žarek ter bi v tem odljudnem kraju nenadoma zasijal kakor vesela novica in ljub pozdrav. Ne morem verjeti, da bi vsa luč in vsa toplota življenja mogla med temi stenami tako nanagloma oledeneti v srcu živega človeka.

Ali odmeva ne najdem, kakor bi kričal v zid. Ne, tu nihče ne razume beraške prošnje v mojih pogledih, nikomur ni za to gorko hvaležnost, ki usiha v brezplodnem čakanju na človeka, ki bi mi podaril en sam zvok, en sam odsev pristnega življenja. A znabiti tudi nápak presojam ljudi in vidim reči v krivični povečavi. Ne vem. Samó to vem, da človek ne more živeti tako sam, tako reven in gol.

Le še v prostoru živim, okrog mene se nič ne dogaja. čas je zame umrl. Zakaj budnica, zajtrk, pospravljanje celice, sprehod, kosilo, večerja, kar se vse vrsti v natanko določenih presledkih in z neizpremenljivo zaporednostjo, s kakršno si slede števila, ti dogodki niso dogajanje, vanje ne morem ujeti časa, ne morem ga meriti ž njimi. Čas ni mrtvo ponavljanje večno istih pojavov, človeku je čas nenehno spreminjanje, minevanje in zopetno nastajanje; čas ni abstraktna konstanta, čas je živ utrip življenja, ki je meni prepovedano. Tu, v tem zaustavljenem življenju, izgubljajo enote časa vsakršno vrednost; minute in ure so nedoločljivi drobci, so le razbitine nekega topega trajanja, sredi katerega lebdim kakor v nekakšnem imaginarnem prostoru, v katerem ni težnosti in so porušena vsa razmerja med stvarmi.

Nekaj bore predmetov, to je vse, kar mi je ostalo od življenja, to so mi edini tovariši. Ko so me pripeljali v to sivo poslopje, so mi pobrali skoraj vso imovino, celó uro, naramnice in pas. »Se mar bojite, da se ne bi obesil?« sem se z neko napeto, igrano lahkomišelnostjo poskusil šaliti. — »Bog ve, tudi takšne reči se primerijo,« je mirno rekel paznik. »Taki so predpisi.« — Pozneje sem preišljeval o tem. Smešno, sem si dejal, saj če bi se človek zares hotel končati, bi lahko požrl žlico, razbil okensko šipo in si prerezal žile na zapestju; zvečer bi legel in napravil v postelji, na skrivaj — paznik, ki bi pogledal v celico, bi mislil, da samó spiš. In malone prijetna mi je bila misel, da čisto vsega v tem kraju človeku vendar ne morejo prepovedati in preprečiti.

Predmeti, ki spadajo k opremi celice, so mi zoprni — vedno znova

me spominjajo, kje da sem, so del te nesvobode. Vrh tega se jih drži ko patina tista posebna erarska nesnažnost, ki se je ne morem in ne morem privaditi. Jetniško čepico sem prinesel v celico s palcem in kazalcem, jo zalučil na polico in bi se je za vse na svetu več ne dotaknil. Gabi se mi žlica, lončeni vrč za vodo vzbuja v meni tolikšen odpor, da pijem le v najhujši sili. Umivalnik me je navdajal s takšno grozo, da se dva dni nisem umil; šele danes sem s koščkom zgnetenega papirja odstrgal pol prsta debelo plast umazanije, ki se je bila usedla na dnu in po robovih posode. Nemara se skriva trohica nebogljenega protesta v tej odvrtnosti, s katero se dotikam tukajšnjih predmetov, celó odej, ki priskutno diše po razkuževalnih sredstvih; morebiti bi hotel pred samim seboj poudariti svojo izjemnost med navadnimi prebivalci te zgradbe, med tatovi in zločinci. Zategadelj mi bržčas tudi toliko pomenijo moje lastne stvari. In kadar prekipi občutek samote do nevzdržnosti, jih skrbno razložim po mizi: brisača, milo v lični škatljici iz belega celuloida, zobna ščetka, tuba zobne kreme, trije robci, glavnik. To je vse. Ena, dve, tri, štiri . . . štejem te svoje predmete, jih spet in spet obtipavam, jih božam z očmi. Saj to so vendar moje stvari! To so priče mojega prejšnjega življenja, mojega pravega življenja!

Potem iztaknem v hlačnem žepu še nekaj. Ah, tudi cigaretnica mi je ostala, spregledali so jo! In kakor so čustva, ki se v tem kraju vežejo z dogodki in s predmeti, po navadi čudaško nesorazmerna njihovi borni neznatnosti, tako me tudi sedaj obide skorajda nekakšno zmagoslavje, v katerem spet zadržti črna kapljica zlobne škodoželjnosti. Ali radost nad dejstvom, da sem nekaj utajil, četudi nevede, da sem osleparil tukajšnje postave, to otročje veselje ne traja dolgo. Cigaretnica je prazna. Naj se mi zdi še tako neverjetno, naj jo s topoumno lahkovernostjo znova in znova odpiram — prazna je. In ko tako sučem med prsti pozlačeni zabojček, se vnovič zavem nepotešene sle po igrivem pretakanju modrih kolobarjev, ki dajejo toliko opraviti očem, po dišečem dimu, ki draži nosnice in ga željno srkajo pljuča, po tolažečem mamilu, ki ga že tri dni zamašajo prenapeti živci. Hlastal bi kakor riba na pesku. Dolgo sedim s suhimi očmi in usti, se z glavo naslanjam na komolce ter se ne ganem. Pogled mi tava po celici, v kateri se zdriza prvi mrak. In ko se mi oči ustavijo na tisti grozni posodi v kotu, sem premagan: z gnusom, ki mi žene mrzel srh po hrbtenici, se vzdrami v meni onemogel, jalov srd. Stiskam si senca s pestmi, sopem skozi nos, čutim, kako mi lega čez zenice meglena, topla mrena. Ne premorem več moči, da bi se brzdal. Drhtim, in samó to še občutim, da sovražim, besno sovražim, ne da bi vedel koga in ne da bi se po tem vpraševal. Zakaj, divjam v sebi, zakaj so me zaprli v ta odvrtni kraj? Zakaj me tako mučijo? In tisti ljudje — kaj sem jim storil, kaj sem storil njim? Saj me še pred tremi dnevi niti poznali niso — zakaj me torej mučijo? — Kako nespametno živimo vendar ljudje! Kako neverjetno grdo živimo! Kako klavrno so si ljudje uredili ta svet! Kako neprizanesljivi sovražniki smo si ljudje!

POLTRETI korak počez, šest korakov vzdolž, to so razsežnosti celice, v katerih mi je dovoljena neomejena svoboda gibanja. Ali večno

ni mogoče nihati od zamreženega okna visoko pod stropom do zaklenjenih duri brez kljuke in spet nazaj. Obrati si slede prenašlo, človeku se zdi, da se ko dresiran medved samó prestopa in suče na mestu. Napenjam možgane, da bi ubežal jarmu teh šestih korakov; a še tistih osem korakov, ki so skrajna meja nepretrganega premikanja v isti smeri, si je v tem beraško odmerjenem prostoru treba skorajda prispletkariti. Tako korakam po diagonali celice, se izogibam v tla pritrjene mize, se motam okoli pokonci stoječega ogrodja postelje, ki je čez dan s kavljem pripeto ob steno. Hodim naglo, zakaj celica je mrzla, da se pretaka za mano prosojen oblaček sape, ki me na vsakem ovinku boža po licu. Naposled mi začne tudi to presedati. Potlej krožim tesno ob kotih po osmici podobni krivulji, ki me osvobodi obratov na mestu in mi daje možnost zmerom hitrejšega gibanja. Pol ure, uro, menda že dve uri traja to potovanje. Ko se mi zvrtil v glavi, se ustavim in računam: prehodil sem kilometer, pet, deset kilometrov. Deset kilometrov!

Top, top, top... Nenadoma se zavem posebnega hrumenja, ki sem ga kot neprijeten podzavesten vtis že ves čas dojemal s čutili, a ga misel doslej še ni uvrstila v svoje predale. Postanem in napeto poslušam. Top, toptoptop... top... In po kratkem presledku se znova zaženo zamolkli udarci, zdaj po dva ali trije posamič, zdaj vsi hkratu v pravilnem ritmu, potem spet anarhično, vsevprek, da je hrup podoben oddaljenemu, valujočemu grmenju. Čedalje razločnejše slišim: na desni, na levi, nad mano, pod mano, vsepovsod se oglašča topotanje, skozi zidove, skozi železne in betonske konstrukcije hite zvočni tresljaji iz nadstropja v nadstropje, skozi tri sto celic valovi odmev, da ima človek skoraj občutek, kakor bi velika stavba drhtela v samih temeljih. Nekaj neznankega, nekaj nečloveškega je v tem stalnem bobnenju neštevilnih nog. Vselej se mi je upiral pogled na volkove v zverinjaku, na tisto nemirno, nemo beganje po kletki, ko gore v polzatisnjenih živalskih zenicah, tako čudno odsotnih v njihovi nagonski sli po prostosti, tisti rumeni, ko laježi ostri prebliski, v katerih se stapljata zverska mržnja in zloba z divjo prerijsko nostalgijo. Ob tem zoprnem spominu si zdaj predstavljam jetnike, ki jih ne vidim in ne poznam ne njihovih življenjskih zgodb ne tragedij, ki so jih pahnile iz življenja ter jih napolnile v ta nesrečni kraj — predstavljam si dve sto petdeset ljudi, ki se ločijo po obličjih in po značajih, po pameti in starosti, po poklicih in po vsem, kar razlikuje človeka od človeka, ki mi pa s tem svojim groznim, obsedenim romanjem po celicah vendarle dajejo en sam skupen podatek o človeški zavrženosti, stiski in bolečini. Dogajanje, ki ga ne zaznavaš v celoti, temveč zgolj po nekaterih ločenih komponentah, utegne biti katerikrat prava strahota; ognjevit besednik, ki ga ne slišiš in čigar občinstva ne vidiš, spominja malone na blazneža; slepcu bi se burna veselica mogla zdeti krvav pokolj. In ko tako prisluškujem zadušnemu nabijanju, ki traja med temi stenami ure in ure, dneve in dneve, leta in leta, skuša od nervoznega nemira izostreni posluš nadomestiti vid, pa le vsiljuje domišljiji mučne predstave, ki jih ni mogoče overoviti in ki mi kažejo usodo prebivalcev te hiše v skrivenčeni, skoro fantastični podobi. Kakšne neki morajo biti oči teh ljudi, se sprašujem,

ki od jutra do mraka ne počno ničesar drugega razen da hodijo, hodijo, hodijo po šest korakov dolgem prostoru, ki se je vsa njihova življenjska dejavnost skrčila na to brezciljno, idiotsko tavanje? Kako je mogoče pol leta, devet, deset mesecev edinole stopati iz kota v kot, od okna do vrat, ne da bi človek kamorkoli dospel in ne da bi hotel dospeti? Saj človek vendar ne more biti avtomat, brezsmiselne reči delajo trajno le norci! Kaj se godi v možganih in zavesti teh ljudi?

Zatisnil bi si ušesa, da bi ne slišal zvokov, ki mi padajo ko udarci na glavo, ki mi vse bolj cefrajo živce, da čutim skoraj telesno njihovo razdraženo brnenje. A ko spoznam, da glasovom ne utečem, jamem še sam vnovič begati po celici. Tako krožim topo, naveličano, kakor nihalo, dokler navsezadnje utrujenost ne uspava misli v otrplo ravnodušnost do vsega, kar se godi okoli mene in z menoj.

TO GROZNO brezdelje! Ni le ena najtežjih kazni, prikrajšati človeka za možnost dela, se pravi, odločanja o lastnem življenju; to tudi pomeni, okrniti njegovo zdravje, ga notranje pohabiti.

Moj dan traja od šestih zjutraj, ko me budnica vrže iz postelje, do osmih zvečer, ko naznani zvonec, da je treba leči. Jutranje pometanje celice (katere razdrapani pod je kljub vsemu mojemu prizadevanju zmerom enako umazan in prašen), zajtrk, pospravljanje ležišča, enourni sprehod, kosilo — vsi ti obvezni opravki še za silo napolnijo dopoldne. Ali čas od poldneva do večerje je ena sama večnost, siv vakuum brez konca in dna. Malo ljudi je obdarjenih s sposobnostjo kočijaškega konja, ždeti ure in ure brezdelno in negibno na enem in istem mestu. In ko se minute cede in cede, ko polzijo ure počasi kakor ledenik, mi je kajkrat tesno in mrzlo pri srcu, da me je strah zase in se samega sebe bojim.

Celica mi je že zdavnaj izdala vse svoje skrivnosti; ali tukaj je ni stvari, ki bi mogla človeka trajno zaposliti. Preiskal sem vse sledove, ki so jih za sabo zapustili moji predniki. Nad grevcem je nekdo začrtal v omet začetne črke svojega imena; drugi je vdolbel v zid pod oknom vrsto kratkih, vzporednih črt; v kotu za polico je skrita nerodna, grda risba gole, nesramno razkročene ženske; tam, kjer stoji po noči postelja, je nekdo zarezal v tla (le kje je dobil nož?) kar celo ime: Peter Žvan; niti na letnico ni pozabil: 1932. Šop papirjev na polici me je razočaral: nemški seznam jetnikov iz leta 1887., čigar edina zanimivost so v gotici pisana slovenska imena.

Delam si koledar. Od glavnika sem odlomil ost, vrtam luknjice v košček papirja: torek, sredo, četrtek... Nedelja bo zaznamovana z daljšo zarezo. Morda je to smešen spomin na Robinzona. Ali nekaj vendar moram početi! Tej otročji iznajdbi se posvetim z vso resnobo, na vse pretege se trudim, da bi opravilo kar moči podaljšal — da bi si priboril vsaj nekaj minut, ki bi ne bile tako potratno votle, ki bi imele neko vsebino, neki smisel.

Kmalu znova obsedim s povešenimi, praznimi rokami in brezupno blodim s pogledom po celici. A saj vem, da iščem zaman, da le varam samega sebe. Zaprem oči in se z glavo naslonim na mizo. Zakaj neki

sem tako truden, premišlujem; v križu me boli, v vseh udih čutim težko, velo izčrpanost. Da bi mogel vsaj leči! Da bi mogel spati! Ali postelje se čez dan ne smem dotakniti. Tako ležem na tla in buljim v strop. Dolgo že ni bil pobeljen, ves pegast je; če imaš za naprstnik domišljije — in moja domišljija je tako žejna, tako pripravljena, da bi se razgibala, se česar koli oprijela — so te lise skorajda podobne zemljevidu: tistale je kakor Francija, razpoka tamle je meja, v sredi je morje, tule so gore, madež na desni, to je mesto.

Potlej mi pride na misel, da bi dognal obsežnost prostora, v katerem živim. Z veliko vnemo se lotim naloge: dve celi pet desetink krat šest — ali ne, računati je treba v metrih, ne v korakih! Korak meri pet in sedemdeset centimetrov. Izračunam dolžino celice, širino, ploskev. Prostornina... Da: kako visoka je celica? Recimo toliko in toliko. Množim, se zmotim. Zagrizeno ponavljam, vnovič kane napaka v račun. Poloti se me mrzlična besnost, drdram in trmasto žvečim števila, se zapletam, kolnem samega sebe — —

Glasovi na hodniku me vržejo kvišku. Planem k durim, kakor bi mi šlo za življenje, prisluškujem s pridržanim dihom. Slednji dan stojim nekajkrat takole pri vratih in z vročično radovednostjo vlečem na ušesa. Slišim korake, pogovor. Nekdo se pritožuje. »To bomo že spravili v skladišče,« pravi paznik. Bržkone vodijo novega jetnika; tudi moj kovčeg je v skladišču.

Zunaj nekje zvenijo ključi — ti hodniki so zmeraj polni tega rožljanja — in potem vse utihne. Stojim sredi celice in kdove zakaj mi je nenadoma laglje pri srcu. Prestopim se in začnem žvižgati. Opazim, da korakam po taktu, spremenim melodijo; razposajeni napev — »Nam pesnja žit' i ljubit' pomagaet« — in vojaško udarjanje s petami me čedalje bolj zabavata. Neka živčna norčavost me zajame. S clownsko resnim obrazom in s pretiranimi kretnjami motovilim po prostoru kakor paradni konj.

Nekdo odklepa duri. Otrpnem, se ustavim. Paznik pogleda v celico: »Ne smete žvižgati, petje in žvižganje je prepovedano.«

Poparjen strmim vanj in ne zinem besedice. Vrata se zapro. Petje in žvižganje je prepovedano! Gotovo, saj ima prav, si skušam dopovedati, saj ni mogoče, da bi dve sto petdeset ljudi hkrati žvižgalo in prepevalo. Pa vendar...

Naslonim se na mrzli grevec. Ljudje niso ribe, si pravim. Ne, ne, pri vsem tem mora biti nekaj nápak... In ko tako premišlujem, jamem nevede bobnati s prsti po železni cevi. Tih, ubran zvok se prelije v celico. Vzamem žlico, udarim na drugo cev, na tretjo — vsaka odgovori v drugačnem tonu. Pomalem združim posamezne zvoke v primitivno melodijo. Dolgo, dolgo stojim ob grevcu, tolčem po hladni kovini in tako mine popoldne in v meni ni razen odmevov te stalno enake glasbe ničesar več: tink, tenk, tonk, dong — dong, tink, tenk, tonk...

ČUDNO, kako dovteten in nekritičen sem postal za vtise, kakšne stvari me utegnejo vreči iz ravnovesja. Prenapeti, čudaški domisleki so me razburjali že preden so me pripeljali semkaj, še v prejšnji

celici. Pod večer, ko sem ležal na postelji in je od vsepovsod rasla tema, mi je pogled na zamreženo okno in zaprte duri z bolešno trmo-glavostjo zabijal v možgane misel na beg. Najsi sem vedel čisto natanko, da bi bil tak poskus nadvse bedast in da ne bom pobegnil. se mi je vendar vedno znova vsiljeval do vseh podrobnosti izdelani načrt: treba bi bilo iztrgati desko iz postelje, jo zagozditi med železje ter jo dvigniti z ramo; ko bi bila pot iz celice prosta, bi bilo kaj lahko pri dvoriščnih vratih preplezati s črepinjami posuti zid. Drugekrati, ko sem v mraku strmel v tramove na stropu, me je ko manija preganjala predstava potresa in požara. Stavba je stara, tramovi so najbrže trhli — kam naj se umaknem, če bi se nenadoma sesuli name? Kakor žebelj mi je tičala v glavi druga misel: ogenj hrumi, dim se vali skozi okna, leseni strop prasketa ko smodnik, stražniki ne morejo dovolj hitro odkleniti celic; jetniki se duše, razbijajo po vratih in blazno kriče, smrad osmojenega človeškega mesa se plazi po hodniku...

Dopoldne je nekje na stopnišču neka žena silovito jokala. Njeni histerični kriki, ki so tako nečloveško odmevali skozi vsa štiri nadstropja jetnišnice, se mi spet in spet povračajo v domišljijo in mi mrcvarijo živce. Še se trudim, da bi se otresel nadležnega spomina, ko nenadoma nekaj težkega zamolklo udari ob zid. Prisluhnem. Nekdo je tresčil stol ob steno, razločno slišim težki topot okovanih čevljev. V sosednji celici bivata dva jetnika; prvega poznam: to je tisti smešni cigan, ki me je včeraj na sprehodu s kretnjami prosil za cigareto. Kaj vendar počneta? Zdaj slišim tudi glasove — čisto živalski se mi zdijo. Butanje se ponovi; a to pot ni bil stol. zvok je bil zoprnejši, udarilo je topo, kakor če pade testo na desko. Ves trd poslušam, srce mi razbija in mi sili v grlo. Odurna predstava nasilja, uboja, krvi mi migota pred očmi. Kje so pazniki? Naj kličem, zvonim?

Ne — ne — saj se vendar smejeta! Saj je bil le pretep za šalo! In ko zopet zajamem sapo, se zalotim, da drgetam po vsem telesu.

Kako morem biti tako nespameten? Kaj je z menoj?

SREDI noči me predramijo težki, enakomerni koraki po hodniku. Odmev pod oboki hiti pred njimi kakor izvidnica. Koraki utihnejo pred vrati. Ležim čisto mirno, potajim se, kakor bi spal. Zunaj zaškrtka stikalo, hladna, kruto zvedava luč napolni celico. Linica v vratih se odpira. Potuhnem se ko hrošč v nevarnosti. Zdaj me opazuje; v slednjem živcu svojega telesa čutim ko zbadanje električnega toka pogled nevidnih oči. Nestrpnost čakam; zavpiti bom moral, se mi zdi, če brž ne ugasne, če me bo še dolgo gledal. In ko me slednjič spet zagrne tema in se koraki počasi oddaljijo, ležim še dolgo v krčeviti negibnosti in spanec mi noče na veke. To se ponavlja malone sleherno noč.

Moj bog, kaj se vendar godi z menoj?

PRED pet sto leti so devali ljudi na natezalnico, jim mečkali s španskimi škornji noge, jim trli kosti, jih cvrli pri živem telesu, in ta »krvava rihta«, ki jo dandanašnji označujemo z besedo barbarstvo, se jim je zdela povsem častno in samoumevno početje. Ždeti mesec, tri

mesece, pol leta in več popolnoma sam v pusti in zatohli celici, to je nemara za sodobnega civiliziranega človeka sorazmerno prav tolikšna mera trpljenja, kakor je bila tortura za neprimerno manj razvjenega in surovejšega srednjeveškega občana. Duševna muka — vsaj pesniki trdijo tako — utegne uspešno tekmovati s fizično bolečino in duševno zdravje verjetno ni manjšega spoštovanja vredna svetinja kakor zdravje telesa. Ne vem, kako je s pravno stranjo te reči, ki menda prizadeva nekaterim teoretikom hude skrbi in ki je prav za prav vprašanje celotne kulture in neke vrzeli v njej, že v filozofijo težeče vprašanje o vrednotenju človeka, prastari kočljivi problem mejá človeških pravic in človekove svobode. Jaz vse to le dejansko doživljam.

ZJUTRAJ sem se prijavil k raportu. Skoraj v zadregi sem stal v dolgi vrsti uniformiranih jetnikov. Užaljena nečimernost se je upirala dejstvu, da me loči od teh kriminalcev edinole moje navadno oblačilo.

Še so nas urejali, ko je z glasnim smehom priburila gruča jetnic. Moški so mahoma oživeli, ploha opazk se je vsula iz vrste, za hip se je zmedel strogi red. Mali paznik je kričal: »Nisi še nikoli videl babe?« Ne, ni me vznemirila robotost teh izpadov. Prostaška kretnja in beseda, v kateri sta se naenkrat z neubranljivo nujo zgostila nepotešena sla in samotno izgorevanje vročičnih sanj, je razgalila več brezupne prošnje, več človeške nebogljenosti in nesreče kakor izprijenosti. Stara tatica, zvodnica, kali, ki se je spakovala moškimi, je bila prej odurna zavoljo svoje žalostne revščine kakor pa zaradi same propalosti.

Prosil sem, da mi dadó uro in kovčeg z mojimi stvarmi, da mi dovolijo kajenje in — kakor dopušča hišni red — plačano razsvetljava od šestih do osmih zvečer. Ves dan sem potlej prebil v mrzličnem pričakovanju. Popoldne me je paznik odvedel v skladišče — že ta pot je bila nezasišan dogodek — in zdaj se počutim bogat, da nikoli tega.

Sedma ura se bliža; kako je s časom, lahko sedaj povprašam kardarkoli se mi zljubi, in nikoli se ne utruži odgovarjati uslužni strojček na mizi, to majceno kovinsko srce, ki si tako marljivo prizadeva posnemati utripanje živega človeškega srca. Ta večer mi mrak ne lega kakor mora na čustva in misli, prijazna, mirna luč gori nad menoj. Z vso zbranostjo, kakor bi se pripravljaj na svečan obred, si prižgem prvo cigareto. Globoko vdihavam vonjivi dim, z neizrekljivim ugodjem opazujem nežne modrikaste arabeske, ki se dvigajo iz tlečega gobčka bele igracke. Pred mano leže knjige, cela skladovnica knjig; drugo za drugo odpiram, preberem stavek ali dva, jih urejam po velikosti, po vsebini, po barvi vezave. Tu sta tudi dva svinčnika, črnilo, nalivno pero, papir — mnogo, mnogo papirja, ki čaka, da mu zaupam svoje bolečine in radosti. A nocoj sem preveč razburjen, da bi se mogel lotiti dela.

Človek mora biti včasih sila reven, da mu je dano doživeti trenutke neskajlene, otroško čiste sreče.

SOJETNIKE vidim edino na sprehodu. Preden nas odženo na dvorišče, stojimo vsak pred svojo celico in čakamo, da paznik pozaklene

vsa vrata. Na desni uganjata svoje norčije cigan in njegov sostanovalec, bedno, polomljeno človeče z obrazom kokošjega tatu. Levi sosed je po vsem videzu hujši grešnik; neka zakrknjena, zahrbtna upornost tli v nezaupnem prežanju njegovih polpriprtih oči pod nizkim čelom in razkuštrano črno grivo. Med neizrazitimi postavami drugih jetnikov zapazim neznano obličje. Novi gost ni uniformiran, ima naočnike, njegova noša razodeva malone gizdalinsko skrbnost. Premišljuje, v kateri razred jetnikov bi ga uvrstil.

Na dvorišču se mi prišlec pridruži. Vem, da ni dovoljeno hoditi v dveh, a znabiti bo paznik spregledal. Zakaj so ga zaprli, vprašam. Začne mi razkladati ne povsem jasno historijo o menici, ki jo je bil podpisal.

»Hej, vidva tam!« kriči paznik. »Narazen! Pet korakov vsaksebi!«
»Kaj hoče?« se zbeга novinec.

Razložim mu. S klavnim obrazom obstane, čaka, in čez nekaj minut že koraka v predpisani razdalji med svojima sosedoma, jetnik med jetniki.

Iz nezakurjene stavbe smo prišli premraženi, zato hodimo naglo. Isti nemir, ki se sprošča v neskončnih popotovanjih po celicah, še stopnjuje to hitrico, dokler se proti koncu ure kroženje okoli dvorišča ne izprevrže že v utrudljivo cirkuško gonjo.

V celicah je naš poglavitni organ uho. Tu, v tej zaukazani nemosti, nenasitno pijemo vidne vtise in govorimo z očmi. Tone Č., ki se mi bodro nasmija z one strani, nosi jetniško čepico in se ne brije. Znanci se pomenljivo spogledujemo, ga smeje kažemo drug drugemu. Morda je nalašč za nas priredil to maškarado, ki jo že dneve in dneve sprejemamo z istim hvaležnim navdušenjem. M., ki si je očitno že docela opomogel (samó obveze okrog obeh zapestij še pričajo o njegovem obupnem dejanju), me za paznikovim hrbtom sprašuje z živahnimi kretnjami, ali imam kaj knjig. Potlej zaigra z rokami in mimiko zamotano predstavo, ki mi pojasni, da jih ima sam polno polico. Kima z glavo in kaže s prstom čez dvoriščni zid; to pomeni: kdaj bomo prosti, kdaj bomo odšli odtod? V odgovor zmigujem z rameni. Več si ne moreva povedati.

Kriminallec pred mano se ves čas usekuje z roko in si jo briše ob hlače; zoprno.

Med dvema velikima možakoma stopica slaboten, bledikav, nemara komaj štirinajstleten fant. Preohlapna uniforma visi na njem ko vreča, hlačnice se mu gubajo nad ogromnimi, spredaj kakor gondola ukrivljenimi čevlji, ki jih pri vsakem koraku pobira s tal. Ne morem razumeti, da je mogel ta otrok zagrešiti kak zločin. In kaj počne med nami, zakaj ga ne dadó med mladoletnike?

Obraz v oknu prvega nadstropja. Blesk naočnikov. To je K.! Ali je? Skrivoma se trudim, da bi ga z znamenji opozoril nase. Ne odgovarja. Predstavljam si ga, kako stoji ob oknu na stolu, se izteza na prstih in skuša ujeti s pogledom čim večji krog obzorja, čim več neba, čim več predmetov, čim več prostosti.

Po dveh straneh omejuje dvorišče temna grmada jetnišnice s štiri-

rimi vrstami mračnih, majhnih oken, visok zid, skoraj obzidje, zapira pogled na levi. Na koncu dvorišča rase ob pritlični zgradbi nekaj golih, bolehnih drevesc, zadaj so grede in potem zopet zid. V tem zaprtem prostoru je tako malo stvari, ki bi potešile žejne oči. Onstran so ulice, ondi je mesto, tam so ljudje, tam je življenje. In jaz, ki koprnim od strastne želje, da bi mi bilo dano gledati, le gledati stvari, ki sem jih že tisočkrat videl in ki mi nekoč niso pomenile ničesar, jaz vidim samo rdeče in sive strehe dveh, treh hiš, vrsto alegoričnih soh vrhu pročelja velike palače in sinjino neba, po kateri se brez naglice vozijo mehki beli oblaki. Sonce pretvarja v raztaljeno zlato drogove radijske antene na slemenu oddaljenega poslopja: nostalgična asociacija brezbrežnih daljav, neomejenega gibanja, na vse vetrove odprtih poti, svobode...

Zvonec. Molče zavije vrsta proti vratom v jetnišnico. Čakam med zadnjimi. Trkanje po steklu me predrami iz zamišljenosti. Pogledam: v okviru temnega okna, med železnimi križi se mi iz celice v pritličju burkasto reži in pači zarasel, razbojniški obraz, roka, ki tolče po šipi in mi daje znamenja, je videti kakor odsekana v zapestju. To je F., moj petdnevni sostanovalec iz zapora v stari kasarni. Skrijem nos v robec, da bi pred paznikom utajil smeh, h kateremu me sili groteskna scena v oknu. A ko stojim spet sam sredi celice, mi ob spominu na tovarišvo harlekinsko vedenje ni več do smejanja.

DNEVI teko v nespremenjeni enoličnosti. Knjige me ne morejo vselej odrešiti, zakaj v tem polmraku se oko hitro utruji in v tem mrazu ni mogoče dolgo nepremično sedeti. Na vse načine se skušam zamotiti in včasih se ukvarjam s čisto otročjimi rečmi. Pred dnevi sem dobil konservo, a nimam ključa, da bi jo odprl. Nabrusil sem žlico na posteljnem ogrodju in že tri dni zapovrstjo pilim z mravljinično potrpežljivostjo pločevinasto škatljico, ki se noče in noče udati. Z enako vnemo in pazljivostjo se ukvarjam z drugim poslom: z nohtu podobnim koščkom pločevine, ki sem ga odtrgal s konzerve, cepim vžigalice podolgem na dvoje. Kdo ve zakaj me ves čas preganja skrb, da mi bo zmanjkalo vžigalic.

Ob desetih me pokliče paznik: »Brivec!« Vzamem stol in grem na hodnik. Milnica in čopič priskutno smrdita. Dve sto petdeset ljudi obdeluje ta človek z istim čopičem in jih strga z istim nerazkuženim rezilom. Tečem v celico, se divje umivam in se potlej po vsem obličju na debelo namažem s sokom citrone. Še dolgo čutim gomazenje po hrbtu.

Popoldne pride stari, krivonogi višji paznik s svojo večno pelerino. Menda me je obiskal kar tako, dasi me vprašuje, ali imam svežo brisačo. Preden odide iz celice, se ozre po mizi, po knjigah, po popisanem papirju. »No, kako je kaj?« vpraša s svojo dobrodušno počasnostjo.

»O, hvala,« pravim, »zdaj mi je čisto dobro, imam svoje stvari, knjige...«

»Eh, da,« zategne, »samó svobode ni, svobode ... ne?«

Še zdaj mislim osupel in poražen na njegov izkušeni, razumevajoči pogled, ki mi je še v tem žalostnem kraju razkril dobrotno modrost človeškega srca. Ne vem, zakaj je toliko trpkosti primešane tej hvaležnosti, s katero se spominjam vsakdanji govoric tuje, pesniške besede »svoboda«, ki jo je ta preprosti človek tako nerodno izgovoril in s katero je vendar tako natanko zadel tisto edino, poglavitno, česar sam nisem povedal.

ALFONZ GSPAN

I. M. B. P.

*Nikoli nisva si prav videla v oči,
hitela drug sva mimo drugega molče.
Nikoli in nikdar si nisva česa razodela,
v molčanje sva zaklepala srce.*

*Živela si v čisto svojem svetu,
kdo ve, kam te je nosil jasni vid?
Le včasih se mi je zazdelo,
da vabi daljnih te pokrajini svit.*

*Moj Bog, zdaj ti oko je ugasnilo!
Razbila se je kupa — konec sanj;
nič več ni zate vere ne obupa,
dospela si na kraj najskrivnejših spoznanj.*

*In ko ti zdaj, v tej žalostni minuti
strmim v oko in se pogrezam vanj,
me gledaš tudi ti skoz polpriprte veke
in tvoj pogled je poln nemih vprašanj.*

*Čemu si nisva prej kdaj segla v róke,
čemu si nisva prej pogledala v obraz?
Zdaj šele vem: nikdar si nisva bila tujca,
razdvojil naju je neznan ukaz.*

*Bila sva si kakor dve sestri reki,
hiteči mimo istih belih skal,
oba sva se blestela na površju,
nihče pa ni pogledal naju temnih tal.*

*Nikoli nisva si poprej tega priznala
— zdaj šele veva, ko si duh brez mej.
Spet gledaš me samotna onkraj brega,
kako, osamljen val, drevim naprej.*

NARODNOSTNO STANJE V JULIJSKI KRAJINI IN BENEŠKI SLOVENIJI V LETU 1921

OSKAR ŠAVLI

Na podlagi pogodbe, sklenjene med Italijo in državo SHS v Rapalu 12. novembra 1920., so bile od prejšnjih avstrijskih dežel priključene h kraljevini Italiji: Trst in okolica, Goriško-Gradiščansko s političnimi okraji Gorica, Gradišče, Sežana, Tolmin in Tržič, Istra po velikem delu, in sicer z okraji Koper, Lošinj, Pazin, Poreč in Volosko-Opatija, politični okraj Postojna, sodni okraj Idrija in sodni okraj Trbiž. Iz sodnega okraja Idrija je bila izločena občina Žiri in ni bila priklopljena k Italiji, nasprotno pa so mu bili dodeljeni oni deli občin Grčarevec, Planina in Logatec, ki so ostali v mejah Italije. Enako je bil povečan sodni okraj Trbiž za del občine Podklošter iz političnega okraja Radovljica. Anektirano ozemlje tvori eno samo politično in upravno enoto pod imenom »Venezia Giulia«, za kar se je med nami udomačil izraz Julijska krajina.

22. februarja 1924. je bil odobren dogovor med Italijo in kraljevino SHS glede priključitve Reke k Italiji.

Po rapalski pogodbi so bili priključeni k Italiji tudi mesto Zadar in nekateri otoki Dalmacije, toda to ozemlje je bilo in je še danes politično in upravno ločeno od Julijske krajine.

Italijansko ljudsko štetje iz 1921. leta je zadnje italijansko štetje, ki je upoštevalo tudi narodnost oziroma boljše, tudi občevalni jezik italijanskih državljanov. Fašistični režim pozna namreč samo italijanske državljanke, pojma države in naroda sta skladna; tako se štetje tudi »poenostavlja« in »racionalizira«. Ni naša krivda, če se moramo pri presoji narodnostnih razmer v Julijski krajini omejiti na to štetje, saj naprej ne moremo posegati, ker nam zmanjka objektivne baze, na katero bi svojo presoję naslonili in bi jo z njo utemeljili. Tolaži nas dejstvo, da imajo enake težave vsi etnografi, ki stikajo po podobnih predelih fašističnih držav.

Italijanska statistika ni povsem zanesljiva.

Presojali bomo torej to statistiko s primerno kritiko, postavili ji bomo nasproti avstrijska predvojna štetja, predvsem iz 1910. leta, in tako bomo prišli do sinteze, do čim objektivnejše ponazoritve narodnostnega stanja v Julijski krajini.

Koliko Slovencev in Hrvatov je živelo na teritoriju današnje Julijske krajine po avstrijskem — na Reki madžarskem — štetju in koliko jih je še odkrilo italijansko? »Številke so nujni okvir razprav, ki operirajo s kvantitetami.«

Število Slovencev in Hrvatov v Julijski krajini in Beneški Sloveniji po avstrijskem štetju iz leta 1910. (za Reko po madžarskem štetju) in po italijanskem štetju iz leta 1921.

Že primerjava med temi štetji nam odpre poučen in zanimiv pogled v predvojno avstrijsko in povojno italijansko metodo štetja, pokaže nam

Pokrajina	1910		1921			
	Število prebivalcev	Slovenci in Hrvati	Število prebivalcev	Slovenci	Hrvati	Slovenci in Hrvati
Videmska	86.000	39.000*	83.167	35.351	—	35.351
Goriška	209.061	157.007	200.707	144.331	—	144.331
Tržaška	313.375	106.218	325.940	72.070	34	72.104
Puljska	310.265	155.987	287.470	27.277	74.964	102.241
Reška	103.356	62.900	96.511	26.313	26.333	52.646
SKUPAJ	1,022.057	521.112	993.795	305.342	101.331	406.673

* Po italijanskem štetju iz l. 1911., ki je naštelo 6.250 slovenskih družin, kar bi odgovarjalo gornjemu številu (skupaj s Kanalsko dolino).

posredno tudi razlike v razvoju posameznih predelov Julijske krajine. Na eni strani Videmska, Goriška, deloma Reška in Tržaška pokrajina brez Trsta, na drugi strani Puljska pokrajina. Torej sama po sebi se vsiljuje potreba razdeliti Julijsko krajino že na podlagi teh števil v več sektorjev: 1. predeli, ki so kompaktno poseljeni s Slovenci in Hrvati, ki jih je narodni preporod že zgodaj zajel in ki sploh nikoli niso bili narodno sporni; 2. predeli, kjer je bilo ljudstvo narodno nezavedno ali vsaj mlačno, ali kjer je gospodarski in politični pritisk onemogočil pravično štetje; 3. večja mesta.

Prvi sektor je pretežno slovenski — zaradi enostavnosti in lažje primerjave bomo tudi nesporne hrvatske kraje obravnavali pri drugem sektorju — in se razprostira ob vsej današnji jugoslovansko-italijanski meji; na severu sega do Kanalske doline, na zapadu do Furlanske nižine in Beneške Slovenije, ki jo tudi v nekem oziru vključuje, saj je navzlic narodni nezavednosti beneških rojakov italijansko štetje v tem primeru precej objektivno; na jugu se dotakne prvih tržaških mestnih hiš, doseže na obeh straneh tržaškega mesta obalo, se pa v severni Istri pomakne v bližnje ozadje njenih obalnih mest.

Primorski Slovenci, ki jih je že zgodaj zajel narodni preporod, so bili in so še eden najzavednejših delov našega naroda. Skozi stoletja jih je družila z ostalimi rojaki skupna usoda, skozi stoletja so živeli z njimi eno življenje. Ob italijansko narodno telo mejijo v dolgem, ostro začrtanem pasu. Pojma občevalnega in materinega jezika se v tem sektorju povsem ujemata; v tem se strinjata kolikor toliko avstrijska in italijanska statistika; niti eni niti drugi ni mogoče odredi precejšnje objektivnosti. Slovenski element v posameznih občinah* je padel največ za nekaj procentov, je pa ostal navzlic temu skoraj v vseh primerih še vedno na zgornji meji celote. Edino večjo izjemo delata Postojna: l. 1910. — 99%, l. 1921. — 83% Slovencev in Tolmin: l. 1910. — 98%, l. 1921. — 91% Slovencev. Toda še v teh dveh primerih vzdrži italijanska statistika

* Po politično administrativni razdelitvi ob koncu 1936.

kritiko, saj sta Postojna in Tolmin važni lokalni in obmejni središči s številnim urbanskim prebivalstvom, tem »gibčnim elementom s ciganskimi instinkti«. V večji meri kakor ostale slovenske občine sta ti dve vsrkali romanski element, italijanske uradnike, trgovce in predvsem vojake.

Zares, ta sektor slovenske zemlje je povsem slovenski; tega italijanska statistika ne taji in tajiti ne more.

Toliko bolj zapleten, da, klasičen primer, kako etnografske meje ne bi smele potekati in kako se statistike ne bi smele voditi, pa nam kaže drugi, deloma tudi narodno nezavedni sektor: Kanalska dolina (v širšem pomenu besede), v nekem oziru Beneška Slovenija in večji del Istre, zlasti njen bivši beneški del. Preden se lotimo podrobne analize, pogledjmo kriterije, po katerih določamo narodno pripadnost.

Težko je v narodno mešanih predelih, to je v conah historične, toda nedovršene asimilacije in neovršene nacionalne regeneracije, dati pojmu narodnosti vsebino in karakteristične značilnosti ter ga tako jasno opredeliti. V svetu sta se uveljavili v glavnem dve teoriji, subjektivna, ki so ji glavni činitelji duhovna skupnost in volja živeti skupno nacionalno življenje, in objektivna, ki skuša opredeliti narodno pripadnost z objektivnimi svojstvi, katerih prvo je jezikovna skupnost oziroma materin jezik. Zavest narodne pripadnosti je bolj ali manj mehanični produkt zgodovine, je odvisna potemtakem največ od dolgotrajne eksistence skupne države, pa tudi od kulturne višine njenega matičnega naroda. Zatorej se stare, danes meščanske države (prav ta drugi moment je objektivni nosilec subjektivnega kriterija) sklicujejo na subjektivne teorije, iz istih razlogov pa so seveda kulturno šibkejši, mlajši narodi in države pristaši objektivne teorije. Pristašem subjektivne teorije je plebiscit najboljše sredstvo za določanje narodnosti oziroma narodne pripadnosti, pristašem objektivne teorije pa zadostuje zanesljiva statistika o materinem jeziku prebivalstva, kajti po njihovem mnenju je odvisna ljudska volja od trenutnih okolnosti, je v jedru produkt historične asimilacije in je v napol prebujenih predelih vedno konservativna. Najdoslednejši pristaši subjektivne teorije so Francozi, na zapadnih mejah meje namreč ob nekulturno in neposeljeno »veliko lužo«. Večina ostalih evropskih držav jo pa priznava le za svoje vzhodne predele; zgovoren primer je Nemčija, ki si more lastiti Alzacijo in Loreno le na podlagi objektivnega kriterija, ki si pa na vzhodu prilašča velike kose »Kultur- und Volksboden«-a na podlagi subjektivne teorije. Najtežja borba med tema dvema teorijama se vodi predvsem ob narodnostnih mejah, kjer je v posameznih odsekih tujerodna asimilacija dosegla že visoko stopnjo in kjer so se napol asimilirani intelektualci in meščani naslanjali na gospodujoče tujerodce. Naš sektor Julijske krajine spada v to skupino! Kateri kriterij si bomo torej prisvojili? Povsod, kjer so že premagali meščansko lastnost narodne nestrpnosti, povsod je prodrlo objektivno načelo; to dokazujeja Švica in Sovjetska Rusija.

Če sedaj ta izvajanja uporabimo na avstrijskih predvojnih statistikah na teritoriju današnje Julijske krajine, spoznamo, da se nanje ne smemo preveč zanesti, da so gotovo tudi te izkrivljene zaradi neobjektivnega

kriterija občevalnega jezika, izkrivljene v našo škodo. Če se avstrijskih statistik vendarle poslužujemo za kontrolo italijanskega štetja, je to le izhod v sili, ker pač objektivnejših statistik nimamo. Zato lahko sklepamo, da je število Slovencev in Hrvatov, ki ga bomo na ta način iz našega sektorja iztislili, prej, mnogo prej večje, nikoli pa manjše.

O Kanalski dolini in njenem etnografskem razvoju smo že govorili; spada prav za prav v koroški narodnostni kompleks, poleg Slovencev se pojavljajo namreč tudi Nemci. Štiri občine leže na tem spornem ozemlju: Pontabelj, Naborjet, Trbiž in Ravenca (Rezija). Zadnje štejemo bolj upravičeno k beneško-slovenskemu predelu; po sami italijanski statistiki iz 1921. je stoodstotno slovenska občina! Drugače je z ostalimi tremi občinami. Po avstrijskem štetju l. 1910. je bilo v Pontablju 1284 prebivalcev, od teh 25% Slovencev, v Naborjetu 1625 prebivalcev, od teh 40% Slovencev in v Trbižu 5.705 prebivalcev, od teh 13% Slovencev. Italijani so našli v Pontablju (brez italijanske Pontebbe) 1045 prebivalcev, od teh le še 7% Slovencev, v Naborjetu 1407 prebivalcev, od teh 38% Slovencev in v Trbižu pa 5772 prebivalcev, od teh 13% Slovencev. Pri Naborjetu in Trbižu se obe statistiki v glavnem ujemata in nimamo dokazov, da ne bi v precejšnji meri odgovarjali dejanskemu stanju; pač pa se pri Pontablju ne smemo kar tako vdati diktatu italijanskega štetja, ki je za okroglo 250 duš ali 11% navzkriž z avstrijskim. Avstrijski Nemci nam na svojih narodnostnih mejah gotovo niso odstopili niti kapljice italijanske, da ne rečem celo nemške krvi. Italijanske statistike v pontabeljskem primeru torej ne moremo priznati; na drugi strani pa jo je tudi težko ovreči z dokazi. Za objektivno presojo bi bil najboljši krajevni študij, a kakor v mnogih drugih primerih, tudi tukaj nimamo nič takega na uporabo. Vendar, če upoštevamo prirodni prirastek, se število Slovencev v Pontablju v l. 1921. ni moglo gibati daleč pod 25%.

Poglavje zase pa je Beneška Slovenija; najlaže bi jo še primerjali z našim Prekmurjem. Videli smo, kako tesno je bila povezana zgodovina te pokrajine z usodo romanskih sosedov v nižini, kar se je pokazalo prav drastično pri plebiscitu l. 1866., ko so se vsi beneški Slovenci razen enega izrekli za Italijo. Pri tem je seveda odločevala tudi ideja svobode in sovraštvo do konservativne Avstrije. Avstrija in Slovenci smo jim bili bolj tuji kot sosedni Furlani! Kako, da se beneški Slovenci v stoletjih beneškega gospodstva niso poromanili, kako, da so se skozi stoletja tako kompaktno ohranili? V veliki meri so temu »krivi«[»] prirodno-geografski činitelji, gorska lega izven območja večjega prometa in svetovnih dogajanj in s tem zvezana konservativnost gorjancev, pa tudi etnografska neagresivnost Furlanov. Takole pravi namreč A. Melik v svoji »Sloveniji«[»]: »Po stoletjih beneškega gospodstva so prišli tamkajšnji Slovenci po ukinitvi republike in po zaključku napoleonske dobe pod Avstrijo za čas do l. 1866., ko se je pokrajina z Benečijo vred priključila novi Italiji. Sožitje z Romani, trajajoče stoletja, je imelo za posledico posebno etnopolitično stanje. Doba 1795—1866, ko so bili beneški Slovenci pod Avstrijo skupno z ostalimi Slovenci, je prinesla razmeroma malo narodne prebuje, pač ker so bili početki slovenskega narodnega preporeda takrat še slabotni. — Kljub temu se beneški Slovenci niso asimilirali tam, kjer

prebivajo kompaktno; ugodno je, da mejijo na Furlane, ki v etnopolitičnem pogledu nikakor niso bili agresivni. Vendar popolnoma stabilni odnošaji tudi tu niso. V obmejnih vaseh in občinah se opaža napredovanje Furlanov in oni Slovenci, ki se odseljujejo v bližnja mesta Čedad, Videm, Tarčent itd., se seveda romanizirajo. Gotovo je neugodno, da beneškoslovensko ozemlje ne tvori geografsko enotnega predela. Najbolj zaključeno je še Nadiško porečje, ki je hkrati najtrdnjše naslonjeno na slovensko Posočje. Zapadno odtod stoje slovenske vasi v razmeroma dolgem pasu po hribovju, zgoraj nad robom ravnine, tako da so navezane na različna upravna in gospodarska središča Furlanske nižine. Slično se Rezija, popolnoma slovenska gorska dolina, z vnanjim svetom veže najboljše po Belski dolini, kjer teče železnica. Drži pa jo osamljenost alpske doline in tradicionalna konservativnost gorjancev.«

L. 1901. so našteli Italijani na Beneškem Slovenskem 5.776 slovenskih družin ali okroglo 32.000 duš, l. 1911. 6250 slovenskih družin ali okroglo 38.000 duš; l. 1921. pa je naštela zadnja italijanska statistika zopet 33.952 Slovencev. Prejkone se zaradi raznih krajevnih momentov štetja ne ujema popolnoma, vendar pa kažejo v glavnem tendenco stagnacije. Videti je, da je italijanska statistika precej objektivna in kolikor toliko sprejemljiva; tudi mi si jo bomo prisvojili.

Precej smo se morda mudili pri tem poglavju, vendar mislim, da smo se tudi tako le skromno oodolžili zapuščenemu in pozabljenemu koščku slovenske zemlje.

Meja med Slovenci in Romani na Goriškem je tako določno začrtana, da smemo govoriti kar o absolutni narodnostni meji, seveda z izjemo Gorice, ki jo pa obravnavamo v tretjem sektorju. Meja se začne in poteka med Mirnikom in Dolenjami, se od tukaj v loku vije proti Vipavi, se odkloni potem proti jugozapadu na Doberdob in nato zopet proti jugovzhodu na Devin. Med romanskim delom goriškega prebivalstva moramo ločiti Italijane od Furlanov, razlika, ki je tako jezikovna kot zgodovinska. Pravi Italijani žive po večjih mestih in v tržiški okolici, kjer jim pravijo Bizjaki, ter v občinah Morosini, Belveder in Gradež; to so priseljenci in ne uralni romanski prebivalci.

Na tak potek slovenske narodnostne meje na goriškem zapadu je vplivala predvsem langobardska vojaška granica, ki je potekala od sotesk pri Pušiji vasi in Huminu na severu, preko Rtina in Nem na Čedad, odtod preko Fare pri Gradiški proti jugu tako, da je dosegla morje zapadno Devina, ob skrajnem severnem robu Jadranskega morja. Ta meja je postala odločilna za oblikovanje in potek slovenske zapadne meje. V političnem oziru je naše slovensko Primorje spadalo sicer pod Italijo, ali politična pripadnost na italsko stran je bila preslaba, da bi mogla povzročiti premaknitev narodnostne meje med Alpami in morjem Slovincem v škodo.

Toliko bolj zamršeno, zapleteno in nejasno sliko nam pa nudi Istra, pravi mozaik z nacionalno zelo pestrim prebivalstvom. Slovenci, Hrvati, Italijani in celo Rumuni, poleg tega pa nikjer tako točno zarezanih narodnostnih meja kot na severu; zajedajo in zlivajo se ena v drugo. Pogled v zgodovino nam je razložil vzroke. Videli smo, kako se je raz-

vijala Istra ločeno od hrvatskega narodnega telesa, vklenjena deloma v beneški deloma v avstrijski državni sistem, videli smo tudi, da je narodni preporod zajel Istro zelo pozno, da se je siromašni in zaostali istrski kmet le polagoma prebujal. Šele dobro desetletje pred vojno so se začele razmere razvijati v korist Hrvatov, ne malo zaradi gospodarske osamosvojitve kmeta, razvoj, ki ga je vojna žal prekinila.

Seveda je treba v Istri še bolj kritično gledati ne samo na italijansko, temveč tudi na predvojno avstrijsko statistiko; obe sta nepopolni in neobjektivni, ker jima je kriterij za nacionalno pripadnost občevalni in ne materin jezik, kar prav posebej v Istri otežkoča pravilno presojo. Bolj kot kje se pokaže tukaj, da pride občevalni jezik kot kriterij za narodno pripadnost v poštev samo v narodno čistih in sklenjenih predelih, da pa v predelih z nacionalno in kulturno mešanim in različnim prebivalstvom tak kriterij odpove. Tako je romansko prebivalstvo primorskih mest relativno na visoki kulturni stopnji, saj gotovo nadkriljuje v tem oziru preprostega slovenskega in hrvatskega kmeta in delavca.

Poglejmo, kaj pravi o tem Nemeč N. Krebs, Tržačan po rojstvu in dober poznavalec tamošnjih razmer! Takole govori l. 1907. v svoji monografiji »Die Halbinsel Istrien«: In dem nationalen Kampf, der auch während der Volkszählung nicht schweigt, unterstützt die Italiener ihre wirtschaftliche Überlegenheit und der Umstand, dass die meisten Slaven italienisch verstehen... Kein Wunder, dass besonders die älteren Volkszählungen viele und grobe Fehler aufweisen; aber der von italienischer Seite gerne vorgebrachte Vorwurf, Österreich schwinde in den statistischen Ergebnissen zugunsten der Slaven, lässt sich nicht aufrecht erhalten. Die Verkehrssprache auf den Märkten ist bei weitem noch nicht die des Wohnhauses. Stichproben, die wir dort und da gemacht haben, haben uns eher gezeigt, dass eine sorgfältigere Zählung die Zahl der Italiener etwas vermindern dürfte. So haben wir auch die Ergebnisse der letzten Volkszählungen als nicht absolut Unveränderliches zu betrachten.«

V Istri, »bei der geringeren Bildung der Bevölkerung ist den Ortsvorstehern einiger Einfluss gesichert und tatsächlich ändert sich die Zuverlässigkeit von Gemeinde zu Gemeinde.« Kot povsod, vlada seveda tudi v istrskih občinah gospodarsko in kulturno močnejši, v našem primeru torej v mnogih slučajih Italijani!

Vsa ta dejstva in vse, kar iz njih sledi, združi Krebs v sintezo: »Die Slaven gewinnen an Raum, aber nicht an Zahl; die kulturell höher stehende Nation behält und vermehrt in den wirtschaftlich wichtigeren Landesstreichen ihre Stellung.«

Tudi R. Michels pravi med drugim: »Bei den absoluten Fehlen jeder ethnischen oder auch nur geografischen Scheidung zwischen Italienertum und Slaventum in jenen Provinzen (Istra in goriška pokrajina; op. p.) und der Tatsache, dass, während die Italiener fast nirgends in die kompakte slavische Landbevölkerung eingedrungen waren, die damaligen (pred vojno; op. p.) italienischen Städte ihrerseits fast überall starke slavische Minoritäten aufwiesen...«

Sedaj še nekaj naših primerov, ki bodo podkrepili zgornja izvajanja in jih še potencirali: Leta 1900. je naštela Avstrija v vasi Krmedu

(občina Bale pri Rovinju) 257 Hrvatov in 3 Italijane, deset let pozneje pa le še 6 Hrvatov, zato pa kar 296 Italijanov. Občina Kanfanar (vzhodno od Rovinja): l. 1890. — 91%, l. 1900. — 93% in l. 1910. — 76⁰/₀ Hrvatov; občina Veliki Lošinj (na istoimenskem otoku): l. 1890. — 55⁰/₀, l. 1900. — 71% in l. 1910. — 48% Hrvatov.

Še večje skoke dela italijanska statistika. Nekaj primerov! Cres (na istoimenskem otoku): l. 1890. — 72%, l. 1900. — 73%, l. 1910. — 70% in leta 1921. — 42%; Kanfanar (v istem vrstnem redu): 91%, 93%, 76⁰/₀ in 5%; Pazin (v srednji Istri): 90%, 94%, 90% in 51%; Svet Vinčenat (v južni Istri): 83%, 81%, 80% in 17%! Končno za zaključek še Mošćenice (južno od Lovrana): 94%, 95%, 100% in 1%!! In pri tem je padlo absolutno število prebivalstva le v občinah Cres in Kanfanar za 12% oziroma 19%, kar pa bi tudi ne opravičevalo takega padca, v ostalih občinah pa je ostalo število prebivalstva konstantno!

Vse bomo razumeli le, če si priključimo v spomin, kar smo že v prejšnjih vrstah omenili, namreč razliko med občevalnim in materinim jezikom v nacionalno mešanih in nezavednih predelih. Chronista Santiacus pravi v razpravi »Slovenci v Italiji«, da so naši ljudje pri štetju leta 1921. pač sami izpolnili rodbinske pole, jezikovne podatke pa da so uradniki sami zapisovali v posebne pole, ki jih stranki niso bili dolžni ne pokazati ne predložiti v podpis! Te »jezikovne« pole pa so izpolnjevali samo za tiste družine, ki so rabile drug občevalni jezik — ne italijanskega! Vprašanja-rubrike so bile: 1. Kateri neitalijanski jezik rabi družina? 2. Koliko članov družine ga govori? 3. Koliko članov družine zadostno obvlada italijanski jezik ali kako italijansko narečje? Vprašanja so bila tako postavljena, da so pod 2. in 3. po možnosti naše ljudi zavedla.

Začnimo zopet s slovenskimi predeli v Istri!

Pri obmorskih mestih v južnem delu Tržaškega zaliva je vplivalo na narodnostne razmere prav posebno dejstvo, da se ta mesta po svoji gospodarski funkciji razlikujejo od onih v zaledju. Podobno kot v Dalmaciji, se je bavilo tudi tukaj prebivalstvo z neurbanskimi poklici: ribiči, pomorci, vrtnarji, vinogradniki in poljedelci, ki so imeli v okolici svoja posestva, katera so obdelovali deloma sami, deloma pa s koloni. S trgovino, obrtjo, javno službo in drugimi mestnimi poklici se je bavil le manjši del meščanov. Prebivalstvo teh mest se torej ni preseljevalo, rodovi niso tako hitro izumirali in zato tudi ni bilo kaj prida doseljevanja od drugod ali s kmetov, zlasti še, ko se je po propadu jadrništva in s pričetkom železnic pričela doba gospodarskega zastoja ali celo propadanja. Odkar se je Trst razvijal v veliko moderno luko, se je njegova privlačnost razširila tudi na račun istrskih obmorskih mest in ves agrarni dotok se je obračal na Trst. Zato je bil slovenski dotok v Milje, Koper, Izolo in Piran neznaten, saj je bilo tu urbanizacije jako malo in mesta so mogla ohraniti svoj romanski značaj na zunaj in na znotraj. Mestni vpliv na slovensko okolico je segal tako daleč kot posestno območje meščanov; le kopalški kraj Portorose je privabljal nekaj doseljencev.

Po vsem tem je razumljivo, da število Slovencev v navedenih štirih mestih in tudi občinah ne more biti veliko; in res, tako po italijanski

kot po avstrijski statistiki tvorimo le majhen del prebivalstva. Vendar velja to neugodno razmerje predvsem za mesta, kajti izvzeti moramo vsaj njihovo širšo okolico, zlasti njihovo kontinentalno ozadje. Tako sta imeli v občini Milje katastrski občini Plavije in Škofije slovensko večino, 640 : 143 oziroma 1042 : 580, katastralna občina Monti pa močno slovensko manjšino, 548 : 800; tukaj segamo Slovenci prav do obale. V občini Koper sta imeli katastralni občini Rižana in Pobegi slovensko večino, 329 : 247 oziroma 910 : 151. Tudi v občini Izola sta imeli ostali dve katastralni občini Korte in Izola Okolica veliko slovensko večino, 820 : 5 oziroma 1237 : 296; vsa okolica je bila potemtakem pretežno slovenska! Ugodne narodnostne razmere so bile v občini Piran, kjer so imele katastralne občine Padena, Sveti Peter in Nova vas slovansko večino, 343 : 1 oziroma 448 : 22 oziroma 251 : 0.

Izjemo, ki spada prav za prav v hrvatsko sfero, pa si je privoščilo Šmarje v koprskem zaledju. Število Slovencev v tej občini naj bi se gibalo: l. 1890. — 99%, l. 1900. — 74%, l. 1910. — 84%, toda leta 1921. le še 47%. Teh 47% je očitno iz trte zvitih, saj nobena med podobnimi ali pa še bolj ogroženimi občinami v bližini ne kaže nazadovanja. Ker se tudi absolutno število prebivalstva ni izpremenilo, nam glede na ostale občine ne preostane drugega, kakor vztrajati pri zadnji avstrijski statistiki. Torej je imela občina Šmarje v letu 1921. $\frac{1}{3}$ slovenskih občanov. (Se nadaljuje.)

DVORIŠČE

LOJZE ZUPANC

Ko se je bila Bojtevka vsečila na dvorišče, je imela že tri nezakonske otroke. Stanovalci z dvorišča je niso prej prav nič poznali, zato so kmalu začeli ugibati, kaj naj bi bil njen mož, da ga ni nikoli videti. Nekaj časa se je smejala tem ugibanjem, ko pa ji je bilo tega dosti, jim je kar sama povedala:

»Še tega se manjka, da bi se samo enemu obesila na vrat. Prav lačna sem dedcev! Kadar si ga zaželim, ga imam.«

Le gospodu Mihelitschu ta morala ni šla prav v glavo. Nekoč mu je kar ušlo:

»Alston, kar se dedcev tiče, vam že rad verjamem, ljuba gospa. Ja, sapralot, kaj pa tile? Ali ste jih ob Ljubljani ulovili?«

»Pamži!« je plosnila dlan ob dlan. »Vsak ima svojega očeta, če ste že tako radovedni.«

Gospod Mihelitsch se je obrnil in počasi odstopicljajal proti svoji sobici. Ko je bil že toliko oddaljen od Bojtevke, da ga ni mogla več slišati, je glasno pljunil: »Tfej!«

S »pamži« je bila pa stvar takale:

Bojtevki je bilo že nekaj čez trideset let, ko se je bila naveličala »za prazno figo« polegati danes pri tem, jutri pri onem. Kar na lepem si je spredla svoj poseben načrt, ki naj bi njene bodoče »pamže«

preživljal, njej pa zagotovil kolikor toliko brezdelno življenje. Bila je velika, stasita ženska, precej zavaljenega telesa in polnih bokov. Skratka: kakor nalašč je bila zgnetena za tiste, ki si časih zažele »pre-skočiti ojnico zakonskega jarma«. Pri prvem je dobro začela. Bil je premožen trgovec z dežele, ki je od časa do časa prihajal v mesto po svojih »poslovnih opravkih«.

Lepega dne pa je po pošti prejel njeno pismo:

»Franci, ljubček moj! Zakaj te ni več k meni? Ne veš, kako brez-mejno hrepenim po tebi. A videti je, ko te ni več, da si me zapustil, zdaj, ko bi bila najbolj potrebna tvoje tolažbe. Oni dan si bil spet v mestu. Zvedela sem. A k meni te ni bilo, ker si najbrže našel novo igračo. Pa jaz bi se radi tega ne pritoževala, zase ne, le tebi ne sme biti vseeno, zdaj, ko nosim pod srcem tvojo podobo...«

Po porodu mu je napisala drugo pismo, ker ji na prvo ni bil niti odgovoril niti je ni obiskal. To pismo pa je prestregla njegova žena. Strahovit vihar je povzročilo. Ampak zaradi ugleda, ki ga je njen mož nujno in »poslovno« potreboval, je morala končno pristati, da je šel poslednjič k njej na mirno poravnavo. Najbrže je dvomil, če je »podo-ba«, ki je bila rdečelasa, zares njegova, ko je stal ob zibelki in zma-jeval z glavo. Toda pismeno se ji je zavezal, da bo za »podobo« skrbel do tega in tega leta, t. j. da bo zanjo plačeval mesečno toliko in toliko.

Ona pa se je na tihem zmagoslavno smejala in je še naročila, da so otroka krstili na trgovčevo ime.

Pri drugem in tretjem je šlo že težje. Svoje »pravice« si je morala priboriti na sodišču. O tretjem je sama pripovedovala nekega večera sosedam, koliko skrbi ji je prizadejal. Povabila jih je na »novo zel-enko«. In ko se jih je brinjevček dodobra prijel, je pričela živahno razvijati svoj sistem:

»Krščenduš, rečem vam, ta je bil namesto samega hudiča. Komaj sem ga ugnala. Ampak pravica je bila na moji strani. Umazanec čifutski je mislil, da si bo kar zastoj grel svoj smrdljivi trebuh v mojem špampetu. No, tudi sodniku jih nisem ostala dolžna. Dobre sem mu povedala. Nekaj časa je cincal in cincal, navsezadnje pa ga je le zašil, hihihihii!«

Na polito mizi je motno brlela sveča. Na pretlačeni postelji v kotu so hropili otroci. Po svečniku je prilezla debela, nažrta stenica. Že zaradi prisotnosti gospoda Mihelitscha je bilo Bojtevki malo nerodno. »Uh, salamenska smet!« je vzkliknila in kar mimogrede odfrnila stenico, da je bilo slišati, ko je padla na umazana tla.

Končno se je pričel tudi gospodu Mihelitschu zatikati jezik, ko je vprašal: »Alston, gospa, to se pravi, da vam zdaj plačuje alimente...«

»Če jih plačuje? Pa še kako! Povem vam pa, da so čifuti skoporit-ci, da jim pod soncem ni enakih. Sploh,« je zamahnila z roko, »ne pravi zastoj že star pregovor: Umazan kakor čifut! Ampak, če bi jaz prej vedela, da se bom morala za vsak dinarček tako puliti, še uscala se ne bi nanj, da veste!«

Klešnica, že tudi malo opita, se je krohotala na vsa usta. Od smeha so ji navrele solze v oči, vendar je hlipala:

»Ježeš, kaj pa na magistratu pravijo?«

»Viš jo, babo! Komaj usta odpreš, že vsi vemo, da si stara tercijal-ka. Precej imaš na jeziku pridigo, prečastitega ali pa magistrat. Ja, primojduš, magistrat naj kar do komolcev boga zahvali, da ga pustim pri miru. Prosim, saj jaz vendar nisem kakšna cipa, ki bi za samo preljubo veselje pankrte na svet spravljala, potlej bi pa na magistratu prosjačila za podpore. Prosim,« se je udarila po obilnih prsah, »jaz sem poštena ženska in sama skrbim za svoje otroke!«

»Tako je!« je zavpila Johana in zvrnila kozarček.

Gospod Mihelitsch je moral kajpa tudi kaj ziniti, ko je pa Bojtevka buljila vanj z vprašujočimi očmi. Z razkrečenimi prsti si je počesal brado in počasi zlogoval:

»M — da, to je že res, gospa. Alston, čisto prav ste povedali. To se pravi, socialni oddelek na magistratu ima danes vse polno drugih skrbi, kakor pa moralo pridigati, prosim vas. Alston, zum Beispiel, kaj pa mislite, da tista keha, kamor postopače in komuniste zapirajo, ne prizadene občinskim očetom nič skrbi, hehehe?«

Tako je navsezadnje le ostala Klešnica v manjšini. Nerodno ji je bilo in ni se hotela zameriti Bojtevki. V zadregi je privzdignila katunasti predpasnik in se useknila vanj.

»Oh, ti preljubi bog,« je potlej javsknila, »to je že vse res, kar praviš. Pa saj jaz te ne bom učila, bog ne prizadene. Ampak nikar ne misli, da bi ti privoščila, če bo neko noč policija vdrla k tebi in pričela brskati po tvojem stanovanju — .«

»Policija!« je zarjula Bojtevka. »Še tega se manjka. Ja, kaj pa naj tudi išče pri meni? Kar pridejo naj, primojduš, pa zapro naj me! Potlej bodo pa lahko oni dajali pankrtom žreti, da ne bodo pokrepali, kaj? Eh, hudiča, lahko je takim pridigati moralo, ki so si pri pečenki že vse zobe obrabili. Madonica, jaz pa sem lahko vesela, če toliko prislužim, da močnika skuham svojim pamžem. Ja, hudiča, saj kar naprej in naprej jih pa tudi ne morem nacejati s samim knajpom, če nočem, da se jim ne bodo vampi razvlekli, da bodo potlej zmerom lačni, ko bodo šli po svetu.«

Brinjevček se je vseh dodobra prijel. V zvoniku bližnje cerkve je udarjalo polnoč, ko so opiti odkolovratili vsak v svojo sobo.

Ni še minilo pol leta po tem dogodku, ko je nekega večera Bojtevka spet povabila vse sosede z dvorišča k sebi. Na mizo je postavila zelenko vina.

»Le dajmo ga,« je pričela. »Pijte, na zdravje mojega najmanjšega vscaneta in na zdravje njegovega očeta, hihih! Eh, sakramensko sem ga zašila. Saj zdaj bom pa brez skrbi za pamže, juhuhu!«

»Ježeš, pa menda ni tisti stari cigovec oče od tegale?« je Johana pokazala na zibko v kotu, kjer je mlaskajoč vlekel dudljo dva meseca star otrok.

»Tisti, tisti!« se je zasmejala Bojtevka. »Saj mi na sodnji tudi niso verjeli. Šestdeset jih že ima, bogat je pa ko sam birič. Pa menda mu ni šlo toliko za alimente, le sram ga je bilo, ko ni hotel priznati. Se-

veda, zdaj je dedca sram, prej ga pa ni bilo. Ampak jaz sem prisegla in — amen. Naenkrat me bo izplačal, juhuhu!»

In pili so za njo in ji pritrjevali.

»Ja, pa še tale hec vam moram povedati,« je povzela, ko si je obrisala mokri ustnici. »Njegov advokat je rekel, da najbrže ne bo držalo, kar sem izpovedala, češ, da je njegov »klijent« že prestar za take reči. Pa veste kaj sem mu rekla?»

»Na, sapralot, zelo sem radoveden. Alston, kaj pa?»

»Da je dedec dober, dokler vrečo plev nese, hihhi!»

»In kislo mleko pregrizne,« je odrezala Johana.

»Hohoho!»

»Čiba, ná! Čiba, ná! Ná, ná, čiba čiba čiba, čibikaaaa!»

Tako je stara Johana sleherno jutro priklicala svojo putko in ji natrešla zrnja.

Nekega jutra pa je kokoška samcata kokodajskala pred zaprtimi vrati njenega stanovanja. Klešnici se je čudno zdelo, da sosede še ni na spregled. Nekaj časa je trkala na njena vrata, ko pa se le nihče ni oglasil, se je uprla s svojim obilnim telesom v zapahnjena vrata ter vstopila v temačno izbo. Kmalu pa je planila venkaj, se ustopila na sredo dvorišča in zakričala:

»Ježeš, ljudje božji, postrežnica je mrtva!»

Razburjeni so pritekli na kup in ugibali, komu bi najprvo razodeli ta dogodek.

»Magistratu?»

»Kaj še! Gospodu Škafarju! Saj je menda on gospodar hiše?»

»Ja, to je že res. Alston, pa policija mora tudi vedeti!»

»Ježeš, na prečastitega bi pa kmalu pozabili...«

Končno so se sporazumeli. Potlej so odprli predale njene omare in jo oblekli v belo obleko. Pri tem delu so kajpa ugibali, ali je obleka še od birme ali od poroke. Sporazumeti se v tem ugibanju niso mogli, kajti živ krst bi ne mogel uganiti tega. Saj Johana je bila majhna in drobna ko dvanajstletno punče.

Zvečer so pri pokojnici nažgali svečo. Iz vseh kotov so hiteli v svoje skrivališče za polico veliki ščurki.

Klešnica je bila že pred leti ovdovela. Še tisti teden, ko je bila popopala svojega moža, je prijokala na magistrat:

»Ježeš, kaj bo pa zdaj z menoj,« je hlipala. »Saj živa vendar ne morem za njim v grob.«

Uradniku je bilo nerodno in ni vedel, kako bi jo zlepa odpravil. Ko pa je ugotovil, da je pristojna v mesto, ji je dejal:

»Mogoče se bo pa v ubožnici našel še kakšen prostorček za vas.«

»Nak, v krepirenhaus pa ne grem. Se rajši ubijem!»

In tako so ji končno na magistratu, v katerega je imela poslej tolikšno zaupanje, oskrbeli pravico, da je smela po moževi smrti voditi njegovo obrt. Odkazali so ji dimnikarsko četrt na periferiji mesta,

kamor se je potlej preselila. Prodala je vso nepotrebno šaro in se vselila na dvorišče.

Pomočnik, ki se je bil še pri pokojniku vdinjal v službo, je ostal še zanaprej pri njej. Marsikakšen dinarček si je pridržal, toda še vedno je Klešnici ostalo toliko, da se je skromno preživljala, dala časih za mašo in si časih kupila tudi zelenko vina. Otrok ni imela. Pod starost ji je pričela kri vodeneti in telo se ji je iz dneva v dan bolj napihovalo. Vedela je, da jo bo lepega dne kar »stisnilo«, zato se je oprijela molitve z nekim nedopovedljivim fanatizmom, da bi si z njo »dušico oprala« in bi bila pripravljena na zadnjo uro. Sosedom z dvorišča njena pobožnost ni bila posebno všeč. Zato je bil gospod Mihelitsch po njenih pojmih »zagrizen liberalec, ki zmerom čez vero in boga šimfa«, Johana je bila »uboga pedenarica, ki se po cele dneve ubija po gosposkih kuhinjah, da zasluži za ta preljubi kofetek«, Bojtevka se »s pamži ubija«, drugače pa ni napačna ženska, ker jo rada povabi na »flaškico brinjevčka«, vselej, kadar ji »priftrogar« prinese denar, s Kebrovko pa ni hotela imeti dosti opraviti, ker ima »babnica špičast gobec in jo zmerom s tercijsko zmerja...«

Ampak takšno zmerjanje se njej itak ni zdelo preveč za malo. Nak. Še bolj zgodaj je vstajala sleherni jutro in odracala k maši, ko je na dvorišču še vse spalo. Sploh ni v bližnji cerkvi minilo nobeno cerkveno opravilo brez nje. In če je kakšno teh opravil zamudila, je tri dni skupaj javkala in si očitala »smrten greh«. Šele kadar se je opila, se je potolažila in si odpustila »nagnusno pregreho — lenobo...«

Njeno stanovanje je bilo majhno. Eno samo sobico je najela od trgovca Škafarja in še ta je bila tesna. Pokvečen železen štedilnik, kuhinjska kredenca, stol in postelja... to je bilo vse, kar se je gnetlo v malem prostoru. Kadar je kuhala, je sedela pri štedilniku in ni ji bilo treba vstati, če je preko rame segla v kredenco po lonček ali začimbo.

Dopoldne sta večkrat prišla k njej Bojtevkin otroka. Posadila ju je kar na tla in odrezala vsakemu kos kruha. Nekoč pa je začela: »Franci, ti si grd poba, veš. Zmerom preklinjaš.«

»Saj mama tudi.«

»Naj, ampak mama je mama, ti si pa otrok. Ne smeš več.«

»Mama lece: olka dus, keti dic, olka dona...« je pojasnjeval mali Poldek.

»Nesrečni otrok, kaj tudi tebe se že prijemlje ta kuga!« je vsa zaprepaščena vzkliknila. »Ja, kaj pa bo s teboj, kadar boš umrčkal, kaj? V peklu boš gorel, tvoj angelček varuh bo pa jokcal!«

»Angelček varuh?« je Franci debelo pogledal in grižljaj mu je obstal v grlu.

»Ježeš, še tega ne veš?« se je začudila. In že je pričela razlagati: »Vesta, vsak človek ima svojega angelčka varuha. Zmerom hodi za človekom in debelo knjigo ima v roki. V tisto knjigo pa sproti zapisuje vse grehe, ki jih zagreše hudobni otroci. Če zakolneš — precej mora angelček varuh zapisati to v knjigo. Oh, pa nikar ne mislita, da on vse to rad dela! Joka se zraven, ko piše. Oh, vidva še ne vesta, kako se

joka! Pa tudi to si zapiše, veš Franci, če ti gospodu Mihelitschu nagajaš in ga za brado vlečeš in mu osle kažeš. Vse si zapiše. Potlej pa angelček varuh nese knjigo k bogu. Bogec je pa hud in se krega: bum, bum, bum. Ja, ja!»

»Ja, ali pa ima prav vsak človek svojega angelčka varuha?«

»Prav vsak.«

»Aja, policaj pa že ne,« se je otrok zasmel.

»Oh, kaj pa vendar misliš? Policaj tudi!«

»Ja, pa saj policaj se pa nobenega ne boji. On ima pištolo! Hej, tetka, ko bom jaz velik, bom policaj, boš že videla!«

»No, pa boš, če boš priden.«

»Ampak, povej mi no, tetka, ali je angelček zmerom pri otrokih?«

»Seveda, zmerom.«

»Pa ponoči tudi?« — »Tudi.«

»Ho, tega pa že ne verjamem. Saj ponoči angelčki ne morejo spati na naši postelji. Saj pri meni na postelji že Poldek pa Gustl spita. Kje pa naj potlej zraven še trije angelčki ležijo, a?«

»Saj angelčki ne ležijo in tudi spijo ne. Angelčki so duhovi, prav nič jim ni treba postelje, veš.«

Otroku pa je bila ta razlaga o angelčkih nemara le pretežno umljiva, ker je zamahnil z roko in ujedljivo vzdiknil:

»Aja, jaz bom že rajši policaj. Pa pištolo bom imel. In bom vsakega, kdor me bo hotel tepsti, s pištolo ustrelil: pumf, pumf, pumf!«

»Ješ tut štelel: puf, puf!« je odrezal mali Poldek.

Potlej je postal Poldek le čudno nemiren. Sklonila se je k njemu in vzdihnila: »Oh, ti nesrečni otrok, kakšen pa si!«

Napotila ju je k mami, ona pa je natresla na tla, kjer je bil Poldek sedel, polno lopatico pepela...

Pod večer, ko je odzvonilo avemarijo, se je zaklenila v svoj brlog in se pričela nacejati z vinom. Primaknila je stol k postelji in pila. Počasi. Vse dotlej, dokler je bilo kaj pijače v zelenki.

Sprva jo je obšlo zadovoljstvo in veselje. Pričela je peti. Kmalu pa jo je zgrabilo malodušje, da je pričela tarnati in jokati. Ko pa se je spomnila na rajnkega moža, je pričela tuliti: »Oh, kakšna reva sem bila jaz pri možu! Kjer baba gospodari, volk mesari! se je kregal in nobenega denarja mi ni dal... Oh, kolikokrat ga nisem imela božjaka pri hiši... Joj, še moke nisem imela, da sem morala zelje s štirko podmesti, ja!«

Ko pa jo je žalost popustila, je pričela peti: »Eh, zdaj je pa veselo na svetu. Zdaj ga pijemo, juhuhu!«

Ali ko je popila vse vino iz zelenke, je bilo že tudi z njenim veseljem in jokom pri kraju. Pričelo se ji je kolcati. Le na zadnjo uro so ji še misli uhajale, da je med neprestanim kolcanjem bolj tulila ko pela:

»Ti, o Ma — ri — i — ja,
veš moje željeeee...«

Končno je njeno tuljenje pričelo tudi gospodu Mihelitschu presedati. Odprl je vratica pri gašperčku in zakričal v njeno sobo:

»Prekleta baba, če ne boš precej tiho, te bo vzal hudič!«

A Klešnica ga ni več slišala. Opita je padla vznak na posteljo in zahropila v globok spanec. — — —

Kriza pa je divjala neusmiljeno naprej in potegnila v svoj pogubni vrtinec tudi trgovca Škafarja, ki je lepega dne napravil bilanco in se ustrašil. Že davno je bil načel kapital, ne da bi se tega zavedal.

Prodal je še tisti mesec hišo in se preselil v drugo mestno četrt.

Novi gospodar je bil gostilničar. Skladišče za hišo je hotel preurediti za kegljišče, zato je vsem najemnikom z dvorišča odpovedal stanovanja. Preselili so se; v barake, vagoni...

Le gospoda Mihelitscha odpoved stanovanja ni udarila; njemu se je posrečilo najti vlažno in temno luknjo na drugem dvorišču. — — —

LJUBLJANSKA OPERA V KRIZI?

MARIJAN LIPOVŠEK

Besede smo slišali že mnogokrat. Vselej se jim je pridružila bojazen, da bo moralo naše operno gledališče prenehati s svojim delovanjem. Niso teh besed napisali gospodje kritiki v dnevnem časopisju! Predobrohotni so in preveč jim je pri srcu to čudno dete slovenskega glasbenega udejstvovanja, ki je včasih tako lepo rastlo, a hira sedaj že nekaj let. Besede ponavljamo vsi, ki pazno zasledujemo delovanje opernega zavoda. Na tem mestu sem imel priliko povedati, kako sramotne denarne razmere vladajo v slovenski operi, izrazil sem mnenje, da je v prvi vrsti socialno vprašanje krivo slabega stanja kvalitete in kasneje sem še omenil neumljivo hladnost in mrtvilo ljubljanskega občinstva (tudi do dobrih predstav), ki s svoje strani ne nudi izvajalcem nobenega navdušenja in pogona za delo. Toda ali je vprašanje operne krize zares odvisno samo od nekaj sto tisoč, ki jih proračun do sedaj ni dopuščal? Če je res samo to, potem pozdravljamo z velikim veseljem zvišani znesek, ki ga je prosvetni minister dovolil slovenskemu gledališču. Potemtakem smemo upati, da se bo že v prihodnji sezoni umetniška višina predstav dvignila! Žalibog — slutimo, da tudi tako ne bo šlo na bolje. Morda bodo prejemki — oziroma način prejemkov — nekoliko pravičnejši — bolj človeški, če bo uprava pametno gospodarila. Morda se bo tu in tam v izvajajočih vnela iskra večjega elana, veselja do dela, kakovost predstav pa je odvisna še od česa drugega, kakor od zvišanega proračuna! V slabem gmotnem stanju, z neprestanimi oziri in obziri, ki jih mora imeti vodstvo s člani, z večno borbo za zadostni inkaso in z nujnim popuščanjem v strogi izbiri solistov je zašla opera v pravo notranjo, vsebinsko krizo, ki je ne ozdravi nekaj denarja, temveč nekaj let trdega napora za zboljšanje duha v zavodu: za vestnost nastopajočih, za močno zavest umetniškega poslanstva in za primerno samozavest sodelujočih, kratko, za večjo moralno kvaliteto delavcev, ki služijo visokim ciljem. Ne dvomim, da je nekaj oseb v operi, ki zahtevane kvalitete že imajo. Mislim, da

samo njihova otična stran vzdržuje delo in njegov kolikor toliko naravni tek. Skoraj smo prepričani, da bi brez teh zdravih jeder delo kmalu usahnilo, ker bi zanj ne bilo več opravičila niti zagona.

Dobro se zavedam, da so naši glasbeni zavodi, med njimi tudi opera, vselej zamerili kritikom, če so slabo pisali o njih. Do neke mere je to upravičeno, ker Slovenci nismo imeli ravno preveč vzornih mož kritikov — graditeljev, temveč večjidel črnoglede kritike — razdiralce. Toda odkar so v dveh glavnih slovenskih dnevnikih mesta opernih kritikov oddana poštenim ljudem, ki nekaj vedo, se je zamera gledališkega vodstva nekoliko poglela. Še več! Opera si je lahko v svesti, da so poročila v dnevnem časopisju večjidel mnogo ugodnejša in milejša, kakor zaslužijo nekatere predstave! Obzirnost poročevalcev, da ne odženejo občinstva, meji skorajda na slabost, da hvalijo tudi tisto, o čemer bi lahko diskretno molčali. Pri tem si moramo biti v svesti, da je seveda vsakdo, ki sodeluje pri predstavi, neprimerno bolj zavzet od vsega dela kakor poslušalec. Če bi sklepali, da sodelavec zato bolj objektivno presoja svoje delo, bi ravnali napak. Sodelavec je nasprotno večjidel premalo, poslušalec pa preveč kritičen. (Dobro se spominjam, da sem svojim kolegom, ki so svojčas prišli poslušat Walküro, zelo zameril, da so jo »raztrgali«. V meni je tedaj pač tičala vsa ogromna zavest večmesečnega dela — bil sem tedaj korepetitor — in še danes se mi zdi, da sem imel tedaj prav, ko sem slišal v Wagnerjevi glasbi čudovito poezijo, večina kolegov pa le dolgočasje, ne priznavajoč naše velike idealne volje, da bi prikazali Wagnerjevo stvaritev.) Toda ali ni želja, da koristimo zavodu s tem, da s slabimi kritikami ne odganjamo občinstva, premalo utemeljena? Kaj je delovanje naše opere res na taki višini, da moramo o njem vselej izpovedati le ugodno? Ali ne vodi tako ravnanje v nevarni diletantizem čitalniške dobe, ko je bil dobrodošel vsakdo, da je le po »narodno« pel? Naj poročajo dnevniki kar hočejo! Morda je za zavod s stališča skupnega hotenja glasbenih inteligentov (mislimo si ga lahko samo idealno, v resnici itak nobene skupnosti ni!) zares bolje, da so kritike dobrohotne. A v reviji je treba izpovedati resnico.

Kulturno delo, kakor ga vrši opera, ustreza le v najsplošnejših potezah zahtevam, ki jih stavimo na tak prominenten zavod. Danes, ko je za Karavankami mogočen in strnjen nemški val, nam je bolj ko kdaj prej potrebna močna in intenzivna kultura ob meji. Ljubljana kot prestolnica Slovencev je voditeljica za vso Slovenijo. Iz nje gre vpliv po vsej deželi in ta vpliv mora imeti prvič poudarek na slovenstvu in drugič mora biti kvalitetno ustrezajoč. Kultura je vendar poleg gospodarstva prvo, s čimer skuša mogočen narod podvreči šibkejšega soseda. Stara avstrijsko-nemška šola se nam itak še vedno pozna in bo imela učinek še desetletja, dokler se v mlajših generacijah ne bo izgubila. Njene dobre strani znamo ceniti, njenega poudarka na germanski struni pa se moramo čimprej otresti. Saj imajo n. pr. naši severni predeli v mestih tako močan »nemškutarski« značaj, ki ga širijo izdajniki in odpadniki, gnili sadovi našega naroda, da si človek, ki tega sam ni opazoval, niti predstavljati ne more. Zato je nujno in potrebno intenzivno kulturno delo, ki izhaja iz naših potreb in temelji v osnovah našega naroda. Produkcija in reprodukcija

si morata podati roke, podpirati druga drugo in stopati pred narod v visokih kvalitetah. Kaj je sicer naravnješe, da bo skušal nemški narod, zavedajoč se svoje kulturnosti v umetnosti in opazujoč naše slabe razmere, z vsemi silami uvažati in pospeševati svojo kulturo in svoje kulturne delavce ter pritegniti zaupanje in verovanje naše javnosti nase, kakor je to že nevarno močno razvito n. pr. v Mariboru? Ni dvoma, da z delom, ki ga danes kaže opera, mnogo premalo služi odporu proti tujim vplivom. Dovolj ji je že vsak majhen uspeh, dovolj vsak povprečen solist, dobrodošlo še tako povprečno odrsko delo! Ker se je v teku let občinstvo navadilo na mlačne predstave, kakor jih večinoma čujemo, je vodstvo seglo po nevarnem sredstvu, da je zvišalo število novih predstav in s tem privabljal poslušalce. Res je, da ga je k temu vodila tudi želja po čim obširnejšem in preglednejšem repertoarju. Tako vlada v operi že delj časa sistem hitrega študija, ki je postal skoro nujen, saj preti sicer blagajni praznosta — včasih pa je zato še večja praznosta na odru. Predstava za predstav se vrši, a malokatera je vzorna. Najuspešnejše se je letos postavil še Polič, specialist za klasiko, z Mozartovim Donom Juanom, ki ga je s priznano rutino in zavzetostjo izdelal. Čudili smo se našemu malemu orkesterčku, kako vzorno je izvršil tu svojo nalogo! V celoti pa ni zadostovala nobena druga noviteta oziroma na novo naštudirana opera (Onjegin, Tosca, Jakobinec in druge). Glavna krivda je pač v solistih. Razen baritona in basa solisti drugih glasov nikakor ne zadoščajo. Zlasti je pereče vprašanje dramatičnega soprana in tenorja, ki sta docela nezadostno zastopana. To, kar čujemo zadnje čase v teh dveh strokah, presega vse meje. S tem ne trdim, da niso ti posamezniki (-ice) včasih tudi dobri. Toda o kakšni stalni kvaliteti, o kakem solidnem pevskem in muzikalnem znanju, o kakšni resnični umetniški osebnosti sploh ne moremo govoriti. Kar se nam nudi, je diletantizem, samoljubje, včasih celo predrznost. Veseli nas, da imamo razmeroma dober orkester z resnimi, svojega poslanstva se zavedajočimi člani in jako dobre dirigente. Ti izvršujejo ogromno korepetitorsko, dirigentsko, režisersko in tudi suflersko delo. Toda njihovega dela samega ne hvalimo. Hvalimo njegovo kvaliteto. Kajti deio je sploh pogoj za kakršno koli umetnostno ustvarjanje, ki se rodi iz zveze dela z nadarjenostjo. Delajo kajpa tudi pevci, toda zaradi dela samega še niso tudi sposobni. Seveda so izjeme (prim. Betetto kot človek znanja in močne umetniške potence). Zato delo spoštujemo, toda menimo, da je nujno, ker je najprvotnejša dolžnost.

Vodstvo skuša mizernemu stanju odpomoči z gostovanji. Ali pa so taka gostovanja zadosten izhod in predvsem: primeren izhod? Nikakor ne! Delu v teatru se more posvetiti le oni, ki je z njim v rednih, stalnih stikih, ki živi in dela z njim. Naš teater pa danes takih ljudi na najvažnejših mestih nima in si jih do sedaj z nezadostnimi sredstvi tudi angažirati ni mogel. Zato so padle tudi zahteve in merila izbirnih komisij. Kako so pač sicer mogli nastaviti nekatere povprečnike, ki stanejo dirigente, korepetitorje in režiserje ogromnih energij, da jim vcepijo note, izraz, besedilo, igro? Priznamo, da so taki igralci cenejši, to je pa tudi edino, zaradi česar jih vodstvo vzdržuje, na škodo kvaliteti. Na

vse strani je zato nezadovoljstvo. Katero stanje je za import tujih gostov ugodnejše? In tuji se potem trkajo na prsa.

Kriza ni večja v blagajni, kakor pa je na odru. Ali je ozdravljiva? Gotovo je in sicer gotovo tudi pod sedanjim vodstvom. O tem sploh ne more biti dvoma, saj je vodil Polič opero skozi ves kritičen čas gospodarskega propada naše dežele. Zato smo mu hvaležni. S priznanjem njegovega velikega dela, ki ga vrši za slovensko kulturo, se tudi mi pridružujemo čestitkam k njegovemu 25-letnemu jubileju dela. Naj bi bila nadaljnja leta ne samo njemu uspešna, temveč vsemu zavodu blagohotnejša! Toda način, kako se rešiti iz slabosti, ki omrežujejo zavod, zares primeren način, bodo mogli najti samo voditelji sami. Mi od zunaj sodelujemo lahko samo posredno na sanaciji opere. Poudarjamo načelo strožje izbire reflektantov — sodelavcev, nato načelo, katerega potreba postaja že nujna in katerega zanemarjanje je dobršen vzrok krize: načelo manj predstav, več kvalitete. Čujemo tudi o možnosti, da se ustanovi iz ljubljanske opere mali teater za komorne predstave, pa je veliko vprašanje, če to Slovencem zadošča. Bolje je, da ostane teater kakor je, da je v njem možnost prikazati vsako odrsko delo, četudi ne ustreza po številu in moči zasedb (zbor, orkester, štatisti, balet, oprema, prostor) zahtevi in predpisom skladatelja. Bolje je, da smo slišali n. pr. Wagnerja po »mozartovsko« — taka je bila nekoč sodba — kakor da bi ga sploh ne čuli! Gledanje na teater mora biti širokogrudnejše, če naj bo opera učitelj in vodnik.

Napor za napredek in ohranitev naše opere mora biti splošen, zadeva vse inteligence, ki mora opustiti svoje nesrečno malomeščansko nezaupanje sorojakom. Sramota je za sposoben narod, kakor smo mi, da ni niti v življenjskem vprašanju kulture složen. Tujcem se še vedno klanjamo, svojce preziramo. Moralna podpora mora biti teatru dana od vse okolice, od katere po vseh pravicah živi, in s tem mu bo dana volja, pogon in veselje do dela. Na drugi strani pa naj izvajalci — to velja zlasti za samoljubne pevce in pevke — opuste svojo strašno nekritičnost in naj si izprašajo vest. Dirigenti kot umetniški vodje in pa umestna in pravična kritika bodo tu lahko mnogo opravili.

Še eno poglavje je važno: v z g o j a! Ne mislim glasbene, temveč menim splošno. Če se nam bo posrečilo odvrniti mladino od pretiranega telesnega kulta k večjemu zanimanju za duhovne pojave — bo tudi teater rešen. Kriza opere ni samo sama na sebi, temveč je posredno tudi kriza naroda in vprašanje človeške družbe sploh. Ne dvomimo, da trhla meščanska družba ne bo dala več mnogo zdravih sokov. Kdor ima z mladino opraviti, itak ve, kako ga razveseli vsak — danes tako redek pojav nadarjenosti in zanimanja za življenje. Toda rod, ki vstaja, ne prihaja iz mest! Meščanstvo bi se utegnilo rešiti s kakšnim močnim, zavzemajočim gibanjem z zdravimi etičnimi načeli, v današnji smeri pa bo kmalu propadlo. Blagor onemu, ki bo omogočil, da bo zmagala sposobnost ne glede na izvor, ki bo družbo za njen resnični procvit (in ne zgolj zaradi kakšne ideje) tako preosnoval, da bo enakopravna v navadnih človeških pravicah do razvoja. Obogatil bo narod za neslutene talente in rešil iz krize nebroj perečih kulturnih vprašanj.

„VERONIKA DESENIŠKA“

VLADIMIR PAVŠIČ

Veronika Deseniška«, do danes edinstvena dramatična pesnitev v naši književnosti, je bila v svojih prvotnih osnovah nedvomno le zanosen spev lepoti in etosu velike, mogočne erotike. Pognala in razrasla se je iz pesnikovega najosebnejšega erotičnega doživljanja, iz njegove vere v vseprečiščujočo moč ljubezni, tega silnega ognja, ki te notranje razsvetli in prečisti, da postaneš kakor Friderik ves »svetal in svet«. Župančič veruje v možnost »notranjega očiščenja« po veliki ljubezni, ljubezen — romeovska, friderikovska — mu ni samo omamno sredstvo, ki za hip uspava zlo in zver v človeku, marveč mogočen ogenj, ki požge zlo v nas do globokih korenin in osvetljuje z odrešujočo svetlobo človeško osebnost. Ljubezen mu je misterij, milost, odrešitev. Etos in eros se v teh visokih sferah zlivata v eno in osvobajata človeka. Prepričanje, da »ljubezen očišča človeško dušo kakor vera in molitev«, pomeni človeku naših dni nekako štirikratno abstrakcijo: saj ne veruje niti v abstraktno »dušo«, abstraktno očiščenje »duše«, niti v »očiščujočo moč« molitve, vere in ljubezni.

Vendar je prav to doživetje erotike pesnika navdahnilo, iz njega se je razbohotila vsa pesnitev, na tem najglobljem temelju počiva njena čustvena in miselna zgradba. Kljub temu, da so razna drugotna čustva in ideje prekrila to osnovno doživetje tako, da ga morda komaj zaslutiš, stoji v skritem središču tragedije še vedno Friderikova notranja katarza v ljubezni do Veronike. O njej govori on sam in druge osebe. »Nizkotnim vsem strastem sem roboval, v razpašnosti pogreznjen do vratu sem stregel neukrotni svoji sli«, a sedaj se ves prenavlja, »ves svetal je od njene gloriije«. Skozi vso tragedijo se ponavljajo taki namigi o skrivnem dogajanju v jedru njegove duše. Ta proces Friderikovega »očiščenja« pa ni zgolj psihološkega, marveč obenem povsem simboličnega značaja.

Friderik ni povprečen človek, marveč mož, ki se mu obeta veliko poslanstvo: »visoki sen« Celjanov. Pustimo za sedaj na strani resnično zgodovinsko vlogo celjskih fevdalcev, pomen, ki jim ga pripisuje zgodovina, in se vprašajmo, kakšen pomen jim pripisuje naša pesnitev. »Celjani« so v naši tragediji nosilci velike ideje, ustvarjalci velikega naroda, narodne države, usoda sama jim nalaga težko, nad vse pomembno poslanstvo. Proces notranjega očiščenja se potemtakem ne vrši v katerem si bodi človeku, marveč v možu, predestiniranem za narodnega voditelja, vladarja; njegovo »notranje očiščenje« ni pomembno samo zanj, marveč prav tako za njegovo okolico, za ljudstvo, za narod, ki mu naj zavlada. O njem je razvil Župančič cel »mitos«. »Taki zbero na svojo glavo zlo in greh za nas, da se prenaširoko nam ne razpase in je svet bolj čist.« In sedaj tak silak, ki je doslej stregel samo svojim strastem, »zbiral«, jemal greh svoje okolice nase, se vdajal razvratu in se notranje razkrjal, sedaj ta samopašni, razvajeni aristokrat nenadoma, kot Romeo, na prvi pogled vzljubi dekle, ki je raslo pri čistih virih narodnega, ljudskega življenja, ves se prerodi in prenovi v veliki ljubezni do Veronike.

nike, ljubezen ga prekuje v osebnost. Sedaj šele postane dovolj močan, vreden svojega bodočega poslanstva, sedaj se šele zave njegove vsebine in njegovega pomena. Veronika naj bi bila nekakšno posebljenje samega narodnega bistva, iz nje diha poživljajoča mladost, vedrina, sila svežega, neizrabljenega naroda. V Friderikovi ljubezni do Veronike naj bi bila nekako simbolizirana ljubezen, najtišje sožitje voditelja in vladarja z globinami narodne duše, naroda samega. V Veronikinem hotenju po grofovstvu naj bi potemtakem ne bilo nobene sebičnosti in častihlepja, marveč simbolizirano prebujeno hotenje »narodne duše« po uveljavljanju, moči in njenih pravicah. Veronika hoče biti grofica, hoče biti pred vsem svetom zakonita Friderikova žena; to naj bi pomenilo, če prav razumem simboliko tragedije: narod sam zahteva, naj ga voditelj prizna pred vsem svetom. In tudi ta bodoči narodni voditelj, vladar hoče, da postane Veronika njegova legalna žena: »Moja ljubezen do Veronike tako se je spojila s celjskim snom, da ni mogoče več ju ločiti, prekolni enega in drugi vene«, pravi Hermanu, temu posebljenemu principu machiavellizma in aristokratstva, in hoče reči: Moja ljubezen do naroda, ljudstva se je tako spojila z mojim pojmovanjem voditeljskega in vladarskega poslanstva, da brez nje ne morem, ne smem in nočem biti vladar.

Preden moreta Friderik in Veronika doseči svoj smoter, dokončno, legalno združenje, morata žrtvovati Jelisavo. Iz njene aristokratske prefinjenosti in kulture, ki ju sicer spoštuje, Friderik ne more črpati potrebnih življenjskih sil, vedrine, optimizma, zato jo žrtvuje ideji svoje nove ljubezenske zveze. Veronika in Friderik dopustita Jelisavin samomor: v tem naj bi bila njiju tragična krivda, pa tudi njiju veličina; njenega življenja ne žrtvujeta samo svojemu življenju, svoji ljubezni, marveč usodnemu, nadosebnemu, simboličnemu pomenu, ideji svoje ljubezenske zveze. Z Jelisavino smrtjo naj bi trenutno klonila ideja aristokratizma, Hermanov državniški koncept — kajti Jelisava je hrvaška aristokratka, Hermanu pomeni zvezo z jugom, njen zakon s Friderikom pa naj bi bil obenem simbolizirano vezanje hrvatstva s slovenstvom. Ob koncu prve polovice tragedije naj bi torej zmagovala princip demokratizma in ideja slovenskega naroda nad državniškim »jugoslovanstvom« in aristokratizmom, Friderik in Veronika zmagujeta nad Jelisavo in Hermanom.

Jelisavina smrt je potemtakem najpomembnejše mesto pesnitve, v dogajanju okoli nje je skrit ključ za razumevanje simbolike, ki jo je položil pesnik v formalno in idejno zgrajenost svoje tragedije. Odslej se začneja razpletati drugi del dejanja, v katerem zmaguje in zmaga Herman nad Friderikom in Veroniko, aristokratski princip nad demokratičnim, ideja države nad idejo naroda, nadčlovečanska morala nad človečansko. Herman skuša ugnati sina s svojo očetovsko avtoriteto, vladarsko logiko, ljubeznivostjo, grožnjami, diplomatsko zgovornostjo, prigovarjanjem, delnim popuščanjem, vendar mora nazadnje seči po nasilju: sina vrže v ječo, Veroniki pošlje Bonaventuro s strupom. Zveza in ideja njiju zveze je pretrgana, Herman zatre Veronikino hotenje po grofovstvu, kar naj bi pomenilo: fevdalec in državnik zatre hotenje mladega, življenja žejnega naroda po uveljavljanju svojih moči in pravic, obenem

pa prepreči sožitje bodočega vladarja z narodom samim. Vse to počenja stari Herman ne zaradi okrutnosti, samopašnosti, kapric, temveč v imenu svojega »visokega sna«, v imenu svoje državniške ideje, ki se ji tudi Friderik ne odpove drugače, kakor v svojih najslabotnejših trenutkih. Herman je ves zaverovan v dejanja in politiko, Friderik v svoj notranji prerod, ki ga doživlja v ognju svoje ljubezni. Herman vidi v Veroniki samo plebejko, ki mu izpodkopava ugled, načrte in moč v svetu, Friderik vidi v njej ženo iz ljudstva, ki ga je prerodila iz ničvredneža v osebnost, vredno velikega poslanstva. Prvi vrednoti ljubezen politično, drugi etično, prvi jo tehta z razumom, drugi s srcem. V tem je psihološko jedro njunega idejnega konflikta.

Najšibkejša stran tragedije je morda prav v tem, da Župančič ni razrešil tega konflikta samo iz njegovih notranjih nujnosti, z drugo besedo, da ni poskušal iz njega razviti Friderikovo osebno tragedijo. Kajti Friderik je morda edini med osebami zasnovan tragično, edino on nosi v sebi pogoje za tragičen zlom. Povzročil in zavestno je dopustil smrt svoje prve žene Jelisave v globokem prepričanju, da je njegova zveza z Veroniko nadosebno pomembna, da jo zahteva narava stvari sama, dopustil je Jelisavin samomor v zavesti, da ga terja njegovo poslanstvo. V njegovem žrtvovanju Jelisave je resnično manj zločinstva kot veličine, manj slabosti kot moči: zavest krivde ga ne razjeda samo zato, ker neomajno veruje v usodno pomembnost svoje ljubezni do Veronike. Vendar je z Jelisavino smrtjo notranji proces v Frideriku na škodo tragedije toliko kot končan. Njegova tragična krivda proti pričakovanju nima nobenega vpliva več na njegovo dejanje in nehanje. Prvine, ki so v njem in ki bi ga mogle močno razgibati, počivajo prav do konca tragedije. Človek pričakuje, da se prične Friderikov notranji zlom tisti hip, ko bi prvič vzdvomil v združljivost svojega bodočega poslanstva in svoje ljubezni, tisti hip, ko bi začel pod Hermanovim vplivom vrednotiti svojo ljubezen tudi politično, razumsko, z očmi svojega machiavellističnega očeta; pričakujemo te nove tragične krivde proti sebi in Veroniki, ki bi mu vzela moč, prenašati zavest prve tragične krivde proti Jelisavi; čim bolj bi se nagibal k očetovemu etosu, njegovemu vrednotenju sveta in stvari, tem silneje in pogubneje bi v njem napredoval proces osebnega razkroja, zavest krivde in zavest, da je njegova ljubezen obenem usodni pogoj in ovira za njegovo vladarsko pot, bi ga notranje razklali in uničili. Dalje pričakujemo, da bo ta Friderikov razkol začrtal pot tudi Veronikini usodi. Vendar, vse to se ne zgodi, Friderikova krivda ostane neizrabljena, njegova osebnost neproblematična, ravnovesja in premočrnosti ji ne stro niti zavest krivde, niti Hermanova logika in verige.

Svojevrsten paradoks dela je v tem, da je Friderikova osebnost tragično zasnovana, a netragično oblikovana, dočim je Veronikina osebnost tragično oblikovana, a netragično zasnovana. Velika razlika med njima je namreč v tem, da Friderik greši iz mnogo višjih motivov: samo on dopusti Jelisavino smrt iz globokega pojmovanja svoje ljubezenske zveze, dočim nas Veronika ne more prepričati, da ne greši zgolj iz svoje ženske slabosti, samo zaradi svojega ljubezenskega egoizma.

Če postaja Friderik vsebolj »svetal« v ognju svoje ljubezni, postaja Veronika vsebolj »temna«. Pesniku se kljub vsemu ni posrečilo, da bi v smislu zgoraj razčlenjene zamisli dal Veronikinemu težnju za grofovstvom kako globljo simbolično vsebino; njen ljubezenski egoizem ni prikazan kot neke višje vrste egoizem, t. j. altruizem, in njena osebna krivda ni prikazana kot posledica takega »altruizma«, zato njena krivda ni tragičen simbol, temveč krivda navadne ženske, ki greši zaradi ljubezni in naivnega častihlepja (kar je očitala tragediji tudi kritika, Koblar-Vidmar 1924 DS). Veronika nas kot tragična osebnost po Jelisavini smrti več ne zanima; s sočutjem spremljamo le njeno žalostno usodo. Njeno življenje, pa naj je pretkano še s tako razkošno poezijo in naj si je pesnik še tako prizadeval, da bi mu dal nekaj simbolične veličine in pomembnosti, mora končati melodramatično. Tragičnost ali netragičnost kake osebe (v delu, kakršno je »Veronika Deseniška«) zavisi od tragičnosti ali netragičnosti njene krivde in pa od notranjega dogajanja, ki naj ima izvor v tej krivdi. Tragična krivda je zmerom stvar polne, najjasnejše zavesti, Veronika pa se je ves čas niti ne zaveda, občutek krivde ne vpliva na njen notranji razvoj, ne oblikuje njene notranje usode; nejasno se ji prebudi šele tik preden ugasne sama v sebi: »Če srečaš Inka mojega še kdaj, povej mu, da sem vzela nase vse,« pravi Bonaventuri, »vso tisto noč (Jelisavine smrti), veš, svoj in njegov del na svojo dušo... vse poneseš s sabo.« Veronika bi bila v mejah naše pesnitve tragična osebnost, če bi v resnici grešila in prenašala zavest krivde v veri, da je ljubezen, zaradi katere greši, več kot samo stvar njene osebne sreče, in če bi propadla ne samo zaradi zunanjega vzroka kot je Hermanovo nasilje, marveč iz povsem notranjih vzrokov: ker veruje, ali ker ne veruje več v usodno pomembnost svoje ljubezni do Friderika.

Da tragedija ima, oziroma, da hoče imeti simbolično »nadvsebino«, bi morda težko ugabili, da nas ni opozoril na to sam pesnik, rekoč, da je hotel v »Veroniki« upodobiti »rojstvo in razvoj slovenske duše« (F. Albreht, Kako je nastala Veronika, Gled. list 1924/24). To »rojstvo« nam je iskati predvsem v notranjem procesu med glavnimi osebami: Jelisavo — Friderikom — Veroniko in Hermanom. To naj ne bi bile samo osebe, marveč poseobljene tendence, ki so delovale pri tem »rojstvu«, poseobljene ideje, ki so ga povzročale ali spremljale, živi simboli našega narodnega življenja. Najbolj živ, najmočnejši simbol naj bi bila pač Veronika, to poseobljeno, neudržano hotenje globoko skritih prvin in sil narodnega bistva iz mirovanja v dejstvovanje, rojstvo, sprostitev naroda samega iz pasivnosti v aktivnost. Osebe okoli nje naj bi bile poseobljene sile, ki so to hotenje pospeševale, zadrževale ali uničevale. Friderik na eni strani simbol bodočega vladarja, ki teži po zlitju in sožitju z narodom, ljudstvom, ki črpa iz njega moči in npravstveno silo, Herman na drugi strani simbol tistih sil, ki so težile preko ljudstva k ustvaritvi svoje državniške zamisli, preko slovenstva k veliki južnoslovanski državni tvorbi. Obenem pa je hotel Župančič prikazati spajanje in razhajanje raznih rasnih in kulturnih prvin, vplivov s slovenskim narodnim bistvom: germanstva, katolicizma, krščanstva,

slovenske etike z germansko itd. Pesnitev je idejno in formalno bogata kot malokatero delo v slovenski dramatik; nad njo se vzpenja zaradi svojega svobodnega pesniškega zanosa, zaradi svoje razkošne lirike, poezije, ki je je sicer tako bore malo v naši dramski produkciji. Druga stvar pa je, ali je Župančiču uspelo simbolično prikazati »rojstvo slovenske duše«. Ali je morda hotel datirati to »rojstvo« z razdobjem najširšega razmaha politične moči celjskih grofov? Zdi se mi, da ne. Kajti pripisovati nemškimi celjskim fevdalcem kako pomembno vlogo pri porajanju slovenske duše bi pomenilo nasiljevati zgodovino in zgodovinska dejstva. Župančič torej ni hotel pisati zgodovinske tragedije, marveč je zgodovinski motiv uporabil za nadčasovno, nezgodovinsko, simbolično-novoromantično tragedijo. Rojstvo kakega naroda, rojstvo in razvoj njegove »duše« namreč ni enkratno dejanje, marveč vsota nešteti dejanj, rezultat zapletenega dogajanja v stoletjih in rodovih — če je torej hotel upodobiti rojstvo in razvoj slovenske duše, se je moral zateči k simbolom, k simbolični pesnitvi. Osebe »Veronike Deseniške« so potemtakem simboli, dogajanje med njimi je simbolično. Šibka (ali morda po svoje dobra stran) pesnitve pa je v tem, da osrednja oseba Veronika in tudi druge pomembne osebe le premalo rasejo preko osebnosti v resnične, velike tragične simbole.

Zaradi tega Cirilu Debevcu, ki je za pesnikovo šestdesetletnico na novo zrežiral »Veroniko Deseniško«, ne moremo zameriti, da je pustil vso njeno nacionalno simboliko ob strani in da je poudaril samo njeno občečloveško in človeško vsebino. Narodnostna problematika je namenoma ali nenamenoma odstranjena iz vpriporitve, ostala so samo človeška razmerja med osebami, človeški konflikti, razbremenjeni simbolike, vsega drugotnega, ostale so osebe in izginili simboli. Tragedija, kakor se nam kaže v Debevcovi vpriporitvi in okrajšavi, ne pozna nikakega Friderikovega notranjega očiščevanja, Veronika je preprosta ženska, ki ljubi, Herman je preprost človek, ki ima jasno načrtano pot, ogromno voljo, hoditi naprej po tej poti, in samozavest, da odstrani z nje vse, kar bi mu zadrževalo in zastavljalo korak. Skratka, vse bistvene prvine, iz katerih se je morda razrasla idejnost vsega dela, kakor je Friderikova katarza ob Veroniki, simboličen pomen te katarze, simbolika Jelisavine smrti, veličina Friderikove krivde, vse to je izginilo, in ne morem trditi, da na občutnejšo škodo dela. Vpriporitev je sicer precej daleč od tega, kar je pesnik prav za prav hotel povedati, a paradoksalno je, da je delo v tej obliki ne samo odrsko, marveč tudi idejno in formalno nekako enotnejše, razumljivejše, če hočete, sodobnejše. Iz dela, ki nima resnično tragičnih oseb, tudi režiser ne more narediti tragedije, pa naj si še tako prizadeva. Debevec je menda zaslutil to in je poskušal narediti iz »Veronike« čim bolj zaključeno, scenično učinkovito, notranje pretresljivo dramo. Prvo načelo, ki se ga je dokaj dosledno držal pri okrajšavi teksta, je bilo: odstraniti iz njega vse nepotrebno, nedograjeno, obtežujoče, napraviti osebe enotnejše, razumljivejše, pa čeprav na račun njihove notranje globine in simbolike. Friderika je razbremenil tragične krivde, ki nima več nobenega vpliva na potek dejanja, na ta način, da ga pošlje k Jelisavi še tisti hip, ko izve za njene samomorilne misli. S tem je

odstranjen glavni moment, iz katerega bi lahko zrasla v delu F. notranja tragedija. Nasprotno pa je skušal v Veronikini osebnosti ohraniti in poudariti vse tragične momente, vendar, kar ni tragično, se ne da spremeniti v tragično, za to bi bilo treba napisati nov tekst, ustvariti novo osebnost. — Drugo načelo je bilo prav tako potrebno in razsodno: odstraniti preobilico cvetja in sadu, da se drevo ne zlomi pod težo svojega bogastva. Odstranil je mnogo bohotne, razkošne lirike, ki sodi bolj v pesniško zbirko kot v dramo. Stari Herman ni nič več tak poet, kakor ga poznamo iz teksta. — Manj srečno roko je imel Debevec pri izbiri ansambla, razdelitvi vlog. Friderik v osebi Gregorina je tako šibka figura brez ognja in moči, tako brez ideje, brez trohice živega, toplega čustva, da ga mogočna in zgrajena osebnost Hermana brez težav potisne ob zid in zavlada nad dejanjem. Herman v sijajni, umirjeni, izdelani formi Levarja ga s svojo notranjo silo in mogočnim razmahom docela »uniči«. Herman v tej vprizoritvi zmaga na vsej črti: stvarno in moralno. Obe Veroniki sta bili mnogo boljši kot Friderik. Danilova je dala Veroniki več globine in notranjega zanosa, več sile in krvi, Boltarjeva več čustev: kakor obstreljena ptica plahuta in izkrvavi med sanjami in resničnostjo. Njena Veronika ima več otroške naivnosti, dekliske vedrine, Veronika Danilove več ženske moči in zrelosti. Vendar je tudi njiju potisnila silovita Hermanova osebnost v ozadje, njiju osebne želje in pravice ne vzdrže pred Hermanovo vladarsko logiko, argumenti, kavaliristvom, pa čeprav bi ne bilo njegovega nasilja. — Za ostale osebe bi bila (kakor za Friderika) zelo plodna zamenjava, na primer med Kraljem in Skrbinškom; Skrbinšek je sicer zelo diskretno, toplo, umirjeno odigral Bonaventuro, a vendar je moral pritajevati svojo prirojeno silovitost in agresivnost. Kralj pa je moral obratno glumiti silovitost, zajetnost in prešernost. Maria Vera kot Jelisava in Debevec kot Pravdač sta bila vsak po svoje nekoliko prehudo monotona in teatralna. — Tudi pri izbiri igralcev mora odločati režiserjeva intuicija, razsodnost, ne pa gledališka politika ali celo naključje.

BRANISLAV NUŠIĆ

B. BORKO

Branislav Nušić, ki je umrl 19. januarja v Beogradu s slovesom največjega komediografa na slovanskem jugu, je vstopil v srbsko literaturo kot pisec patetičnih verzov. Že tedaj se je za njegovo negodno besedo skrivala ost bodočega satirika. Zaradi neke pesmi, v kateri so odkrili žaljiv namig na vladajoče Obrenoviće, je bil mladi pravnik obsojen na dve leti ječe in je leto dni presedel v Požarevcu. Njegovi življenjepisci menijo, da je ta izkušnja odločilno vplivala na izoblikovanje Nušičeve pisateljske osebnosti. V ječi je spisal satirične črtice z naslovom »Lističi«. Njegov uporni duh je iskal duška, zakaž v majhni obrenovičevski Srbiji ga je tesnilo z vseh strani. Spoznal je, da so razmere »zgoraj« dostikrat samo odraz stvarnih razmer v družbi, in kdor hoče zadeti zlo v živo,

ga mora napadati v človeškem občestvu. Bridka izkušnja s pesmijo ga je najbrž napotila, da se je pričel bojevati zoper zlo z nedolžnejšimi sredstvi: skušal ga je osmešiti in smeje razgaliti.

To pa je bil že življenjski program in Nušić ga je izpolnjeval počasi, po mnogih ovinkih. Večkrat se je pojavil med kritiki dvom, ali je Nušić sploh imel notranji moralistični patos velikih satirikov, ki bičajo in smešijo človeške slabosti samo zaradi svojega vzora popolnejših ljudi in bolj urejenega sveta. Kdor pozna Nušićevo mnogostransko in nenavadno obilno delo, je mogel upravičeno vztrajati pri tem vprašanju, na katero bodo mogla dokončno odgovoriti šele podrobna proučevanja. Dvom je bil tem bolj upravičen, ker je znano, da Nušić poteka iz cincarske rodbine in da psihologija njegove sredine z njeno trgovsko amoralnostjo (»poslovni moral«), dobičkarstvom in z ostalimi »čaršijskimi« značilnostmi ni mogla ostati brez vpliva na njegovo delo. Vzlic temu se zdi, da nahajamo že v satirično dokaj nedolžnih »Lističih« zarodek bodočega pisca družabnih satir in stvaritelja nekaterih, doslej še neprekosljivih tipov iz srbskega družbenega okolja.

Z »Ramazanskimi večeri« se je Nušić predstavil kot dober opazovalec in realistično usmerjeni pripovednik. Prvo njegovo večje delo je humoristična povest (v naslovu roman) »Opštinsko dete«. Že tu skuša med razvijanjem zabavne in vesele fabule o dojenčku, ki ga razni zapletljaji pošiljajo od oblasti do oblasti kakor kakšen nerešen akt, ošvrkniti upravni sistem Srbije in smeje pokazati njegove pomanjkljivosti. Ta spis, ki je izšel l. 1902, odlikujejo nekatere značilnosti njegovih poznejših komedij: karakterji so orisani s preprostimi sredstvi, vendar pa plastično in živo, nekateri dobivajo že poteze tipov; situacijska komika je morda malce groteskna ali izumetničena, a prepričuje zaradi tega, ker menimo, da so v takem okolju mogoči tudi taki prizori; dialog je živ, naraven in barvit.

Nušićevo pripovedno delo sega od prvih proznih poskusov preko »Ramazanskih večeri« in »Opštinskega deteta«, preko »Godine 1915« in »Autobiografije« do številnih humoresk, ki jih je vse do zadnjih let pred smrtjo priobčeval v beograjskih dnevnikih. To njegovo delo je dokaj različne vrednosti: v njem so kratke, vzorno spisane, na Maupassantov realizem spominjajoče, zdaj vedre in šaljive, zdaj malce tragične in patetične črtice, pa tudi dokaj povprečni časniški listki in časnikarske improvizacije komaj več ko enodnevnne vrednosti. Nušić je živel dovolj dolgo in imel zadosti spretno in gibčno pero, da je mogel zapustiti obsežno delo, ki ga ni do kraja zaobseglo niti 25 zajetnih knjig njegovih Zbranih spisov v izdaji založnika Kohna.

Čeprav je Nušićeva pripovedna proza nemalo značilna za njegov slovstveni pomen, pa naj gre za drobne humoreske ali za pretresljivi opis umika srbske vojske čez Albanijo, je vendar težišče Nušićevega dela in pomena v dramatskih delih. Le-ta bi lahko razdelili v tako zvane resne drame, kakor na pr. »Knez od Semberije«, »Pučina«, »Nahod«, »Večnost« in na komedije in veseloigre, ki jih je dolga vrsta in izmed katerih so posebno znane: »Protekcija«, »Narodni poslanik«, »Običan čovek«, »Put oko sveta«, »Sumnjivo lice«, »Gospodja ministarka«, »Dr.«,

»Beograd nekad i sad«, »Užaloščena porodica« ter poslednja in ena najboljših »Pokojnik«.

Kot komediograf je Nušić nadaljeval na liniji »srbskega Molièra« Jovana Sterije Popovića, ki je bil takisto satirik cincarskega meščanstva, prelivajočega se v srbski narod. Če je pisec »Rodoljubcev« imel pred seboj vzor Molièrove komedije, je Nušić prinesel v svoj dramatski svet nekaj gogoljevskega. Oba svetovna vzora sta mu bila samo stimulans k izvirnemu in ne samo zanj osebno, marveč tudi za srbsko družbo značilnemu oblikovanju komičnih tipov.

Zakaj prav tipi Nušićevih komedij se nam najbolj vtisnejo v spomin in v njih utegne biti težišče njegovih stvaritev. Tipi so nosilci nekih kolektivnih lastnosti, ki so v večji ali manjši meri značilne za določeni sloj ali določeno skupino v obstoječi družbi. Nušić ni bil sociološko izšolan, vzlic temu imajo vse njegove pomembnejše komedije socialno noto, saj smešijo in bičajo vladajoče družbene plasti in za nje značilne človeške tipe.

Nušićevi advokati, politiki, trgovci, profesorji in uradniki so samo poosebljenje zla, ki je v tej družbi; to niso ljudje, ki bi bili že po naravi tolikaj pokvarjeni ali hudobni, saj so po značaju večidel bojazljivci in slabiči. Vedno so razmere tiste, ki dopuščajo razmah njihovih skoraj že normalno človeških nagibov k slabemu in nedopustnemu. Za karkoli že gre: za politično korupcijo in strankarsko tiranijo, za špekulacije z javnim denarjem in službami, za »porodičarstvo« in zlorabe javnega vpliva, za ženske spletke v salonih parvenijskih ministrov, za velikopotezne sleparije z imetjem in diplomami, vedno je obenem z dramatskimi osebami osmešena in izbičana družba. V tem pogledu je šel Branislav Nušić dalje od Molièra in Gogolja in za ta svoj nedvomni uspeh je bil dolžan hvalo okolju, v katerem je živel, bolj kakor svojemu sociološkemu znanju in moralnemu stremljenju. Zvezo med ljudmi in družbo je odkril instinktivno in se najbrž ni zmenil za sociološke teorije in družbeno-analitične metode, kakor je vrednost moralnih idej bolj doživljal v vsej njihovi življenjski konkretnosti, nego jo — kakor Gogolj — meril ob vzorih pravičnosti in resnice ter z religioznimi načeli. Prav zaradi svojega ostrega opazovanja in posebnega čuta za zlo v družbi in ljudeh je Nušić postal v svojih komedijah moralni sodnik obdajajoče ga družbe. Verjetno je, da bo veljal v bodočnosti za slikarja družbenih nravi na razvojnem prehodu iz malomeščanske sredine v velemestno, iz balkanske domačnosti v evropsko civilizacijo, iz majhne srbske države v večjo in širšo Jugoslavijo.

Ni dvoma, da bi Nušić ob svoji nadarjenosti in pristnem čutu za humor ustvaril dela še večje in trajnejše vrednosti, če bi imel globlje poglede v problematiko človeškega življenja in gogoljevsko žejo po doumetju zadnjih, tragičnih vzrokov človeške omejenosti in hudobnosti. Prav Nušićevo poslednje delo »Pokojnik« je pokazalo, da se je tri in sedemdesetletni Nušić zavedal globokega smisla svojega dela. Če je priredil junaku te komedije Pavlu Mariću (in ne vedé tudi sebi) tako odhodnico, kakor so zadnji prizori »Pokojnika«, ko človeška propalost triumfira nad resnico in pravico, je položil vanjo veliki nauk. Prav kakor

Gogolj je hotel razgaliti zlo vse do tja, kjer se začenja stud in kjer človek preko vseh moralnih pravil in pridig prihaja k počasnemu spoznanju svojih meja in svojih dolžnosti. Tudi v tej poslovljni komediji priljubljenega pokojnika se je mogla ugledati v zrcalu njegove satire družba, v kateri so mogoči vsi ti Novakoviči, Blagojeviči, Protiči in drugi. In družba ni niti mogla razbiti zrcala, ki jo je še enkrat razgalilo in izdalo.

RAZSTAVA ŽENSKÉ MALE ANTANTE

K. DOBIDA

Na poti po mestih držav Male antante je prišla tudi k nam razstava češkoslovaških, rumunskih in jugoslovanskih slikaric in kiparic. Pri nas jo je uredila ljubljanska podružnica Jugoslovanske ženske zveze začetek marca. Obsegala je nad 180 predmetov, delo več kot sto razstavljalok. Zato na razstavi ni bilo zaključenosti, niti ni mogla nuditi prave in pregledne slike ženskega umetnostnega ustvarjanja v vseh treh zavezniških državah. Preveč je bilo imen, vsako zastopano kvečemu z dvemi deli. Zato se ni pokazala ne svojstvena posebnost posameznic niti narodnostnih skupin.

Zastopane so bile domala vse šole zadnjih desetletij: od zgodnjega impresionizma preko kubističnih stremljenj do barvnega in linearnega ekspresionizma. Seveda so bile te smeri le bolj nakazane, izraz že umirjen in ustaljen. Borbenosti bi bil zaman iskal v teh delih, prav tako tudi uspešnega prizadevanja, najti nova pota in nov izraz. V glavnem so pa kazala dela sledove sodobne »nove stvarnosti«, to je tistega malce poetičnega realizma, ki zadnja leta prodira v upodabljaljočo umetnost in jo skuša spet približati svetu in množicam, katerim jo je spekulativni ekspresionizem tako korenito odtujil. Največ je bilo med slikami tihožitij, zlasti cvetličnih, mnogoštevilne so bile pokrajine, manj portretov. Zelo malo je bilo kompozicij, slikanega akta pa nobenega.

Treba je priznati, da je bila stopnja razstave dovolj visoka, da so zlasti slike razodevale okus in solidno tehnično znanje, vsaj po splošnem videzu. Redka sta bila smisel za kompozicijo in pravi koloristični talent. Značilno je globoko zanimanje za malenkostne podrobnosti, posebej še za dekorativne prvine.

Najboljši je bil češkoslovaški del, ki je predstavljal značilno srednjeevropsko sodobno slikarstvo, skoro progresivnih smeri. Med razstavljalokami jih je bilo nekaj, ki bi se bile mogle s svojim delom uspešno kosati z vsakim povprečnim moškim tekmeccem. Najmočnejša osebnost je bila slikarica Julie Mézerová. Njena cvetlična tihožitja so — čeprav grafično pojmovana — res doživljena, močno osebno poudarjena, da po pravici vzbujajo spoštovanje s svojo jasnostjo in kompozicijsko pretehtanostjo. Močno dekorativne, v barvi neresnične so bile nekam romantično nastrojene, po gradnji pa kubistično vplivane pokrajine Slave Tonderove-Zátkove. Zanimivo dalmatinsko pokrajino v motno zadržanem

tonu je razstavila Helena Šramkova. Odlična portretistka je V. Vrbová, ki kaže veliko barvno kulturo. — Naj bo dovolj imen, ki brez ilustracij sama tako ne povedo nič. Reči je treba, da so češkoslovaške slikarice, med seboj sicer hudo različne, pokazale zrelo in dovolj zaokroženo podobo sedanjega stanja slikarstva na Češkoslovaškem.

Medtem ko pravkar navedena dela kažejo očitne vplive okolja svojega naroda in razgibane sodobnosti in predstavljajo vsaj poskus iskanja novega, svojstvenega izraza, so romunskim slikaricam vzor francoski mojstri pravkar minulih let. Videti je, da so Romunke znatno manj individualno usmerjene in da so menda brez izjeme vse dobile oblikovno izobrazbo v Parizu, ki jim je ostal ideal. So pa njihove slike odločno barvno pojmovane, medtem ko pri bolj realističnih Čehinjah tudi risba pride do veljave. Prav uspele so pokrajine, ki jih je razstavila Micaela Eleutheriade, še boljši njeni lavirani risbi. Marie Pillat-Bratesova kaže talent, kakor je mogoče soditi po portretni, z akvarelom oživiljeni risbi. Florence Pretorian, ki je pokazala kompozicije z ljudskimi nošnjami, razkriva skoro preočitne sledove studija pri modernih pariških slikarjih.

Po številu so bile Jugoslovanke najmočnejše zastopane, po umetniški moči so pa zaostajale zlasti za Čehinjami. Videti je, da je udejstvovanje žensk v upodabljanju umetnosti pri nas še prav mlado, tako da o kaki tradiciji še ne more biti govora. Razstavljalke so kazale vplive francoskih šol, deloma že s posredovanjem domačih akademij, deloma tudi monakovske spomine, kolikor gre za slike impresionistične tehnike. Očitno se razlikujejo Srbkinje od Hrvatice: prve so izrazite učenke pariških smeri, drugim je vtisnila pečat že zagrebška akademija, ki ji dajejo Becić, Tartaglia, Babić in drugi že svoj osebni značaj. Po čisto slikarski vrednosti in smelem konceptu gre prvo mesto Cati Dujšin-Gattin, ki je s svojima barvno res pretehtanima portretoma pokazala velik talent. Dobra pokrajinarica je Vera Čohadžićeva, tudi pokrajina Božene Ružić-Vilharjeve je bila prav sočna.

Od Slovenk so razstavile Henrika Šantlova, Anica Zupančeva-Sodnikova, Elda Piščančeva, Mara Kraljeva, Mira Pregljeva in Bara Remčeva. Zadnja, ki razstavlja prvič, je pokazala sicer premalo za izčrpno oceno, kaže pa dobro šolo. Slovenske razstavljalke, ki so po večini poslale že znana dela, so bile brez izjeme prav skromno, pa tudi nepravilno predstavljene. S smotrnejšo izbiro del bi se mogle tudi v primeri z drugimi boljše uveljaviti, čeprav jim je bilo tekmovanje že zaradi skromnejših formatov in intimnejših predmetov otežkočeno.

Slabše od slikarstva je bila zastopana na razstavi grafika, precej skromno tudi kiparstvo in arhitektura. Med kiparicami je bila menda najboljša M. Jiráskova, ki je pokazala s svojim portretom dosti moči in osebnosti. Tudi romunska kiparica C. Emilian, ki je izšla iz Bourdellove šole, je pokazala mnogo svojstvenega življenja, ki daje njenim portretom neko klasično mogočnost. Kot edina Slovenka je razstavila Dana Pajničeva dve dekorativno pojmovani, močno stilizirani plastiki iz umetnega kamna.

Med udeleženkami so se pokazale precejšnje zmožnosti, čeprav nadpovprečnih talentov — z eno, dvema izjemama — ni bilo. Ali res velikih

osebnosti med oblikujočimi umetnicami teh narodov sploh ni, ali se prireditve niso udeležile? Razstava navzlic nespornemu tehničnemu znanju, ki so ga razodevala mnoga dela, ni pokazala skoro nič izvirnega, zlasti pa malo stvariteljske moči. Povsod se je izza dela videl ali slutil vzor, kateremu se je delo moglo bolj ali manj približati. Ponekod je manira udušila svojsko iskrenost, drugod je nerazumljiva kretnja zastrla pravo bistvo, iskanja in lastnega doživljanja je bilo pa le malo. Prevladovala je izrazita meščanska miselnost, zadovoljna sama s seboj in s svetom, neobtežena s problematiko časa, v katerem smo. Presenečalo je popolno nezanimanje za tegobe sodobnega življenja. Socialnih motivov bi bil zaman iskal. Skratka: razstava je pokazala prav dobro povprečnost, osebnosti pa ni mogla. Ker notranje povezanosti med razstavljalikami ni bilo niti mogoče pričakovati, je očitno, da je bil glavni namen prireditve feministično propagandnega značaja. Ta namen je pa razstava tudi v Ljubljani gotovo dosegla.

VSEVOLOD MAJERHOLD

BRATKO KREFT

Posebnost gledališkega življenja zadnjih treh desetletij je v nastopu struj, ki so preko in mimo dramatike skušale ustvariti avtonomno gledališko umetnost. S tako zvano umetniško reprodukcijo se niso več zadovoljile. Tairov je neprikrito izjavil, da je novemu gledališču literatura nepotrebna, ker lahko živi gledališče iz lastnih prvin in oblik.¹ Taka dramatika, kakršna je do danes, je po njegovem mnenju razvoju avtonomne gledališke umetnosti celo škodljiva. Zato lahko razdelimo umetniška gledališča zadnjih desetletij v dva tabora: v literarna gledališča, katerih poglobitveni smoter je odrska reprodukcija pisahega dela, na drugi strani pa avangardistična neliterarna gledališča, katerih poglobitveni namen je bila manifestacija samostojnega umetniškega ustvarjanja. Ta

¹ Temu vprašanju je v znani svoji knjigi »Osvobojeno gledališče«, ki je izšla 1923. l. v nemškem prevodu pod naslovom »Das entfesselte Theater« (G. Kiepenheuer Verlag, Potsdam), posvetil poglavje »Literatura v gledališču«. (str. 66). Tam pravi: »Vemo, da so nastopili zlati časi za gledališče takrat, ko se je odreklo pisanim delom in ustvarilo svoje scenarije samo.« To je samo toliko točno, kolikor smatraš danes precej pozabljena srednjeveška potujoča gledališča za višek takratne gledališke umetnosti! V omenjenem poglavju ostro napada Majerholda, ki si teoretično ni nikoli upal zagovarjati navedene teze, dasi je v praksi marsikaj storil zoper literaturo. Tairov se mu naravnost posmehuje, ker si je Majerhold drznil trditi nekaj nasprotnega. V eseju o novem gledališču, ki ga Tairov večkrat citira, je zapisal Majerhold tole: »Novo gledališče se bo rodilo iz nove literature. Vedno je bila literatura, ki je pri prelomu dramatskih oblik prevzela iniciativo. Literatura ustvarja gledališče.« Tairov je moral odstopiti od svoje teorije in prakse že pred dvema leti, ko je nastala afera zaradi vprizoritve »Vitezov« Damjana Bednega.

so videla v dramatiki zgolj zasilno orodje svojega dela in ustvarjanja. Zato je bila trditev, da spada odrska umetnost med tako zvano umetniško reprodukcijo, zanje velika žalitev.

Ni mogoče tajiti, da so taka stremljenja prinesla veliko novega, da so razgibala in oživila nekaj zamrlih panog gledališke umetnosti. Prav tako pa se ne da več tajiti, da v stremljenju po dosledni avtonomnosti vendarle niso uspela, ker jim je zmanjkalo snovi in izhodišča za igralsko intuicijo. Stremljenja so bila zelo resna in jih nikakor ni omalovaževati. Spadajo pa vsekakor med značilnosti naše dobe, ker jih v tej obliki ne najdemo nikjer v preteklosti. Res je, da jim je na pr. *comedia dell'arte* vsaj v pomanjkanju sistematične dramske literature kot osnove gledališkega ustvarjanja precej sorodna. Tudi potujoče gledališke družine v srednjem in v začetku novega veka so se posluževale literarno nepomembnega repertoarja. Toda razlika je v tem, da so delale to iz stiske, ker niso imele primerne literature na razpolago. Ko pa so se pojavila dela Calderona, Lope de Vega, Shakespeara, Molièra itd., se je stvar temeljito spremenila. In še nekaj! Odrski tvorci tistih časov o tem vprašanju sploh niso teoretizirali niti niso spravljali svojih »načel« v poseben sistem. Imeli so sicer svojo šablono, toda nič več. Vidnejši novostrujarji našega časa pa so se predvsem trudili, da bi ustvarili — ne oziraje se na literaturo — tako v praksi kot v teoriji svoj gledališki sistem. Zato govorimo danes v gledališki znanosti o sistemu Stanislavskega, Tairova, Piscatorja, E. F. Buriana, predvsem pa o Majerholdovem sistemu, ki ga je sam krstil z besedo »biomehanizem«.

Dvig in padec novotarskih stremljenj je v tesni zvezi z razburkavnostjo naše dobe. To je nedvomno! Nestalnost družbene osnove, ki se je začela majati v svojih temeljih, je imela nujno za posledico nestalnost tradicionalnih umetniških oblik. To je do neke mere psihološka posledica spreminjanja materialnih plasti, na katerih sloni današnja družba. Razume se, da je v tem procesu tisoče potankosti in posebnosti, ki tega vzročnega razmerja ne nosijo na dlani. Tudi vplivanje ni bilo zgolj enostransko, temveč medsebojno.

Kadar se bo v bodočnosti pisalo o gledališču, ki je zrastle iz naše nemirne in nestalne dobe, se bo v prvi vrsti omenjalo gledališče Vsevoioda Majerholda. Smešno in cinično je posmehovanje vseh tistih, ki so pozdravili konec njegovega gledališča z gromkim odobravanjem. S tem so si sami izdali spričevalo lastne nevednosti in nesposobnosti. To velja predvsem za tiste, ki so tudi pri nas pisali o tem ter v zvezi z ukinitvijo Majerholdovega gledališča namigavali na domače poskuse moderne režije in inscenacije. Pokazali so svojo veliko nevednost, kajti nihče v zapadni Evropi, še manj pa pri nas, ni mogel hoditi po poteh in smericah Majerholda, kaj šele, da bi uganjal »majerholdovščino«. Kaj takega lahko trdi samo tisti, ki o Majerholdovem gledališču sploh pojma nima! Nekaj njegovega umetniškega in gledališkega radikalizma bi za razvoj naših gledališč nikakor ne bilo odveč! Nazori bi se izčistili in spopolnili, zanimanje za gledališko umetnost bi se povečalo in poglobilo. Toda okoliščine same so take, da izključujejo vsako delovanje v tej smeri. Majerhold je zrastle iz določenih razmer in dogodkov. Tako tesno

je povezan s splošnim razvojem v Rusiji, da si ga je težko predstavljati kje drugje.

Njegovo reformatorsko delo se ni začelo šele 1917. l., kakor mislijo mnogi, temveč traja že od začetka tega stoletja. Z umetniško oblikovne strani je v neposredni zvezi z zgodovino gledališča in dramatike, predvsem pa z razvojem različnih umetniških stilov.

Uspeh tega ali onega stila v dramatiki globoko zavisi od umetniške višine in gibčnosti gledališke umetnosti. Nikakor ni namreč nujno, da bi nastop romantike ali realizma v literaturi takoj imel za posledico spremembo stila v igralčevi ali režiserski interpretaciji. Dramatik mora s te strani prebresti hujše težave kakor katerikoli drugi pisatelj. Primerov za to trditev imamo v zgodovini dramatike več. V ruski dramatiki zadnjih petdesetih let je to jasno razvidno pri prvih nastopih Čehova. Njegova »Utva« je v tradicionalnem, na patos in nenaravnost vajenem gledališču žalostno propadla, ko pa jo je vprizoril »Hudožestveni teater«, je dosegla velik uspeh. Skrivnost poraza in neuspeha v obeh gledaliških tiči predvsem v tem, da je realistična psihološka drama »Utva« našla v mladem gledališču sebi primeren odrsko-interpretacijski stil. Raznovrstnost dramatskih del zahteva za vprizoritev važno literarno dramaturško ugotovitev odrskega stila, ki ga ni mogoče ločiti od dela. Naturalistična drama mora propasti, če jo igramo z romantičnim patosom in samovoljno preidemo preko važnih psiholoških momentov. Proze ni mogoče tako govoriti kakor verzov in narobe. S te strani prav gotovo pritiska literatura na gledališče, ker pač zahteva dramatikova beseda isti stil v govorjeni obliki, kakor ga ima v pisani. Razume se, da nadvlada enega stila večkrat izključuje možnosti razvoja drugega. To se je točno videlo v dobi francoskega klasicizma, ko je v tri znamenite enotnosti stisnjena dramatika izključevala vsako drugo. Pri tem je šla tako daleč, da je zanikala celo Shakespeara. Toda to ni bila edina razlika. V tri enotnosti vključena klasicistična drama je bila tudi po stilu močno retorična, osebe so bile tipizirane in dvignjene na koturn in patos, medtem ko je Shakespeareova dramatika prinesla v primeri s prvo svobodnejši nerimani verz, značaje namesto tipov — torej veliko večjo psihološko utemeljenost človeških dejanj kot klasicistična drama. To je bila tista osnovna razlika, ki je Shakespeareovo dramatiko privedla do zmage nad klasicistično. Zato so jo tudi romantiki uporabili kot svoj bojni ščit, saj so v njej našli več zaleta, predvsem pa več občečloveškega čustvovanja in globokega razumevanja človeških slabih in dobrih dejanj.

V devetdesetih letih preteklega stoletja zaznamujemo vzporedni nastop dveh smeri. Na eni strani že zmagujoči realizem, na drugi pa naglo rast novih romantičnih struj, kakor so bili simbolizem, dekadenca, neoromantika itd. Realistični stil na odru še ni bil dovolj utrjen, dasi je zmagoval nad zastarelim zanosnim načinom igralčevega podajanja. Naravnost in preprostost sta bili prvi pogoj novega odrskega ustvarjanja, kakor je bil dialog v prozi in drama brez monologov cilj vseh realističnih dramatikov, ki so stremeli po čim večji resničnosti in skladnosti svojih

del z življenjem². Nove struje pa so že hotele preko teh smernic in so zahtevale povratek v poezijo, ki je po mnenju nekaterih novostrujarjev realizem ni imel ali pa vsaj ne v zadostni meri; zahtevale so svobodnost fantazije in razkošnost pesniške besede. Tudi monolog so znova uveljavljale. Zato je bilo zanje realistično gledališče prav tako tuje kakor okostenelo klasicistično deklamiranje stihov. Zaradi tega so se morali novostrujarski dramatik zadovoljiti s tako zvanimi knjižnimi dramami, ki jih sploh niso pošiljali gledališčem; saj niti sami niso dosti verovali v to, da bi gledališče tako, kakršno je bilo, sploh utegnilo najti primerna izrazna sredstva za vse subtilnosti, ki so jih zahtevali. Razvoj je pokazal, da so imeli v marsičem prav. Oder s svojimi zakoni je nekaj neizprosnega, nekaj, kar mora vsak dramatik upoštevati, če hoče, da bo njegovo delo res živa tvorba in ne lepo frizirana porcelanasta figura brez življenja, brez tistega za vsako dramo tako potrebnega živega duha, ki manifestira svojo navzočnost v dramatskem delu prav z odra.

² Odprava monologa je bila ena izmed poglavitnih zahtev realistične dramatike. Prav tako so teoretiki realistične drame odklanjali tako zvano »govorjenje ob rampo« (parler à part), kar pa je bilo zelo pravilno, ker je zlasti v drami zelo kazilo. Drugače je z monologom. Po Freytagu zastopa lirični element v drami, kar pa ni točno, kajti ravno nekateri monologi v Shakespearovih dramah so močno epični in dramatični. Alfred Kerr se v študiji »Technik des realistischen Dramas« (l. 1891., glej A. Kerr: Das neue Drama str. 425—445) posmehuje Freytagovi trditvi, ko navaja monolog Karla Moora iz Schillerjevih »Razbojnikov«. V omenjeni razpravi pravilno ugotavlja Kerr, kako čudno in nemogoče vpliva monolog, če se ga kdo poslužuje v realistični drami. V romantični in klasicistični drami je služil monolog za izpoved skrivnih naklepov in misli tega ali onega junaka. Tako ga je lahko dramatik ravno s pomočjo monologa direktno karakteriziral. Realistični dramatik, ki ne sme uporabljati monologa, mora vsestransko oznako svojih junakov prikazati v dogodkih in dejanjih. Zato govorimo pri realistični drami o indirektni karakterizaciji oseb ali junakov. Že Otto Ludwig je za nadomestek monologa opozarjal na mimiko. Tega so se realistični in naturalistični dramatik tudi zelo posluževali. Zato najdemo prav pri njih podrobne popise, kako se naj osebe gibljejo na odru, kakšen izraz (mimiko) naj imajo itd. Namesto monologa je prišla pantomima! Toda ta je v praksi na odru zelo problematična, bolj rečeno nezadostna. Igralčevim mimiko vidijo samo odru najbližje vrste občinstva! (V izdatni meri se je tega sredstva posluževal nemi film; tonfilm ga je nekoliko omejil.) Zato na to sredstvo ni mogoče graditi karakterizacije kakšne osebe. Realistični dramatik mora to opraviti indirektno v dejanju. V tem je bil mojster Ibsen. Toda to še ni vse! Realistična dramatika je skušala pomesti z vsemi neverjetnostmi, ki so se jih pred njo kaj radi posluževali. Med te spadajo »čudeži« in »duhovi«, zoper katere je nastopil že Lessing. Poleg tega je zahteval naraven, kolikor mogoče življenjsko resničen dialog, od igralcev pa pristen, naraven govor. Zato mu je A. W. Schlegel (Ueber dramatische Kunst und Literatur, Heidelberg 1817, III. d. str. 389) tudi očital, da je prav on kriv, da so takratni nemški igralci zaradi posnemanja naravnega govora začeli tako slabo govoriti. Isto sta očitala Tairov in Majerhold Stanislavskemu. Kakor je iz zgoraj navedenega razvidno, je bil po omenjenih zahtevah Lessing predhodnik realistične dramatike.

Rusko gledališče je do nastopa Stanislavskega in Dančenka hodilo izhojena pota klasicističnega patosa, ki je bil tolikanj retoričen, da niti za Puškinovih časov niso mogli prenesti njegovega »Borisa Godunova«, ker ni bil pisan v tradicionalni obliki. Početki Hudožestvenega teatra pa že padajo v zadnja leta prejšnjega stoletja, ko v literaturi realizem in naturalizem nista bila več edini zveličavni umetniški struji. Tuđi pri nas veje v epilogu Cankarjevih »Vinjet« že nov duh. Čehov, s katerim so želi Hudožestveniki svoj prvi in odločilni uspeh, je na prvi pogled realist, toda pri podrobni dramaturški razčlenitvi opazimo v njegovih dramah nove elemente, ki nikakor ne odražajo kakšnih večjih zunanjih dramatičnih dogodkov, temveč skušajo doseči potrebne dramatične napetosti z notranjimi zapletljaji, z duševnimi razkoli, v katerih žive glavni junaki. Melanholija, sentimentalizem nemočnih, pasivnost v zunanji dejavnosti, za katerimi se skriva velika duševna bol in duševna borba posameznih junakov, tiho hrepenenje po sreči, ki pa je zanje tako daleč, da je stvarno skoraj nedosegljiva. Vse to so pglavitni elementi, s katerimi je Čehov nanizal dejanja v svojih dramah. Takih »junakov brez koturna« prav gotovo niso mogli prepričevalno in uspešno predstavljati igralci starih ruskih gledališč, ki so še vedno živela v tradiciji. Režiser in igralec sta morala odkriti drami primeren odrski stil. Ker je v teh dramah teža dejanja v duševnih razpoloženjih, v psiholoških zapletljajih, ki pa so vsi v ozki zvezi z resničnim zunanjim življenjem, so bile zahteve in gesla po notranji resničnosti igralčeve igre, po naravnosti, ki je patetično deklamatorsko gledališče preteklosti sploh ni poznalo, naravnost nujna. Razume se, da sta relativna naravna igra in kolikor mogoče preprost način govora prve čase nastopa hudožestvenikov že sama po sebi vplivala prijetno in blagodejno. Kako veliko odkritje je bil novi način igranja, pa si danes niti ne moremo prav predstavljati, ker prav za prav ne poznamo več patetičnega prednašanja starih gledališč. Lahko bi ga nekoliko primerjali s prednašanjem v operi, saj so igralci v klasičnih dramah daljše monologe kaj radi prednašali kakor pevci svoje arije. Realistični dramatik, ki se je po navadi lotil kakšnega socialnega problema, je skušal vse osebe, tudi tiste, ki jim je dal samo malo besed, kolikor mogoče tesno povezati z osrednjim dejanjem. Vse skupaj je nato dalo sliko okolja. S tem so postale tudi postranske osebe važne za psihološko razumevanje življenja, v katerem se je drama vršila. Zato jih je morala tudi odrska upodobitev upoštevati. Po tej poti so prišli takratni gledališki reformatorji do tako zvane ansamblske igre, ki še danes tvori osnovo modernega odrskega prikazovanja.

Naturalistični način igre pa je ponajvečkrat odpovedal, kadar je šlo za stihe, za drame, ki so občutje oseb in okolja izražale s poetično besedo, z govorom, ki po besedilu ni bil več realističen (v navadnem pomenu besede), saj so nasprotniki stalno opozarjali, da tako nihče ne govori, da se nihče ne poslužuje teh in takih besed v razgovoru, zato jih tudi ni mogoče »naravno« govoriti na odru itd. Struje nove romantike so pa prav to stran močno poudarjale in kakor prej realizem iskale svojih odrskih oblikovalcev. Nič več golega življenja, temveč svet poezije in

domišljije naj vladata v umetnosti!³ V liriki je bila stvar preprosta, težje je bilo in bo v dramatik, kjer je vedno treba računati z živim igralcem, s tehničnimi odrskimi pripomočki, ki niso samo važni, temveč v neki meri celo soodločujoči pri odrski upodobitvi kakšnega dela. Odrska materija je neizprosna, trda, da stisne v sebi vse, kar ni dramskega življenja zmožno. Ker pa se vsaka smer ob neki steni ustavi, kjer ne koraka več naprej, temveč gradi in ustvarja navzgor in v globino, se končno tudi prevesi in obliči v svojih lastnih sponah. Izživi se. Zato se vedno znova porajajo reakcije, antiteze, ki speljejo umetnost iz zavojenih in izrabljenih cest na nova pota. Vsaka nova smer najprej razbija spono, v katere se je zamotala prejšnja.

Realistični in naturalistični odrski reformatorji so položili precej svoje pozornosti tudi v odrsko podobo, ki so jo skušali na odru ustvariti kolikor mogoče življenjsko verno in resnično, dasi se jim to nikoli ni moglo popolnoma posrečiti, kajti podoba ostane vedno samo podoba, ne pa vsakdanja resničnost. Drame novostrujarjev, ki so bili nasprotniki vsakršnega naturalizma, niso potrebovale tolikšne materializacije scene kakor naturalizem, temveč so zahtevale od gledališča posebno scenično atmosfero, osredotočeno predvsem na duhovno oznako drame, kajti večina dejanj se je odigravala v nekem realnosti precej oddaljenih prostorih, ki so bili po večini celo zgolj scenski okvir, nikakor pa ne konkretno prizorišče kakor pri realističnih in naturalističnih.⁴ Zato so jim bile kulise pre-

³ Pri borbah med posameznimi strujami se zgodi večkrat, da v očitkih ena zoper drugo streljata mimo. Tako so novoromantiki po krivici očitali realistični dramatik pomanjkanje vsakršne poezije, ker so prezrili, da realistični dramatik poezije ne izraža direktno, ampak indirektno! Realistična drama je prinesla tako zvano poetično občutje (nastrotjenje), ki ga pri branju ne čutiš, ki pa ima pri vpriporitvi velikokrat tako velik pomen kakor pri romantikih monolog. (To poetičnost realistične drame je med vsemi gledališči do danes najbolj mojstrsko znal pričarati na oder »Hudožestveni teater«.) Nasprotniki realistične drame so ji zato delali krivico, ko so ji odrekli poezijo. Gre pa v resnici za ugotovitev, da se za manifestacijo poezije poslužuje realistični dramatik drugih in drugačnih sredstev kot romantični, ki jo izraža naravnost, z besedo samo, s številnimi metaforami in figurami, s stihom itd. Realistični dramatik pa je s te strani skop, lahko bi rekel asketičen, ker hoče z najmanjšimi in tudi najbolj naravnimi sredstvi pričarati na oder isto poezijo, za katero uporablja romantik včasih toliko besed, da utruja, zavlačuje in celo ubija dejanje (bodisi zunanje bodisi notranje), ki je in bo osnova vsake dramatike. Saj ni treba, da bi moralo biti vedno vse v besedi otipljivo! Zato je treba realistično dramo vedno videti na odru, kjer je njen pravi dom! Seveda v dobri vpriporitvi, kajti slabe vpriporitve ne pogoltnejo samo realističnih dram, temveč tudi Shakespeara!

⁴ Tu moram predvsem omeniti drame simbolistov, zlasti nekatera Maeterlinckova dela iz prve dobe, ki so ravno Majerholda inspirirala, da je začel uvajati nov stil tudi na odru. Zanimivo je ugotoviti, da je postala odrska podoba, tako zvana scenerija, pri teh dramah zelo važna. Najprej so prišli do besede slikarji, ki pa niso več slikali naturalističnih kulis, temveč so skušali ustvariti dekoracijo, ki bi bila vsebinsko in smiselno slikarski izraz tega, kar se v drami dogaja, ne pa slika tistega zunanjega prostora,

več materialističen element, teoretično pa so naturalistično kuliserijo odklanjali že zaradi tega, ker kulisa ostane vedno le kulisa, najsi bosta na njej gozd ali hiša še tako naturalistično verno naslikana. Iz potreb nove dramatik tiste dobe in iz protislovij, na katerih je bila zgrajena naturalistična doktrina, so skušali posamezniki najti nova pota tudi za odrsko umetnost. Med ruskimi novotarji zadnjih štiridesetih let je tu treba predvsem imenovati Vsevoloda Majerholda, čigar življenjsko delo je ena sama borba v iskanju novih odrskih oblik, ki bi nudile odrskemu ustvarjalcu kar največ možnosti za popoino odrsko izražanje dramatičnega. (Dalje prihodnjic)

kjer se drama dogaja. Tisti zunanji prostor je v marsikateri simbolični drami bolj zunanji okvir. Zato so te drame nujno morale siabo vplivati raz oder, če so jih vtaknili v naturalistične kulise. K takim dramam spada tudi Cankarjeva »Lepa Vida«, ki kljub svoji literarni in odrski problematičnosti vendarle ni tako neodrska, da bi ne zaslužila pozornosti. Toda vse vprizoritve do danes so se posluževale običajnih naturalističnih kulis, med katerimi mora subtilno Cankarjevo delo vplivati prisiljeno in neverjetno. Cankarjevih opomb o prizorišču, ki jih je napisal za vsako dejanje, ni treba vzeti doslovno in šablonsko, kajti ves potek drame vendar dokazuje, da ne gre za realne prostore, vsaj ne na pr. za tisto cukrarno, ki jo poznamo iz ljubljanskega prekmestja! Režiser in scenograf, ki se bosta še kdaj tega dela lotila, bosta morala s tem računati! In kadar se jima bo posrečilo ustvariti primeren scenski okvir za »Lepo Vido«, takrat bo to Cankarjevo delo kljub svoji problematičnosti našlo stilno primerno vprizoritev. »Lepa Vida« ne bo nikoli naš primer niti vzor prave dramatik, toda dolžnost gledališke umetnosti je, da vsaj poišče takim delom tisti stil vprizoritve, ki jim gre! S te strani bi se lahko kdo pri Majerholdovih režijah v letih 1905—1908 marsikaj naučil. Vprašanje stila in stilne čistosti ter stalne skladnosti odrske vprizoritve z dramo kot literarnim delom je osnovno vprašanje vsakega odrskega ustvarjanja!

KNJIŽNI TRG IN POMIŠLJAJI

Bratko Kreft: Velika Puntarija. Dramska kronika iz l. 1573. v petih dejanjih. Izdala Slovenska Matica, 1937. Str. 147. — Slovenska preteklost je navzlic svoji navidezni enoličnosti in nerazgibanosti notranje polna intenzivnih idejnih, socialnih, občečloveških nasprotij, konfliktov in napetosti, kakor jih je polna preteklost siehernega živega, razvijajočega se, rastočega kolektiva. Trditi, da slovenska preteklost ne nudi dramatičnih snovi, je podoben nesmisel, kakor trditi, da se iz življenja proletarske ali kmečke družine ne da napisati prav tako dobra drama kot iz življenja patricijske, fevdalne ali meščanske rodbine. V vsakem najneznatnejšem življenjskem pojavu je skrita dramatična napetost, kakor tudi v vsakem najneznatnejšem delcu materije delujejo iste gibalne sile, isti zakoni, ki usmerjajo nebeške sisteme. V življenju siehernega naroda, pa naj bo še tako neznamen in majhen, je skrito bogastvo občečloveških in človeških problemov, je skrita masa tragičnih snovi. Treba jih je samo doživeti, doumeti, v sebi predelati, treba je samo izkopati ta skriti material in mu dahnuti življenja in duha. Odkar se je zgodovinska znanost zavedla, da vzrok zgodovinskih dogajanj ni v

samovolji velikih osebnosti, marveč v gibanju množic, razredov, je tudi zgodovinska drama dobila drug značaj in drug program.

Program dramatika Krefta je očitno vrsta dram o gibanju kolektivov, razredov, ki so oblikovali slovensko zgodovino. Danes, ko plahi in malodušni trepetamo v objemu železnih imperializmov, čakajoč z nemoščjo obsojenca na svojo usodo, imamo manj vzroka kot kadarkoli poprej, da bi si prikriivali resnični obraz svoje preteklosti. Zato je zgodovinska drama nujnost, ki jo zahteva naš čas, naš poiožaj v sodobnem svetu. Oblastniki, klikarji, fanatiki, strankarji, moralisti, ki so zintrigirali in odtstavili »Veliko puntarijo« z repertoarja našega »Narodnega gledališča«, v zadnjem hipu preperečili njeno vprizoritev, so s tem samo kvalificirali svojo inteligenco in moralo.

Za »Malomeščani«, v katerih je z neko nervozno brezobzirnostjo razkrinkal vso klavrnost našega malomeščana in za »Celjskimi grofi«, v katerih je dramatično obdelal spopad njegovega preonika s tujo fevdalno gospodo, je Kreft napisal svojo »Veliko puntarijo«, dramo kmečkih množic, ki so se v letu 1573 upre fevdalnemu nasilju. Kakor svojim »Celjskim grofom«, je tudi »Veliki puntariji« napisal uvod, v katerem je s svoje strani obrazložil socioško in zgodovinsko problematiko kmečkih uporov po Evropi in pri nas. Uvodna študija kaže, da si je prizadeval poglobiti se temeljito in vsestransko v snov svoje drame. Vendar pa je pokazal mnogo več razumevanja za zgodovinsko-socioško zakonitosti kot za specifičnega duha časa in miljeja, v katerem se odigrava dejanje »Velike puntarije«, za specifično miselnost in značaj posavskega kmeta 16. stoletja, za miselnost hivaskega fevdalca, za svojstveni kulturno zgodovinski kolorit te dobe. Da je dahnil v ozračje svoje »kronike« več tistega starinskega duha, ki veje iz Križevnih »Baiad Petrice Kerempuha«, iz Kleistovega »Michaela Kohlhaasa« ali celo iz Hohlbeinovega lesoreza »Kmet in smrt«, ki je ponatisnjen z drugimi lesorezi v knjigi, bi njegova »Velika puntarija« mnogo pridobila. Njegovi puntarji niso specifično hrvatski in slovenski kmetje v Posavju 16. stoletja, marveč kmetje na sploh. Miselnost njegovih puntarjev se ne razlikuje od miselnosti danasnega kmeta, njihov govor pa je le preveč blizu govoru sodobnega slovenskega izobraženca. Premalo je zrasel iz mentalitete te dobe, teh ljudi in le preveč iz današnje knjižne slovenščine. Frazeologija, dinamika, barvitost govora je nekoliko literarna. Toda oglejmo si od bliže osebe in dejanje drame.

Osrednja oseba med puntarji je Matija Gubec. Trezen, razsoden, odločen, samozavesten, globoko veren, prirodno inteligenten pa tudi zvit kmečki gospodar in voditelj puntarskih množic. Ko vse okoli njega silii k uporju brez odlašanja, Gubec preudarja, brzda tovariše, trezno zadržuje prenel razvojj dogodkov. Toda ko izve, da so v Zagrebu proglasili vse kmete, ki so stopili v puntarsko zvezo, za veleizdajalce, se dvigne v njem vsa njegova ponosna, uporna natura: »Veleizdajalci, ker že leta in leta čakamo na staro pravdo, ker hočemo živeti pošteno, kakor so živeli naši očetje in dedi, ker ne moremo več vleči grajskega pluga, ker je glad prišel v deželo prav zato, ker smo hodili vedno na tlako, svoja polja pa prepuščali usodi. Veleizdajalci, ker krvavimo pred Turkom, stavimo utrdbe iz lastnih teles, ker gospoda noče več pomagati pri utrjevanju, pošiljamo deputacije, se ponižno klanjamo in prosimo za stare pravice —«. To je Gubec, ki se prekriža in pravi: »V imenu božjem začenjamo punt za staro pravdo«, ki da brez omahovanja obesiti tatinskega kmeta in ozmerja njegove vinjene, godrnjajoče tovariše: »Kdo bo obračunal z menoj? Gobci, ki smrde po vinu? Ali smo začeli punt, ker smo hoteli postati roparji in morilci, ali zato, ker hočemo pregati nasilje in krivico...« Gubec, ki zapodi pijano Gregoričovo ženo: »Izgubi se, ničvrednica, sicer te dam pretepsti!«, ki da sežigati krivoverške protestantske knjige in stojé na

kmečkem vozu govori svoji puntarski vojski, preden se začne bitka: »Danes ne gre več samo za zemljo in stare svoboščine, danes gre za veliko več. Kajti pokazalo se je, da smo ostali kmetje edini kristjani, edini branilci in zagovorniki resnice in pravičnosti, kakor ju je bog postavil. Ostali smo sami na tem svetu, nikogar ni za nami... samo na pesti se lahko zanašamo, na svoje delovne, žuljave roke.« Gubec, ki se z golimi rokami bije in pretepa z banskimi vojaki, dokler ga ne vržejo ob tla in zvežejo ter nato resignirano, a ponosno odhaja v banske ječe, odkoder ga na pustno nedeljo kronanega z železno krono odvedejo po zagrebških ulicah. Osebnost Matije Gubca je torej nekak kompromis med legendarnostjo, s katero ga je obdal čas, in resničnostjo; Gubec je tip slovenskega kmeta in ideja slovenskih kmečkih množic, je puntar 16. in klic dvajsetega stoletja, glavni glasnik ideje, ki jo je položil pisatelj v dramo. Nekoliko moti, da je njegova osebnost preveč enostranska, premočrtna, da ne doživi skoro nobenega notranjega etičnega konflikta, da se skoro nikjer ne borijo v njem njegove osebne želje, hrepenenja z njegovim velikim moralnim imperativom. Na odru pa bo njegova figura bržkone močno učinkovala. — Docela drugačen tip puntarja in človeka je Ilija Gregorič. Njegova osebnost je zrastle iz socialnih, vojaških, kulturnih zmed avstrijsko-koturškega, katoliško-muslimanskega Balkana. Vojak, brezbožnež, upornik, cinik, ki se postavi na čelo puntarski vojski zaradi nebrzdane želje po dejanjih, zaradi gorečega puntarskega duha in svojih strateških zmognosti. Kreft je to zanimivo osebnost mnogo bolj intenzivno doživel kot izoblikoval. V drami, kjer ji je odkazano premalo prostora za razmah, se ta osebnost ne uveljavi v polni meri in celo nekoliko zbledi. Tretji izmed puntarskih vodij, Ivan Pasanec, stopa v ospredje predvsem zaradi svojega zločina: v divjem gnevu namreč zadavi otroka, ki mu ga je spočela žena s perverzним nasilnežem Tahijem. Njegov moralni konflikt je samo bežno skiciran. Od ostalih puntarjev, uskoka Nožine, izdajalskega Šajnoviča, bledega, bolnega Gušetiča, mladega Mogajiča, ki so jim značaji le skopo in bežno očitani, in bobnarja Matkaliča, je najzanimivejši poslednji: kmetič in čevljar, ki naivno prebira protestantske bukve, se ubija z vprašanjem, kateri bog je pravi, rimski ali lutrovski, bobna k puntu in nazadnje konča z odsekanimi rokami v banskih ječah. Prikupna in originalna Kreftova figura, ki med vsemi osebami najpristnejše ustvarja svojstveno »puntarsko ozračje«. Najzanimivejša pa je oseba puntarskega župnika Ivana Babiča; sam kmet z dušo in telesom, je ves na strani puntarjev, čeprav mu zavest dolžnosti ne da stopiti v njihove vrste. Šele ko gospóda, zbrana okrog škofa in bana Draškoviča, cinično zavrne njegove prošnje za kmete, se z vsem ognjem pridruži upornikom in vneto polni puntarske kanone. »Spoznal sem, da bi moral takoj z vami«, pravi Gubcu pred bitko, »kajti tam niso ljudje, niso kristjani, zakaj bog je naš, ne njihov, čeprav se šopirijo v škrlatnih oblačilih in čipkah.« Nekakšna predpoda sodobnega krščansko-socialističnega duhovnika. Žene puntarjev, kakor so razvratna in pijači vdana Gregorička, Pasančeva, Gubčeva žena in hči Mara, niso izrazitejše osebnosti in se samo dotikajo glavnega dejanja. Da bi bil objektivni tudi do puntarskega tabora, je avtor vnesel vanj izdajalske, omahljive, nezanesljive karakterje, vlačugarsko ženo, pijance in tatove, ki jih mora Gubec preganjati. Ženske nimajo, razen Gubčeve Mare, skoro nobenega razumevanja za dogajanje. Ko zborujejo puntarji na Gubčevem domu, ima njegova boljša polovica samo eno skrb, da ji ne bi pomazali poda. Pasanička in Gregorička dolžita Gubca, da je vsa nesreča, ki jo prinaša punt, njegovo delo, da hoče postati kmečki cesar, da je častihlepen nasilnik.

Če je puntarski tabor naslikan z nekakšno dobrohotno, skoro suho objektivnostjo, je plemiški tabor slikan s komaj zadrževano ironijo in sarkazmom.

Ta razdvojenost avtorjevega razmerja do oseb jemlje delu enoten vtis; dve dejanji iz plemiškega tabora, posebno predzadnje, se približujeta na nekaterih mestih farsí. V središču tega »drugega brega« vladá figura škofa in bana Jurija Draškoviča. Pri njem se zbira vsa preplašena plemiška gospoda, pri njem kujejo načrte proti puntarjem, pri njem se na banalen način proslavlja sijajna zmaga nad upornimi množicami, on z jezuitskim sladostrajem prosi cesarja za dovoljenje, da sme okronati Gubca z razbeljeno železno krono. Ta zviti rimsko katoliški škof in ban, združujoč v svojih rokah posvetno in cerkveno avtoriteto, je edina oseba v drami, ki doživi svojo »veličastno« zmago: zintrigiral in uničil je protestanta Tahija, starega sovražnika, s katerim ga je zblížala za hip skupna nevarnost, uničil kmečko vojsko in navezal tesne stike s cesarjem, ki se je dotlej nagibal na lutrovsko stran. »Treba je, da si s pomočjo božje besede spet pridobimo ljudstvo«, pravi potem, ko je dal nesrečne puntarje mučiti in pomoriti na najostudnejši način. »To ljudstvo je dobro, delavno, zdravo, samo voditi ga je treba...« Bjelinski pravi v svoji kritiki Gribojedove komedije »Gorje ot uma«, da mora dramatik vzljubiti tudi negativno osebo, to se pravi, vzljubiti mora idejo, ki je izražena s to osebo. Te ljubezni pri Kreftu nekam pogrešamo, take tesne strastne navezanosti na svoje osebe. Gleda jih iz neke hladne, intelektualne distance tako, da se njegov pogled le težko vtihotapi v njihova intimnejša duševna stanja. Okrog Draškoviča zbrana družba raznih plemičev je narahlo karikirana. Tahí je tip starega cinika, razvratneža, nasilneža, toda taki so približno tudi ostali plemiči — Gregorijanec, podban Alapič, Kegljevič, njim se s svoje strani pridružujeta obe dami Heningovka in Erdödijevka, izjema med njimi je le dobrodušni baron Sekelj, ki simpatizira z upornimi tlačani in tvega svoje življenje, ko jim pomaga pobegniti iz zaporov. Če spominja Draškovič na nadškofa v Shawovi »Sveti Ivani«, spominja kanonik Martinič, škofov tajnik, na fanatičnega klerika v isti Shawovi drami. Oba sta omejeno fanatična hujskača in priganjača, ki se nazadnje zgrozita ob strahotnih rezultatih svojega idiotskega navdušenja. Zanimiva figura je banov komornik, ki ga naklonjenost do kmetov spravi na natezalnico in v ječo, kjer daje s svojim blaznim monologom grotesken poudarek zaključnemu dejanju.

Močnejši kot v oblikovanju karakterjev je Kreft v zasnovi in zgraditvi dejanja, v povezovanju posameznih usod v osrednji vozé dogajanja. Vendar se včasih čuti, da usmerja dejanje tudi tendenca ideje, ne pa samo notranje tendence nastopajočih karakterjev. Čutiti je, da se v mejah njegove konstrukcije nekatere osebe ne morejo razgibati povsem svobodno, da jih nekaj odriva stran, da jim ne dá dovolj svobodno spregovoriti, da rasejo iz tendence, namesto da bi rasla tendenca dela iz njih. Zato le redko kedaj spregovore vsaka zase s svojim individualnim, samo za njo karakterističnim govorom, in se izražajo po navadi z besedami avtorja. Premalo individualiziran način govora je najšibkejša stran Kreftove drame. Gubec govori z isto frazeologijo kakor pijana Gregorička, bobnar Matkalič govori skoro tako kot škof Draškovič, stari cinik Tahí uporablja iste fraze in besede kot dobrodušni baroneček Sekelj. Plemiči govore malo drugače kot kmetje. Vendar piše Kreft za oder in prepušča individualizacijo, moduliranje dialogov talentu in svojstvenosti igralcev. Sleherna beseda, fraza, dvogovor, sleherna oseba, scena, dogodek je premišljen in zgrajen glede na rezonanco gledališkega prostora in celo glede na ansambel, ki naj bi delo vprizoril. Zato marsikatera beseda ali scena, ki zveni v knjigi prazno, lahko zadobi na odrú svoj ton, svojo barvo in pomen. Njegova dela so predvsem teksti za oder in imajo večjo teatrsko kot knjižno vrednost. V gledališču lahko pomenijo dogodek, dočim v literaturi vzbujajo manj zanimanja. Zato je o Kreftovi drami pred vprizoritvijo

težje povedati dokončno sodbo kot o kakšnem drugem manj odorskem tekstu. Če bi hoteli z negativno definicijo označiti Kreftovo dramatiko, bi dejali, da ne rase iz iracionalnih, emocionalnih osnov. Kreftove drame so spočete v intelektu in rasejo iz intelekta, ustvarjajo jih predvsem njegovi možgani, ne pa celotna njegova osebnost, so rezultat docela jasnega razumskega, ne pa rezultat zapletenega, iracionalnega dogajanja v celotnem kompleksu njegove človeške in pisateljske nature.

Vladimir Pavšič.

Ivan Potrč: Sin¹. Ali Potrč »aktivno sovraži vse, kar ga od zunaj ali od znotraj tlači, vse, kar ovira njegov svobodni razvoj in njegovo rast«, kakor zahteva od pisatelja v začetku te povesti s citatom iz Maksima Gorkega? Če to res dela, je s to knjigo njegovo »aktivno sovraštvo« zalilo Ptujsko polje in odplavilo z njega to močno pokrajinsko povest. Hudo ga je moral ta ravni, zeleni trikotnik, zajet med Slovenske gorice, Haloze in Pohorje, »od zunaj ali od znotraj tlačiti«, da ga je zgrabil s strastjo, ki je na las podobna ljubezni, in postavil zlasti njegov južnovzhodni kot v taki luči pred nas. Kakor je nekoč Kraigher s »Kontrolorjem škrobarjem« posvetil v štajersko malomeščanstvo, je zdaj Potrč odgrnil kos štajerskega seljaštva.

Povesti je naslov »Sin«, pa bi se z isto pravico lahko imenovala »Malečka« ali »Ob Grajeni« ali »Grunt« ali še kako drugače. Res, da spremlja Malečkinega sina Karleka od krilca v leta zapitega mladega gospodarja, vendar se bralec že po prvih poglavjih zave, da je sin le bolj slučajna osrednja postava, bolj zunanja nit, ki veže teh dvajset poglavij v celoto, pravo jedro povesti pa je tistih »tisoč velikih in malih križev«, ki tlačijo večino domov ob Grajeni in Dravi. To je štajersko »Malo življenje«, potopljeno v precej naturalistično razsvetljavo, z ugotavljanjem in pribijanjem: »Taki smo«, brez jadikovanja, modrovanja in moraliziranja. Človek bi sodil, da je to obenem bogato poveseo mladostnih spominov pisateljevih, ki so mu dali osnovo za umetnostni votek vse zgodbe; najzazornejši in najbolj uspeli so prav prizori iz otroškega in šolarskega življenja.

Prej kakor o dejanju se lahko govori o vrsti slik s štajerskega posestva in o nizanju oseb in tipov, ki se otepajo z zemljo in izražajo (svoja izkustva in svoje sodbe o sebi in sosedih, o svetu in vojni, o mestu in vasi, o svojem in tujem trdem življenju. Taki so: stric Juža, berač Vilčnikov Jaka, zidar Rujs (tako str. 7, a str. 81 Rojs), Prložnik, Gočlov Peter, Čušev Bernard, Kokolov Anzek, Voda, Jurša, Krapša, Vršičev Francel. Mrka je usoda zapitega Zepe, ki se že v letih poroči z mlado, življenja željno Kato; v počasni bolezni sumi, da mu je žena nezvesta in se muči do žalostne smrti.

Med ženskami je najkrepkeje očrtana Kata, ki se ob živem mrliču bori z žensko v sebi, se ubija z otroki in pomagači, vtaplja pozneje svoj gon v pijači, se s hčerjo in sinom prereka za grunt in obvisi, že precej izmzgana, do konca na njem. Njen križev pot se malo drugače obnavlja v hčerah Faniki in Juliki, v Potočnikovi Haniki, v Kokolovi Anji, Jurševi Geti in drugih; poseben lik je čudaška Klinarjeva Mila.

Nov, močan pokrajinski val je s »Sinom« vdrl v naše leposlovje. Uveljavlja se zlasti in besedišču. Potrčev jezik ni ne književna slovenščina ne štajersčina, temveč spretna združitev obeh, utemeljena v knjigi sami; priča, da je jezik zares živ organizem, ki se sam iz sebe razvija in raste. Navadno tudi Neštajerec ugane, kaj je to in ono, vselej pa tudi ne. Evo kopico lepih izrazov, ki trkajo na vrata našega slovarja in jih ta ne more vseh odsloviti: opravka,

¹ Izdala in založila Vodnikova družba v Ljubljani. 1938. (Knjige nismo prejeli v oceno. Op. ur.)

večerka, vratnik (vzare?), bogatec, ograd, ógon, rázgon, kočarija, ické, pícek, listjak, podsek, priklet, natol (tnalo), puba, hasek, kraspati, zajokan, mestjan, ličnata blazina, svetešnji, vrbača, ošinjak, škripa (ošabnica?), nemarjak, kisliti se, drežati, gumna, slákota, kampós, sep, step (potep?), prisliniti se, krošljek (nožek), skekniti, zadreman, obrajde, drva se čmižijo, sklečka, cmera, sparen dan, spestiti, nabrati ušesa, kánkole, dušiti se (pridušati se), ujdřč, regetati, drugičar, tretjičar, slokača, kolomija (kolovoz), babje čveke, krapce, spodnjak (veter), adamca, skašati (kositi?). mlatec, zaskekati, pojas (pas), mlat (mlatev), lakati (lačen biti?), ceketati, poličnjak, pluženje, žehnjak, zmeziti oči, répnica, répnik, maclek, mašar, knifrcce, kravji zjedí, zdavanje, korant, gožica, dojača, slatinka, nadirati, odrapan i. dr.

Kjer štajerščina uhaja čez ojnice sedanjega pravopisa, bo težje vselej pritrđiti. Če razločujemo med u- in v-, ne moremo vselej odobriti oblik: vřpati, vsipati, vjedati se, vsčipniti, vžiti, vsekati, vsuti, vlegel se je. Nepotrebne dolžine: približevati se, naglaševati, poležavati, izposojevati si — rajši krajšamo: bližati se, naglašati, polegati, izposojati si. Ali naj se Vodriškova družba brati z Uršo Plut? »Stene so se izgubljale, da se jih skoro ni dalo ločiti od neba« (str. 14) bodi: »... da se skoro niso dale ločiti od neba«. Enako (str. 94): »Eden bo prevzel, druge se bo izplačalo; prav: »... drugi se bodo izplačali« ali »... drugi naj se izplačajo«. Preveč je nepotrebne zmede med glagoli tretje in četrte vrste: »je pomolel roko« (57, 60, 69, 79); prav je le: pomolil. »Drevesa so molila v nebo z vršiči (66) pa bodi: »... so molila v nebo vršiče« ali pa »... so molela v nebo z vršiči.« »Delo je otopelo sanjarije« (84) bodi »otopilo«. »Klopotec je zazorel (prav: zazoril) grozdí« (96). »Se bova že preživela« (98; prav: preživila). »Strah mu je prebledel obraz« (111) bodi: »Od strahu mu je prebledel obraz«. »So ji leta razpokala roke« (65) bodi: »So ji od let razpokale roke«. »Zemljo razpoka suša« (67) bodi: »Zemlja razpoka od suše«. Tako daleč navdušenje za pokrajino pa le ne gre, da bi si kalili jasno prehodnost ali neprehodnost svojih glagolov. »S kom naj jutri plača?« (4) bodi »S čim...« »Po jarku, obraslim (prav: obraslem) z grmovjem« (5). »Pred čemer« (61) bodi »Pred čimer«. »Cigareta je ugasla« (62) bodi »... ugasnila«, ker krajšji deležnik ni za zložene čase. »Polja so žejala po dežju« (70) bodi: »Polja je žejalo...« »S čeljusti« (104) bodi »S čeljustmi«. »Zastrmel se je v lesen strop« (112) bodi določno: »... v leseni strop«. »Sen po življenju« in »upanje po boljših dnevih« (112) smo do zdaj poznali le kot »Sen o življenju« in »upanje boljših dni« ali »upanje na boljše dni«, »... v boljše dni«.

Andrej Budal.

Pavel Golia: *Pesmi*. V Ljubljani pri Akademski založbi, 1936. Tiskarna Veit in drug, Vir pri Domžalah. Ta po obleki in obliki okusna, po vsebini najčestše lepa, zmerom silno zanimiva in nenavadno jasna knjiga je izbor iz dveh prejšnjih zbirk (*Pesmi o zlatolaskah*, *Večerna pesmarica*) in iz revij, z dodatkom nekaj novih pesmi. Če bodi lirika odkrito umetniško izpovedovanje pesnikove osebnosti, je ta odlika Golijevim pesnim lastna kakor malokaterim pri nas. Ni ga v knjigi stiha, ki bi bil kakorkoli zagoneten in zapleten, zastrt ali skrivnosten. Pesnikov odnos do okolice in do sebe, do sveta in življenja, do majhnih in velikih vprašanj njegove dobe je točno, nedvoumno označen.

»Blodni in nemirni Pavel Golia, pesnik, kapitan, direktor Drame« (str. 125) je nov, samosvoj pojav v našem sodobnem slovstvu. Prva skupina pesmi (str. 7—34) podaja usedlino ljubezenskih izkustev ter sodbe in naziranja o ženski, ki jo pesnik gleda zelo resnično in prirodno, od ponosne eksprincese

prvih sanj, skozi blodne noči, preko vrhunca (»In sredi pestrih sanj narave -- sva bila sen — iz zdravja in moči spleten« — str. 24), mimo »požarov plamteče ljubezni«, do zaželenega, a nerojenega »Nikolaja Pavloviča« in do »Kesa«. Sanja je bila visoka, resničnost ne vselej (»Grešnica svetnica«), vendar še zmerom taka, da pesnik veruje v ljubezen, ki mu je rada slast in breme obenem.

V drugem nizu pesmi (str. 35—60) se misel ostri v družabno in slovstveno satiro. Kot sin »najnesramnejšega veka« izkuša pesnik, kako »hajduki karjere in oblasti pregnali so preroke in poete«, a »v časti so zajci, hlapci, mediokritete« (str. 35). Zadnja tolažba: »Naposled tudi srečni srečno umre«. »Najnovejša pisarija« grmi zoper »sižeje brez ideje«, barabstvo, jezikovno stapljanje, ki naj slovenščini vrat zavije, in zoper druge slovstvene težave.

Tretji del (str. 61—96) je davek, ki ga je Golijeva Muza plačala svetovni vojni, nekaj silnih, ugovarjajočih krikov zoper nesmiselno klanje, z nekaj pobliski v nove dni, z vero v iztok, ki »je dal signal«, in v »samotne viteze neznane garde«. — Zadnja skupina (str. 97—127) je posvečena pesnikovemu razmerju do Boga (»Pogovori z Njim«) in do zadnjih skrivnosti življenja. V »Prividu« slika pesnik svoj vedri vnebohod. V onostranstvo segata tudi »Kanaček in poet« in »Marche funèbre«. Pesnik šegavo izraža svojo bolešč, da je živel med buržuji, »neobrajtan v svoji mali zemlji«, »v mrzli, sòmračni deželi«, kjer vse »kar se v naši zemlji dere... mu je sproti podrezavalo peroti«. Vendar ogorčenost klecne v splošno odvezo:

»Vam pa, farizejem in falotom,
ki v pokvarjenosti in napuhu
ste po časti stregli mi in kruhu,
Bog odpusti grehe z gladkim potom« (127).

To so temeljni motivi Golijevih strun. Pesnik večkrat obračunava z razmerami, sodi in obsoja, šiba in se brani, odklanja sedanost in napoveduje lepše dni. Kakor vsak vojščak za višje ideale ima tudi Golia svoje zoprnike. Ideali so sicer jasno označeni, a prav zato se čuti, da so nekateri le delno dosegljivi, drugi povsem nedosegljivi. Odtod spor z razmerami in možnost, da se ob »Pesmih« številno zoprnikov pomnoži. Kakšna zlatolaska bi utegnila gojene nohte nemilo iztegniti, ker laskave galantnosti v knjigi ni na pretek. »Blodne noči« ne bodo všeč moralistom, ki se bodo vpraševali, zakaj toliko rim o »zgubljeni hčeri, ki nima ne duše ne vere ne venca«. Nasilni mogočniki se znajo po svoje zahvaliti za psovke, s katerimi jih »Pesmi« tu in tam častijo. Resnemu narodnemu zdravstveniku se bo morda zdelo, da je pesniškega poveličevanja alkohola le malo preveč (Iz zapiskov alkoholičarja, Alkohol, Manifest, Izpoved, Pijanec, Ponočnjaki, Privid). Kapitalisti in ljubitelji ustaljenega reda bodo zamerili spogledovanje z bednimi in brezpravnimi, z iztokom in »sodrugimi, v delavnik vkovanimi«. Kako naj militaristi cenijo kapitana, ki pregloboko veruje v Gospoda, »da mrcvaril bi soldate, da sovražil bi sosede in mejaše? Kako naj skromni rojaki odobrijo napeta protislovja »Izpovedi«:

»...prebister sem, preveč nadarjen,
prebogati eksplozivnih sil...
jaz sem esenca izobilja
in skrajnost — to je moj refren.
Jaz ljubim vina močna, pristna,
razpašnost blodnic, strah devic
in vsa dejanja nekoristna...

In meje ne poznam, ne mere,
jaz sploh ničesar ne priznam,
preskočim ali strem ovire...
kar izbegavam, to je stalnost...
Moj duh je točka in brezbrežnost...
Trpljenje, radost, kes, sožalje —
poznam vsa svojstva vseh igrač...«

Ali se upajo biti futuristi in drugi skrajneži dinamičnejši? Snovi dovolj, da človek naščuva nase kritike in druge zoprnike. Takemu pesniku, pa naj

si je že izgovoril kotichek v nebeškem bivališču (Kanarček in poet), vse pravde še tečejo.

Kot jezikovni oblikovalec je Golia globoko vsrkal izrazne vrednote naših najboljših. Beseda mu je lahkotna, okretna, živa, bogata. Tudi v daljših zaletih jo krepko obvlada in jasno usmeri v skladen zaključek — vrline, ki jih poznamo tudi iz njegovih odrskih del. Razen v »Najnovejši pisariji«, ki je zavestno sodobno nadaljevanje Prešernove »Nove pisarije«, ni nikjer prave odvisnosti od naših največjih ali kakšnega oslanjanja nanje. Vendar nas ritem in rima, obsežnost in naravnost izraza često zazibljeta v Prešernov ali Kettejev svet. Obenem nas neprestano trga iz tega klasičnega ozračja in potaplja v najživejšo sedanost čisto sodobno besedišče. Dasi vse dobro sodi v orisane položaje, se bo marsikomu zdelo, da bi tujega robidovlja bilo lahko nekaj manj. Pesnik ni naklonjen buržujskemu ozračju, vendar se ga še ni toliko otresel, da bi mogel izhajati brez njegovega besedovanja. Naša beseda je včasih preveč izprepletana z izrazi kakor: eksprincesa, perspektive, prima balerina, ekstaze, paž, filistri, faloti, orkester, ples narcis in aster, kredit, ambicije, kajoni komandirajo, špitali, kadaver, impotenca, dekadent, metoda, vehementno, teater, etika, kozmetika, asketska resignacija, gracija, detonacija, kreatura, monotono, koridor, motor, z nikotino-kofeino-alkoholom po fantazijah brodiva, ovacije, banalno, fantom, medalija, oficir i. dr., i. dr. Manj bi bilo morda več. Jezikovna tvornost se ne razmahuje preobjestno: tkaja, gluš, tiš, mimolet, razkronan, oblaskati, brezsen. »Slepeč« bi bilo bolje kakor »oslepujoč« (* oslepovati? 88). »Zaželjen« (33) je bilo nekdaj dopustno, zdaj le »zaželen«; »prihodnjost« (10) bodi »prihodnost«; »so mi prišli nasproti« (104) bodi »naproti«; »sledé za Tvojimi božanskimi razmahi« (124) bi bilo bolje »sledé Tvoje božanske razmahe«; »vrtil« (114) bodi »vrtele«.

Golia obožuje rimo in uživa v njej; tudi v tem je marsikdaj zelo izviren. Mojrstrsko se razmahuje v stalnih kiticah, romanskih in domačih, a tudi v prostih stihih. Kdor govori o slovenski liriki, ne more mimo Golijevih »Pesmi«.

Andrej Budal.

Mara Husova: Živa plamenica. Mohor. knjižnica. 1938. Str. 240. Ilustriral Slavko Pengov. O tej knjigi pač ne bi bilo vredno izgubljati besed, če ne bi predstavljala posebne vrste literature, ki se bohotno razrašča po naših družinskih listih od »Mladike« do »Domačega prijatelja« ter polagoma izpodjeda tla kvalitetnemu leposlovju in dobremu okusu. Po večini je to osladna beletrija raznih malomeščanskih gospa, ki prav nedelikatno kolportirajo svoje in tuje družinske škandalčke, doživljaje in izkušnje, zavijajo vse to v dušečo meglo svoje »živiljenjske filozofije« ter parfumirajo neprijeten zadah svojih kuhinj in spalnic z blagodehtečimi vonjavami nekakšne katoliške morale. V takih povestih in romanih nastopajo seveda zakonski in nezakonski možje kot onemogli slabiči, pijanci, razvratneži, izprijenci, ki jih njihove žene z nadčloveško požrtvovalnostjo, samozatajevanjem, molitvijo in jokom, »globoko« besedo in razumevanjem za lase vlečejo iz dna moralnega brezna! Končavajo se take štorije, kakor se razume samo po sebi, s skesanim povratkom izgubljenih, od doma pobeglih mož, ki se razjočejo v krilo svoje boljše polovice, in sladko družinsko idilo. Če še povem, da se v nežnih rokah naših pisateljic življenje razceja kakor maslo na solncu, da se njihove osebe duše v zatohlem, pseudoromantičnem, osladnem stilu, da je njihova psihologija psihologija starih babnic pri kavi, da so njihovo najvišje moralno merilo malomeščanske kreposti, če povem vse to, potem mi ni treba še dalje karakterizirati take in podobne beletrije. Skratka najpopolnejši šund, neumnější kot najneumnější ameriški filmi, osladnejši od najosladnejših romanov

nemških družinskih pisateljic. Da taka in podobna literatura nastaja, je povsem razumljivo in celo nujno — noben čas ni brez nje — toda če izhaja po raznih revijah leta in leta, če jo knjižne družbe, kakor je Mohorjeva, v tisočih in tisočih izvodih pošiljajo med uboge slovenske bravce, če je ta šund dvakrat honoriran, medtem ko dobre slovenske knjige zaman iščejo založnikov, potem je to znak vse prej kot zdravih razmer na našem knjižnem trgu. Slovenci se hvalimo, da relativno več tiskamo kot ostali narodi, toda kaj radi zamolčimo, da je vsaj 90% tega tiska absolutno brez vsake cene, brez vsakega pomena za našo kulturo. Do tistih 10% kvalitetnejšega tiska slovensko ljudstvo skoro da ne pride in ne more priti; cene luksuzno opremljenih knjig, ki jih izdajajo razne naše založbe od »Modre ptice«, do »Naše založbe« so naravnost fantastično previsoke. Ljudske založbe pa izdajajo limonadne »knjige za preprosto ljudstvo« à la »Živa plamenica«. Čudno, da se v času, ko vse blebeta o ljudstvu in spet o ljudstvu, ne najde niti en sam založnik, ki bi prekinil s tradicijo ekskluzivnih založb za malomeščansko inteligenco in osnoval prevodno in domačo knjižnico za široke ljudske plasti.

V I. P a v š i č.

K prenovitvi šentpeterske cerkve. Že davno ni noben stavbni problem tako močno razgibal Ljubljane, kot jo je lani prav za prav le nevažno vprašanje obnovitve šentpeterske cerkve. Za farane je bila poglavita stvar seveda način preskrbe denarnih sredstev za ta dela, nas druge Ljubljancane pa zanima zgolj estetska stran zadeve.

Sredi julija je lani prof. dr. Fran Stelè objavil načrte in opis prezidave in popravil cerkvene zunanosti. Po teh načrtih prof. arh. Ivana Vurnika so šentpetersko cerkev na zunaj tako temeljito obnovili, da moremo govoriti deloma že o spremembi zunanjščine. Članek konservatorja Steleta je hkrati skušal pojasniti nagibe, ki so vodili projektanta pri delu in ki so odločili, da je bil njegov načrt sprejet. Pojavilo se je najprej vprašanje: ali obnoviti cerkev v dotedanji obliki — ali ji vrniti prvotno. Prevladala je težnja, naj se celota, zlasti pa cerkveno pročelje obnovi v popolnoma novi obliki, ker sodobno spomeniško varstvo odklanja restavracije zgodovinskih oblik, ki jih ni več, in rajši vidi svobodne sodobne ustvaritve, če so umetniško zrele. Stališče je gotovo pravilno, samó da je poudarek na dveh: da starih oblik ni več in da so nove res umetniško zrele.

K temu je treba najprej ugotoviti, da so bile stare oblike navzlic poznejšim neokusnim in zlaganim »okrasitvam«, ki jih je stari cerkvi vsilil po potresu arh. Jeblinger, v glavnem še ohranjene, tako da bi jih bilo brez težave mogoče izluščiti izpod poznejše navlake. O umetniški zrelosti novega si je pa treba ustvariti objektivno sodbo.

Poglavitne spremembe je kazal že načrt sam pri obdelavi predčelja. Za izhodišče novega se je po Steletovem opisu vzela prvotna oblika med zvonika postavljene gladke stene, kakor med dvema nosilcema razgrnjene bele zavese. Zakaj je bilo treba to že spočetka sporno rešitev obnavljati, ne vem. Saj že nekdanja, dosti bolj organsko nastala cerkvena fasada ni bila ravno idealna rešitev. Zato se mi zdi poseganje nazaj do tega izhodišča odveč. Saj ta »zavesa« skriva celotno cerkveno stavbo, zakriva vso gmoto še dosti slikovito razčlenjenih delov strehe, namesto da bi jo vsaj označevala. Velika nerazčlenjena in docela gladka ploskev, ki je le rahlo ornamentarno razdeljena z linijami, bi mogla smiselno zaslanjati kako zgolj utilitaristično pojmovano poslopje, sezidano z modernim gradivom v preprostih, čisto konstruktivno zamišljenih in docela stvarno izvedenih oblikah. Ta fasada ne daje cerkvi poudarka, ki ji po pomenu pritiče. Učinkuje hladno in mrtvo, ker je pravo

nasprotje duhu celotne stavbe, ki je izrazito baročnega značaja. Saj je vendar vsaka arhitektura, posebe še baročna, boj sil, medsebojno harmonično izravnavanje vodoravnih in navpičnih prvin, zlasti pa so baročne cerkvene fasade samo kipeče življenje, nemirna in navzgor stremeča plastična težnja za kar najmočnejšim učinkom. Te dinamike zgolj ornamentirana gladka ploskev nima. Navzlic dragocenemu tvorivu (žlahtni omet, naravni kamen, pisani mozaiki) je vtisk predčelja v kljub silni površini slaboten in nezanimiv.

Tudi glavni portal, ki naj bi kot osrednja točka prevladoval vse predčelje, te naloge ne izpolnjuje. Po mnenju prof. Steleta naj bi se v njem osredotočilo, kakor na fasadi ljubljanskega semenišča v vratih gigantov, vse bogastvo tudi tod. Ta primera ne drži popolnoma. Pri semenišču za gledalca, ki stoji pred fasado, sploh ni zadostne odmaknjenosti, da bi mogel zajeti s pogledom naenkrat vse poslopje hkrati. Zato nujno portal tam deluje tako mogočno (če že ne upoštevamo učinkovitosti izrazito baročne plastike), pri šentpeterski cerkvi je pa ravno nasprotno. Cerkev stoji v osi dolge, ravne ceste, ki vodi skoro pravokotno na fasado. Zato mora le-ta obvladati dolgo perspektivo ceste. Kako naj tako plitka, nerazčlenjena in neplastična stena učinkuje temu namenu primerno? Pomisliti moramo tudi, da pri semenišču množica sicer ploskih oken (ki jih tod sploh ni) poživlja in razčlenja veliko ploskev. Mimo tega pa tam tudi mogočna streha bistveno sodeluje kot protiutež golim stenam.

S sedanjost rešitvijo je pa gledalcu, ki prihaja po Sv. Petra cesti, odzvet tudi vsak pogled na še dosti zanimive oblike cerkve, na kupolo s svetilko in stranske kapele. Vse to je zakrto z monotono učinkujočo fasado, ki je nadvse preprosto zaključena z zidcem, od katerega se stolpa ločita komaj kot dvoje okraskov, ne pa bistvenih navpičnih elementov stavbne celote. Na oko se zdita stolpa zdaj znatno nižja, zlasti ob pogledu od spredaj.

Da je glavni vhod tuj zgodovinsko nastalemu in v celoti še ohranjenemu značaju cerkve, bo očitno sleherniku. Izrazito baročni cerkvi je težko predrje, ki ga tvorita dva masivna okrogla dorska stebra in še težja, nerazčlenjena preklada, docela neorgansko dopolnilo. Gladko zbrušeni temni kamen ne bo dolgo učinkoval s svojo snovno veljavo, oblike pa so po konstruktivni treznosti veliko nasprotje zaključenemu značaju cerkvene notranjščine, kamor vrata vodijo. Pri tem ne smemo pozabiti, da pri baročnih cerkvah vhod ni nekaj postranski in slučajni dodatek fasade, temveč njeno bistveno središče in višek.

Na prekladi je ohranjen mozaik, ki ga je po potresu nevešči obnavljalec prilepil vrh pročelja. Čemu je bilo treba to umetnostno čisto nepomembno in povrhu še tuje delo ohraniti, ni razumljivo. Na preklado pride bronasta plastična tiara, ki bo obenem za svetilko. Mozaiki v slepih linah, ki zaključujejo fasado, tudi še niso vstavljeni. Splošnega vtiska ne bodo mogli zlahka popraviti. Dobro je pa obnovljena streha in zaključek zvonikov, samo da se njihove restavrirane prvotne baročne oblike tem močnejše odbijajo od predčelja. Tudi popravilo prečne ladje, kjer sta bila odstranjena slemenska trikotnika, je dobro uspelo. Za dolgo časa, če ne za vselej, je pa cerkvena fasada nepopravljivo in celoti tuje spremenjena.

V splošnem je treba reči, da se mora pri podobnih delih spoštovati načelo, da je zgrešeno nadevati starim stavbam novo obleko, če za to res ni neubranljive sile. Načela spomeniškega varstva in spoštovanje umetniškega izročila narekujejo predvsem obzirnost in pieteto. Treba je zavarovati stavbo, da ne bo trpela zaradi vremenskih vplivov, treba je odstraniti morebitne kasnejše neumetniške neokusnosti, ki se navadno tudi tehnično ne obnesejo,

poslopju je pa vrniti kar mogoče zvesto nekdanjo podobo, če je le še ohranjena ali vsaj v prvih še zaznavna. Novi dodatki, ki brez potrebe spreminjajo stare, zgodovinsko upravičene oblike, so navadno tudi zgolj estetsko malo zadovoljivi. Seveda more zares suverena umetniška osebnost dati tudi starim oblikam nov izraz, ker je namesto restavracije zgodovinskih oblik boljša svobodna obnova — toda le če je res umetniško zrela. To načelo velja tudi za šentpetersko cerkev.

V Ljubljani sami imamo že nekaj primerov iz zadnjih let, kako je treba smiselno ohraniti staro in ga prilagoditi novim potrebam. Pri Sv. Florijanu je mojster-obnavljalec zanemarjeno cerkvico z okolico vred le pomladil, jo izluščil izpod navlake stoletij in ji v bistvu vrnil prvotno lice. Pri tem je pa ravnal popolnoma svobodno, današnjim potrebam in okusu primerno in tako, da je cerkev spet vsa živa in sveža, res organska sestavina svojega okolja, nele mrtev zgodovinski spomenik. Tudi pri Sv. Krištofu smo videli nekaj podobnega. Prenovitev rotovža moremo v glavnem prav tako smatrati za posrečeno.

Šentpeterski primer utegne vplivati na druge cerkvene predstojnike. Še marsikatera ljubljanska cerkev je potrebna obnove, oziroma bolje rečeno: ohranitve in popravila, da dobi spet svojo nekdanjo podobo. Zlasti velja to za šentjakobsko cerkev, ki je po potresu največ trpela, tako da je njeno »restavracijo« mogel Maks Dwořák uporabiti v svojem katekizmu spomeniškega varstva kot strašilen primer. Da bi se podobne napake ne ponovljale, naj nam bo šentjakobska cerkev svarilen vzgled, izkušnje z obnovo šentpeterske pa v pouk in opomin za bodočnost. K. Dobiča.

Slovenska kri na tujem. Zanimiv donesek k vprašanju našega izseljenstva je objavil Stanley Zele v letošnjem »Ameriškem družinskem koledarju«, ki ga že 24 let izdaja Jugoslovanska delavska tiskovna družba v Chicagu. Ker je želeto članek »Dva slavna Amerikanca — potomca Slovencev« gotovo pomemben že po zbranem gradivu in nam odkriva kos zgodovine naših ljudi v Severni Ameriki, bo prav, da v glavnem posnamemo njegovo vsebino.

Pisec trdi, da so se ob času zmagovite protireformacije iz slovenskih dežel izselili mnogoštevilni protestanti, ki so vztrajali pri svoji novi veri. Za enega izmed njih, Janeza Znojliška, ki se je izselil na švedsko, imamo pisane dokaze. Verjetno pa je, da so se selili slovenski luteranci nele na Nemško in Ogersko, temveč tudi na Holandsko, odkoder se je začetek sedemnajstega stoletja mnogo verskih pregnancev izselilo v tedaj angleško Severno Ameriko. Že v seznamih bojnikov-prostovoljcev, ki so vstopili v ameriško revolucionarno vojsko leta 1776, je več pristno slovenskih imen: Gorše, Turk, (trikrat), Vavtar (trikrat), Voden, Cesar, Vertnar, Černe, Vidmar in še druga.

Tiste čase sta bila že v New Yorku brata Volka, Abraham in Tomaž. Slednjemu se je okoli leta 1802 rodil sin Garrit. Ko je odrasel, je postal kamnosek in delal pri mnogih stavbah, tako celo okraske za rotovž (City Hall) v New Yorku. Vendar se je zelo težko preživljal s kamnoseštvom, zato se je začel seliti iz kraja v kraj, poskušal s kmetijstvom in nazadnje odprl kamnoseško delavnico v Pittsfieldu, Mass. Od dvanaestih otrok je postal znan in slaven Leonard Volk.

Leonard Volk se je rodil 7. novembra 1828 v Wellstownu, N. Y. Ker se je oče neprestano selil, je obiskoval le nekaj let šole. Kmalu se je izučil za kamnoseka in pomagal očetu pri obrti. Leta 1852 se je oženil

z Miss Emilijo Clarisso Balowo. Ta ženitev je bila zanj usodnega pomena. Ženina mati je bila namreč teta slavnega Stephena A. Douglasa (1813—1861), vplivnega demokratskega politika, znanega iz bojev za osvoboditev sužnjev, ki se je začel za mladega Volka zanimati. Poslal je mladeniča, ki je kazal velik umetniški talent, na svoje stroške v Italijo. Spotoma je Leonard Volk obiskal London in mednarodno razstavo v Parizu. V Rimu je studiral kiparstvo poldrugo leto, nato živel še štiri mesece v Florenci. Kasneje se je še dvakrat vrnil v Italijo, namreč leta 1863 in leta 1870. Ko je leto nato veliki požar skoro popolnoma uničil Chicago, kjer je živel in delal, se je vrnil domov in pustil sina v Italiji. Umrl je 19. avgusta 1895 v Osceoli, Wisc.

Leonard Volk je bil ob svojem času v Ameriki zelo cenjen kipar. L. 1860 je izdelal portretno soho Abrahama Lincolna, ko je ta obiskal Chicago. Kip je na pariški svetovni razstavi leta 1867 vzbujal splošno pozornost, veliki čičaški požar ga je pa uničil. Med drugimi deli so najbolj znani Douglasov spomenik v Chicagu in cela vrsta javnih spomenikov v raznih krajih Unije. Bil je med ustanovitelji čičaške Academy of Design in bil osem let njen predsednik.

Večji sloves od očeta si je pa pridobil njegov sin Stephen A. Douglas Volk, ki se je rodil v Pittsfieldu dne 23. februarja 1856. Kakor omenjeno, je kot petnajstleten mladenič ostal v Rimu, kamor ga je bil vzel oče s seboj na popotovanje. Iz Rima je odšel v Pariz in studiral slikarstvo na akademiji pri slikarju Jeanu L. Jeromeu. Že leta 1875 je razstavil v Salonu sliko »In Brittany«. Prihodnje leto se je udeležil svetovne razstave v Philadelphiji. Leta 1879 se je vrnil v Ameriko, kjer je odprl delavnico. Bil je ponovno na raznih umetnostnih šolah in zavodih profesor in kasneje ravnatelj, se dejavno zanimal za gojitev umetnostne obrti, napisal je tudi pedagoško knjižico »Art Education in Public Schools«. Udeleževal se je vseh večjih umetnostnih prireditev v Združenih državah, bil član mnogoštevilnih umetniških društev in zavodov ter dosegel veliko priznanje, kar dokazuje množica častnih odlikovanj in kolajn. Bil je med drugim tudi član pariške Societé des Beaux Arts et des Lettres. Umrl je Douglas Volk dne 7. februarja 1935 v Lowellu, Me. .

Bil je predvsem portretist, pa tudi priznan pokrajinar. Njegova dela so v raznih slavnih ameriških galerijah in jih hranijo Metropolitan Museum of Art v New Yorku, National Museum in Corcoran Gallery v Washingtonu in razne zbirke drugod. Ko je ameriška vlada leta 1919 odločila, da se zberejo portreti vseh znamenitih osebnosti iz svetovne vojne, je bilo to delo poverjeno osmim portretistom, med njimi tudi Douglasu Volku. Portretiral je generala Pershinga, Loyda Georgea in belgijskega kralja Alberta. Zlasti ta slika je po premnogih reprodukcijah splošno znana, prav tako kakor Lincolnova podoba, ki je zdaj v Albrightovi galeriji v Bufallu. Tudi je izvršil po naročilu več stenskih slik za razna javna poslopja, tako tudi v St. Paulu, Minn.

Zeletov, s podatki in navedbo virov bogato opremljeni članek, se konča z ugotovitvijo, da Leonarda in Douglasa Volka sicer ni mogoče prištevati več Slovencem, ker sta se rodila, živela in delala v Ameriki, oba sinova neslovenskih mater in sta se tudi sama čutila kot Amerikanca. Vendar se je pretakala v njunih žilah slovenska kri, kar dokazuje tudi opazka ameriškega življenjepisca, ki razlaga ime Volkov, da pomeni beseda volk — nemško Wolf. Tako se nam je po vnemi St. Zeleta odgrnila zavesa vsaj z majhnega odlomka naše izseljenske zgodovine v Ameriki in pokazala, kako se je premnogokrat neopazno izgubljala v tujini naša najboljša kri in oplajala tujo kulturo.

Kronist.

OTOKAR FISCHER

B. BORKO

V Pragi je umrl pod vtisom dogodkov okrog 12. marca eden najpomembnejših posredovalcev med nemško in češko kulturo, prof. dr. Otokar Fischer. Tenkočutni pesnik, estet in slovstveni zgodovinar, profesor germanistike na Karlovi univerzi in Hilarjev naslednik v drami Narodnega divadla je zaradi oslabelega srca podlegel teži časa. Morda se mu je zdelo, da se njegov svet, svet humanitarne prosvetljenosti, goethejevske lucidnosti in v narodu zakoreninjenega evropsstva pogreza v prepad. Tako so nemara umirali poslednji antični poetje in filozofi v dneh propasti Rima. V Fischerjevem primeru je bil ta pogled v bodočnost odločno pretemen, vendar je njegova smrt značilna kot konec ene izmed nešteti življenjskih dram današnjih intelektualcev, ki se ne morejo sprijazniti z dejstvi sedanjega čedalje manj obzirnega in prizanesljivega sveta.

Fischerjeva usoda je bila v češkem svetu še bolj zapletena, ker je nosil v krvi dedščino židovstva. Dr. Fischer je kot človek in kot pisatelj kazal tako malo židovskih značilnosti, da bi lahko skoraj vse njegovo delo mirne vesti podpisal tudi najbolj samozavesten Arijec njegove duhovne strukture in njegove kulture. Bil je polnovreden češki človek, ki je postavil svojo inteligenco in svoje izredno obsežno znanje, združeno s prav tako nenavadno dejavnostjo, v prostovoljno službo češkega naroda, čigar zavest in poslanstvo je nosil v sebi. Vzlic temu mu je ostalo v duši nekaj židovske sesedline. V trenutkih velike zgodovinske spremembe je občutil čez mero bolestvo tudi vso tragiko svoje preganjane in zasramovane rase: bolj kakor Ceh, je bil tisto usodno noč zadet Žid v Fischerjevi dvojni osebnosti. Morda je bil to prvi hip, ko je občutil v sebi popolnega Žida, in še ta hip je bil smrten.

Dr. Otokar Fischer je estetsko in literarno kritično izšel iz šole F. X. Šaldy, miselno se je pa izoblikoval pri T. G. Masaryku: te vplive zaznavamo v vsem njegovem delu, prežete kajpak z njegovo močno in samoraslo stvarjalno osebnostjo. Kot kritik Šaldovega rodu je dobro poznal »patos in inspiracijo«, vendar je bolj kakor njegov učitelj in mojster gojil analitično in psihološko metodo ter se bavil z izrazito literarno-zgodovinskimi in filološkimi proučevanji. Čeprav je bil slog njegovih kritik in razprav za razhko od Šaldovega stvarnejši in ves njihov ton hladnejši, je vendar tudi v esejih razodeval naravo globoko podloženega esteta, pesnika in misleca.

Fischerjevo delo bi lahko razdelili v tri plasti: Kot pesnik je izdal deset zbirk, ki izpričujejo ne le njegovo izredno formalno kulturo, marveč kažejo tudi močno emotivno vsebino. Izšel je iz pesniškega pokolenja, ki je prevzelo dedščino impresionizma in simbolizma. Nemara je vpliv nemške in angleške poezije izpodbudil Fischerja k iskanju čisto osebnega ekspresionizma. Bogata čustvenost Fischerjevih pesmi, subtilnost njegovega izraza in večkrat presenetljiva konkretnost njegovih pesniških misli, zastrti kdaj pa kdaj z lahno melanholijo, se uravnovešajo z refleksivnostjo, ki kaže pesnika človekoljubne note. Fischerjeve najznačilnejše pesmi utegnejo biti v zbirkah »Hořící keř«, »Léto«, »Poledne« in »Rok«. Pesnik je ostal tudi v svojih dramatskih delih (»Karlštejn«, »Otroci«, »Přemyslovci«, »Herakles«, »Jupiter«, »Orloj světa«, »Kdo s toho«) — tragedijah in dramah, v katerih razodeva prav kakor naš župančič v svojem poskusu slovenske tragedije stremljenje po shakespeareovski poetizaciji tragičnega in dramatičnega.

Nadaljnja plast Fischerjevega plodovitnega dela so slovstvenozgodovinske razprave, kritike in eseji. Kot germanist

je že l. 1912. opozoril nase s svojim spisom »H. Kleist a jeho dílo«, ki mu je naslednje leto še pridružil daljšo študijo o F. Nietzscheju. Že v teh študijah je pokazal, da se njegovo znanstveno stremenje ne zadovoljuje z navadnimi slovstveno-zgodovinskimi izsledki, marveč stremi skozi filologijo, psihologijo, biografijo in bibliografijo k filozofskemu dojetju obravnavane osebnosti, k njenemu celotinskemu obrazu in da se hoče vedno dotipati do »faculté maitresse« njene umetniške osebnosti. L. 1923—23 je izdal Fischer obsežno študijo o Heineju, čigar delo je tudi nadalje proučeval, o čemer priča njegova na moč zanimiva primerjava Heineja in Villona, objavljena v Fischerjevi poslednji esejski zbirki »Duše a svět«. Izdal je tudi knjigo »Otázky literární psychologie« in strnil obilno žetev svojih gledaliških kritik in načelnih stavkov v pregledno zbirko »K dramatu«. Za ocenjevanje Fischerjeve osebnosti, njegovih idejnih in umetniških pogledov in kritičnih meril sta najznačilnejši esejski zbirki »Duše a slovo« (1929) in »Duše a svět« (1937). S tema knjigama je odlično izpričal, s kakšno odgovornostjo je umel združevati znanstveno metodo pa objektivnost in stil umetniško doživljajočega esejista.

Ze Fischerjevo znanstveno delo, ki mu je prineslo sloves germanista, kaže, da so mu bile najbližje germanske kulture, čeprav je izborno poznal tudi Francoze in Ruse. Največji posredovalec med češko in germanskimi kulturami, predvsem nemško, je bil Fischer kot prevajalec. Tu se je zlasti uveljavil s češkimi prevodi dveh nemških avtorjev, ki sta mu bila posebno blizu: Goetheja in Nietzscheja. Fischerjev prevod »Fausta« je ob svojem izidu vzbudil skoraj že senzacionalno pozornost, tolikaj je kritika pisala o njegovih kvalitetah. Prav ob smrti je izšla druga izdaja, ki jo je Fischer ponekod še popravil, tako da je bilo delo s »Faustom« ena poslednjih skrbi Fischerjevega z neke strani takisto faustovskega življenja. Prevedel je poglavitna Nietzschejeva in Goethejeva dela, nekatere dramske pesnitve Shakespeara, dalje pesniške spise Angela Silesia, Kleista, Heineja, Hofmannsthala, Kiplinga, Puškina in drugih. Kot odličen poznavalec ne le tujih jezikov, marveč zlasti češkega pesniškega jezika, kot poet tankega posluha za zvok in zvočno barvo besed, za vnanji in notranji ritem verza, kot teoretično razgledan prevajalec in utemeljitelj zanimive teorije o prevajalstvu je dajal svojim prevodom kvalitete, kakor jih ima le malo čeških prevodov.

Dr. Otokar Fischer je bil mož na svojem mestu tudi v vodstvu drame Narodnega divadla, kjer je prevzel Hilarjevo dedščino. V teh častitljivih prostorih sem se v poletju l. 1936. razgovarjal z njim o možnostih jačjega uveljavljenja naše drame na deskah reprezentativnega češkega odra. Od razgovora, ki se je sukal zlasti okrog Cankarja in Krležje, niso ostale samo besede: v naslednji sezoni so prišli na oder Krležjevi »Gospoda Glembajevi«. Po tem obisku in po skupnem romanju na grob K. H. Máche v Litoměřicah mi je Fischerjev človeški in duhovni obraz zapustil v spominu svetlo sled, kakor nam ostaja samo za ljudmi resnične noblese in duhovne veličine.

„ZNANSTVENI“ DILETANTIZEM

ANTON OCVRK

V tretji številki letošnje »Sodobnosti« (str. 137—141) je objavil Fr. Petrč daljšo oceno o moji knjigi »Teorija primerjalne literarne zgodovine«. V tem svojem »kritičnem« elaboratu je skušal »določiti razvojno mesto in vrednost (mojega dela) v njegovem (?) okviru« in pokazati tudi, »koliko je slovenska knjiga doprinesla k napredku panoge«. Tega hvalevrednega posla pa se je

Petrè lotil na način, ki kaj jasno zrcali miselost nekaterih, ki si samovoljno lastijo vzvišeno sodbo o raznih literarnih in znanstvenih vprašanjih, ne da bi se bili z njimi kdaj javno ukvarjali ali pa jih vsaj osebno dobro poznali. V tem pogledu je Petretov izpad — le tako se da točno označiti vsebina in oblika njegovega pisanja — res prava »mojstrovina«. Kajti za navidezno objektivnostjo, s katero je pač skušal prikriti pravi namen svojega nastopa, se v njegovi oceni skriva toliko hotenega zavijanja in grobega omalovaževanja dejstev, toliko nepoznanja problemov primerjalne vede in krivega tolmačenja mojega dela, da naravnost izziva odločen odgovor.

Predvsem dve ugotovitvi:

1. Petrè trdi v svoji oceni, da bi mojega »dela ne bilo brez Van Tieghemovega«. Toda pri tem je važno naslednje dejstvo. Svojo razpravo o primerjalni literaturi sem v prvih zasnutekih, ki so seveda jasno vidni tudi v moji knjigi, izoblikoval že v zimskem semestru leta 1929-30 in jo pripravil za seminar g. prof. dr. Kidriča. V njej sem obsežno govoril o razvoju primerjalne vede, o izvoru tem in motivov, o preiskovanju literarnih snovi, o spoznavanju psiholoških značilnosti raznih narodov, o literarnih tokih in strujah, stilih in formah, o analogičnih in antitetičnih paralelizmih, pač o vsem, kar spada v to področje. Petrè je moje predavanje v seminarju poslušal...

V decembru 1930 je nato Fr. Albrecht najavil v »Ljubljanskem Zvonu« delno objavo moje študije in sicer v vabilu na naročbo za leto 1931. — Van Tieghemova knjiga, ki jo je komparativni seminar na naši univerzi naročil na moje priporočilo, pa je izšla šele v drugi polovici 1931.

2. Petrè razsoja tako samozavestno, kakor bi imel vso francosko primerjalno vedo v mezincu. V resnici pa niti ne ve, kako se glasi Baldenspergerjevo krstno ime, niti kako Francozi citirajo. Dokaz je podal kar sam na str. 137, kjer piše: »M. Fernand Baldensperger«, kar očitno priča, da niti ne sluti, da pomeni M = monsieur = gospod in da Francozi ta naziv vedno stavijo pred imena svojih sodobnikov.

S takimi ugotovitvami bi mogel svoj odgovor prav za prav zaključiti, če ne bi šlo za slovensko okolje in za slovenske ljudi, kiraje verjamejo vsakemu kričaču, kakor pa da bi si probleme in znanstvene knjige sami ogledali. Zato moram o stvari izpregovoriti obširneje.

Petretova izhodiščna teza, na kateri je zgradil vso svojo papirnato stavbo, se v njegovi pristni slovenščini glasi takole: »Ocvirk je imel (dasi tega ne navaja) pri svojem delu vzor v P. Van Tieghema knjigi „La littérature comparée“ (strani 122), izišli leta 1931 v Parizu v „Collection Armand Colin“, št. 144, francoski Göschen zbirki«.

Za psihološko oznako Petretove objektivnosti in še za znanstveno ovrednotenje vseh njegovih izvajanj se mi zdi predvsem važno poudariti dejstvo, da je skušal z dvoumno opombo v oklepaju in s patetično navedbo knjige — ki pa je vrhu tega še napačna, kajti spis ne obsega samo 122 strani, ampak 222 — vzbuditi na kaj cenen način asociacijo za domnevo, da sem v svojem delu Van Tieghema in njegovo monografijo dejansko zatajil. To mi potrjujejo izjave raznih znancev, ki so spričo te Petretove opazke pogledali v mojo knjigo, ali res ne omenjam francoskega znanstvenika. Da pa je vse to, kar trdi Petrè, le slabokrven domislek, dokazuje že imensko kazalo v moji knjigi. Iz njega namreč vsakdo lahko razbere, da omenjam mimo Hazarda največkrat prav Van Tieghema in to kar se d e m n a j s t k r a t. To Petretovo izjavo v oklepaju pa razen tega neizprosno razkrinkuje še drugo važno dejstvo, namreč to, da sem v prvem delu svoje razprave posvetil spisom in idejam Van Tieghema skoraj poldrugo stran (29–31), kjer sem tudi jasno

označil vrednote njegove knjige o primerjalni vedi. Kdor to mesto prebere, mora takoj spoznati, s kakšno kritično ozkosrčnostjo in pristranostjo se je Petrè lotil ocenjevanja moje študije.

V srednjem delu svoje kritike skuša nato Petrè docela aprioristično in svojevoljno dokazati mojo odvisnost od Van Tieghema. Po njegovi izjavi na str. 138. sem se baje pri sestavi študije tesno oklepal svojega vzornika. Kot dokaz, da je njegova trditev pravilna, podaja nekakšno avtonomno ugotovitev, ki pa je ni dokazal, češ da sem »glede celote« tudi jaz kakor V. T. »obdržal razdelitev gradiva na tri dele, zamenjal le vrstni red drugega in tretjega«. — V tej trditvi, ki naj bi bila zanesljivo oporišče drugim njegovim sklepom glede moje odvisnosti od V. T., pa je postavil Petrè svojo kritičnost in objektivnost v dokaj čudno luč. Drugi del moje knjige, ki sem mu dal naslov »Primerjalna teorija«, se namreč prav nič ne strinja z Van Tieghemovim tretjim delom, pač pa je ves samostojen in izviren. Medtem ko razpravljam jaz tu o izrazito primerjalnih problemih, o izhodiščih nove znanosti in njenih teoretičnih vidikih, podaja V. T. v tretjem delu svoje monografije, ki jo je poimenoval »La littérature générale«, sistematiko in metodiko splošne literarne zgodovine. Tega seveda Petrè ne ve, ker je odložil, kakor vse kaže, francosko knjigo že kar na strani 122. in ni tretjega dela niti prelistal. Če bi namreč to storil, bi moral priti do povsem drugega zaključka, o čemer mislim, da nikakor ne smem dvomiti spričo njegove velike ljubezni do resnice. Predvsem bi moral spoznati, da je vsaka analogija med mojim drugim delom in Van Tieghemovim tretjim popolnoma nesmiselna. Ker tega ni storil, mu hočem to javno dokazati.

Van Tieghem je razdelil tretji del svoje knjige na tri, vsebinsko jasno zaključena poglavja. V prvem poglavju, ki mu je dal naslov »Principe et rôle de la littérature générale« (str. 169—183), razpravlja: 1. o pomanjkljivosti primerjalne literature, ker se ta omejuje samo na dvostranske odnose (»rapports binaires«); 2. o načelih splošne literature; 3. o njenem torišču, »vlogi« in prednostih; 4. o ugovorih proti njej in zagovorih njenega pomena. V drugem poglavju z naslovom »Problèmes et méthodes de la littérature« (184—200) govori podrobno: 1. o krožnem izžarevanju vplivov; 2. o mednarodnih lit. modah in tokih; 3. o podobnostih, ki niso nastale na osnovi vplivov; 4. o metodah proučevanja splošne lit. in 5. o razvrstitvi tovrstnih vprašanj. V tretjem poglavju pa se naposled pogloblja v razmišljanje o udejstvitvi mednarodne lit. zgodovine (200—213).

V nasprotju z Van Tieghemom pa razpravljam jaz v drugem delu svoje knjige, ki obsega pet poglavij, o vprašanjih, ki spadajo predvsem v primerjalno vedo, in ne podajam nikakršne metodologije splošne literature; v kolikor pa omenjam nekatere tovrstne probleme, jih obravnavam po docela drugih vidikih. Tako govorim v prvem poglavju o idejnih izhodiščih primerjalne literature, o narodni »duši« in njenih značilnostih, o literarno-psihološkem opredeljevanju narodnih organizmov, o narodnem stilu in njegovih estetskih kriterijih. V drugem poglavju razglabljam o pojmu nadnarodnega v lit., o izvennarodnih lit. stikih, o podoživljanju in asimilaciji umetniških vrednot, o stikih Slovencev s tujino v prerodu, romantiki itd. V tretjem poglavju utemeljujem pomen izvennarodnih lit. vplivov, razmišljam o pesniški izviranosti, navajam dvonarodne znanstvene časopise in ugotavljam njihov pomen za primerjalno vedo, končno pa govorim še o problematiki malih književnosti v okviru komparativne lit. zgodovine. V četrtem poglavju očrtujem evropske lit. vidike, podajam razne sinteze evropskih lit. tokov, izražam tezo, da je Evropa poseben organizem, razmišljam o evropskih lit. strujah in časopisih, ostro ocenjujem Brunetièrovo teorijo in pregledam s svojega vidika razne

sinteze romanskih, germanskih in slovanskih književnosti. V petem poglavju pa se končno ukvarjam s svetovnimi lit. vidiki, pretresam pojmovanje te lit. v 16., 17. in 18. stol., razlagam Goethejev pojem svetovne književnosti, zavračam Petersonove teze in podajam naposled svojo kritiko dosedanjih priročnikov svetovne literature.

Kdo izmed slovenskih kritikov bi se drznil spričo tega, kar sem tu navedel, trditi, da je med mojim drugim delom in Van Tieghemovim tretjim kakšna vsebinska odvisnost, kakor je to storil Petrè? S francoskim komparativistom pa se ne razlikujeva samo po problemih, s katerimi se ukvarjava vsak v svojem delu, ampak zlasti še po znanstvenih izhodiščih. Medtem ko je Van Tieghem utemeljitelj splošne literature (*«littérature générale»*), ki jo skuša popolnoma osvoboditi iz območja primerjalne vede in jo uveljaviti kot samostojno panogo z lastnimi vidiki in metodami, sem jaz pristaš primerjalne lit. zgodovine v njenem najizrazitejšem smislu in zavračam Van Tieghemovo znanstveno koncepcijo (glej str. 30, 185). Poleg tega moram svojemu kritiku cmeniti še to, da jaz v svoji knjigi točno razlikujem med evropsko in svetovno literaturo, nasprotno pa se Van Tieghem z izrazom *«splošna literatura»* omejuje samo na evropske književne pojave. Vse to je seveda Petretu neznano, kajti namesto da bi se bil z razumevanjem poglobil v mojo knjigo in skušal iz nje izluščiti njene dejanske probleme, je raje z vsem naporom iskal umišljena polena, ki mi jih je hotel po vsej sili zagnati v hrbet. Pri tem pa, ko si je tako vneto prizadeval, da bi me čim krepkeje pogodil, je po nerodnosti junaško zadel samega sebe, kakor priča tole njegovo nesmiselno modrovanje: »Ocvirk se je ravnal tudi pri tem po Van Tieghemu, le da je ta z mislimi na možnost (!) nekake svetovne (sic!!) literarne zgodovine svoje delo zaključil, a Ocvirk zgradil na njih (!) osrednji del svoje teorije...«

Kako je Petrè slep za probleme in kako čudno podobo dobe pri njem dejstva, pa mimo tega jasno dokazuje še njegovo razsojanje o tretjem delu moje knjige. O njem namreč trdi tole: »Pri tretjem (delu) pa je izpremenil Ocvirk le vrstni red nekaterih poglavij, napravil tu in tam obširnejši uvod, kak del dodal ali opustil, našel ponekod za poglavje težji naslov (Analogični in antitetični paralelizem, Linearno določanje vplivov, Koncentrično določanje vplivov), a se v določitvi celotnega pritegnjenega gradiva in izbiri vidikov metodologije držal vzora.«

Le pristranski ali pa znanstveno skrajno nerazgledani ocenjevalec lahko tako površno sodi o temeljnih vprašanjih primerjalne vede. Kako neresnična in puhla je ta Petretova izjava, se lahko vsakdo uveri takoj, čim primerja ustroj in vidike tretjega dela moje knjige z ustrojem in vidiki Van Tieghemovega drugega dela. Vesten čitatelj mora namreč odkriti med mojo zasnovo primerjalne metodologije in Van Tieghemovo bistveno različnost tako v pogledu pojmovanja osrednjih znanstvenih nalog komparativne stroke kakor tudi v pogledu razporeditve in obdelave posameznih vprašanj. Predvsem mora zapaziti, da delim jaz vso sistematiko primerjalne lit. zgodovine v dve veliki, vsebinsko in problemsko jasno zaključeni celoti in sicer: I. v Primerjalne metodološke probleme in II. v Mednarodne lit. odnose in vplive. V prvem oddelku obravnavam vsa vprašanja ki so osnovana na primerjanju kot takem, razpravljam tedaj o analogičnih in antitetičnih paralelizmih, o folklori in tematologiji, o razvojnem proučevanju literarnih vrst, oblik in stilov; v drugem pa se sistematsko na docela avtonomen način poglobljam v osrednja izhodišča primerjalne vede, in sicer v vso kompleksnost mednarodnih literarnih odnosov, odvisnosti, povezanosti in vplivov. Že samo ta izredno važna delitev metodologije v dve znanstveni skupini, ki jo zaman iščeš pri Van Tieghemu, kajti njegov drugi del je zgolj zbirka metodoloških

vprašanj brez medsebojne organske in sistematske povezanosti, točno razkriva različnost najinih idejnih izhodišč in oporišč. Ta moja dvodelitev pa nikakor ni slučajna, kakor bi morda sodil Petrè, ampak je globoko utemeljena v naravi komparativnih problemov in njihovi svojevrstnosti. Zakaj je moj ocenjevalec zamolčal to nadvse važno dejstvo, čeprav bi se o njem lahko poučil na str. 76. in 77. moje knjige, kjer o tem podrobno govorim, je več kakor jasno.

Poleg te načelne različnosti, ki jo je Petrè tako junaško zatajil, pa se z Van Tieghemom ločiva tudi v obdelavi, razlagi in pojmovanju posameznih metodoloških vprašanj najine stroke. Moje poglavje »Analogični in antitetični paralelizmi« (str. 77—81) ni že samo zato izvirno, ker je nastalo leta 1930., kakor sem to dokazal spredaj, ampak tudi še zato, ker ga zaman iščeš pri Van Tieghemu. Če tedaj trdi Petrè, da je to samo težji naslov za poglavje, ki ga ima v svoji knjigi že francoski znanstvenik, izpričuje pred vsem svetom bridko resnico, da ne pozna Van Tieghemovega dela in da noče poznati mojega. Isto velja tudi o mojem najboljšejnem metodološkem poglavju, ki sem mu dal naslov »Znanstvena analiza vplivov« (str. 132—182). V njem sem skušal na samostojen in svojski način dokazati dvovrstnost proučevanja vplivov in sistematsko obdelati vsa centralna vprašanja primerjalne stroke neodvisno od Van Tieghema, čigar metodološka razlaga ter problemov me ni zadovoljila, ker je po mojem mnenju preenostranska. S pojmom »linearno določanje vplivov« in »koncentrično določanje vplivov« sem skušal prodreti v bistvo literarnozgodovinskega proučevanja vplivov in odvisnosti, obenem pa utemeljiti smer takšnega znanstvenega iskanja. Petretovo omalovaževanje in zamolčevanje teh dejstev še bolj podkrepljuje sodbo, da je v primerjalni vedi pravi diletant.

Izvirna ni v tretjem delu moje knjige samo »grupacija tematologije«, nova niso samo poglavja o prozi, o tehnični in arhitektonski analizi pesniških del, nova tudi ni samo sistematizacija vplivov, kakor milostljivo ugotavlja Petrè v svoji oceni, ampak nova je — mimo raznih drugih izsledkov, ki jih je moj ocenjevalec zamolčal, ker jih pač ne pozna — celotna koncepcija in opredelitev primerjalne metodologije.

Petretova osnovna zmeta izvira iz nerazgledanosti, iz prepričanja, da je Van Tieghem v celoti izviren, da je prvi na svetu obdelal primerjalne probleme, da je tako rekoč Kolumb nove vede. Če bi Petrè primerjalno stroko dejansko poznal, bi moral vedeti, da so že pred V. T. pisali tehtne razprave o tematologiji, o posrednikih, o razvojnem proučevanju pesniških vrst in oblik, o odnosih in vplivih in še vsem drugem, kar spada semkaj, J. Texte, Betz, Max Koch, Baldensperger, Croce, Hazard, J. Petersen in mnogi drugi. Primerjalne lit. zgodovine ni ustvaril Van Tieghem in je nisem utemeljil jaz, oba sva jo vsak v svoji smeri samo dopolnila in izpopolnila; ona ima kaj pomembno preteklost, ki bi jo moral tudi moj kritik poznati, če bi hotel biti čist pred samim seboj in pred svetom. Potem se gotovo ne bi dokopal do take modrosti, kakor je naslednja, v kateri naivno izjavlja, da »odpravijo« literarni zgodovinarji »splošna (P. misli teoretična) vprašanja v uvodu ali ob robu (!) knjige«. Prav tako pa tudi ne bi trdil, da »razen golih biografij (Betz, izp. Baldensperger) nova veda nima drugih splošnih orisov«, ker bi ga bilo takega neznanja vsaj sram. Obratno pa bi iz moje knjige spoznal, da odklanjam folkloro, da pojmujem tematologijo drugače kakor Van Tieghem, da izpopolnujem razvojno proučevanje lit. vrst, oblik in stilov, da govorim pri posrednikih o vprašanjih, ki jih V. T. niti ne načinja, kratko in malo, da iščem povsod svojo pot, svoje znanstvene vidike.

Za končno oznako Petretove kritične tankovestnosti pa je naposled zna-

čilno še to, kar izjavlja o prvem delu moje knjige. Tu se spričo svojevrstnosti mojega razvojnega orisa primerjalne literature, ki se po novih doneskkih, pa tudi po novi problematiki neizpodbitno razlikuje od Van Tieghemovega — kar Petrè posredno sam priznava — oklene popolnoma drugega načina ocenjevanja. Namesto da bi moj zgodovinski pregled komparativne res kritično ovrednotil, govori o njem z omalovaževanjem, prezirom, podcenjevanjem in nebuloznim odklanjanjem. Pri Van Tieghemu se mu zdi vse popolno, dognano, sijajno, pri meni pa »bežno«, »iztrgano iz celotnega dogajanja zgodovine« in »preneznatno«. Tak način ocenjevanja je kaj enostaven in lahek, saj ni treba zanj nikakršnega znanja. Petrè Van Tieghemu nikakor ne zameri, da se v prvem delu omejuje pretežno samo na francoske komparativiste, da zanemarja razvoj nove stroke pri Nemcih, Italijanih in drugih sosednih narodih, da n. pr. Slovanov niti ne omenja; moje izpopolnitve v tem pogledu pa so mu kar površne in neznatne. Še več, očita mi, da govorim o Nemcih preobširno, to pa samo zato, ker ne ve, da so oni imeli prvo komparativno revijo (1887), da so ustvarili pomembna dela na tem področju in da bi bilo krivično zamolčati dejstva. Kam vodi takšno razsojanje pač ni težko označiti.

Pri tem svojem kritičnem poslu pa se je Petrè vedno usodno urezal, kadar je hotel biti kolikor toliko konkreten in kaj dokazati. Tako je brezplodnost svoje tožbe o moji nepopolnosti pri orisu slovanske komparativne podprl z dejstvom, da ne pozna niti Hergešičeve knjige »Poredbena ili komparativna književnost« (Zagreb, 1932) niti študij A. Brücknerja in K. Bittnerja, o katerih govorim. V isto vrsto Petretovih nasvetov in opomb spada tudi njegova naivna želja, naj bi v svoji knjigi razpravljal o slovanskem prerodu, kakor da bi bil moj namen pisati znanstvene študije o posameznih dobah, ne pa upoštevati samo to, kar se je v tem pogledu v slovanski komparativni že objavilo. Najčudovitejše kritično dognanje pa je Petrè izpovedal s trditvijo, »da sem prezrl izpremembo, ki je nastala okoli 1800 v (primerjalni) vedi s tem, da so pričeli literarni zgodovinarji potovati namesto dotedanjega zgolj kabinetnega dela«, pri čemer se je svojevoljno oprl na Van Tieghema (str. 26). Toda Petrè je na omenjeni strani izredno slabo bral, kajti Van Tieghem piše: »Mais ni eux (t. j. Ph. Chasles, J.-J. Ampère, E. Quinet) ni leurs successeurs immédiats... ne font à proprement parler de la littérature comparée...« Sprememba okoli leta 1800. je tedaj fantastična izmišljotina mojega ocenjevalca, ki nasprotuje celo njegovi izjavi na str. 137, kjer piše, da je »primerjalna panoga mlada«, saj »sega njeno znanstveno raziskavanje šele v konec minulega stoletja«, kar pa je junaško pobral iz moje knjige (str. 7). Spričo takih nasvetov, kakor je pravkar citirani, je Petrè slovesno dokazal, da o primerjalni literaturi prav nič ne ve in da je njegovo razsojanje o mojem delu prava fantazija. Kako slabo je v komparativni razgledan, potrjuje tudi njegovo uvodno navajanje prvih primerjalnih stolic, pri čemer ne pozna dejstva, da je F. de Sanctis že l. 1861. ustanovil v Neaplju stolico za internacionalno lit. in da sta v tej smeri delovala v Zenevi že v 70 tih in 80 tih letih Marc-Monnier in E. Rod (glej v moji knjigi str. 18).

Dokaz o verodostojnosti glavne teze, da bi moja knjiga ne bila nastala, če ne bi bilo Van Tieghemove, se je torej najnovejšemu slovenskemu komparativistu popolnoma ponesrečil. Posrečil pa se mu je dokaz, ki ga pa ni nameraval izvesti, in sicer, da bi komaj mogel napisati svojo oceno, če ga ne bi bil jaz opozoril na Van Tieghema. Kdo bi se po vsem tem čudil, da je ob čitanju Petretove kritike moje spoštovanje do Prijatelja še bolj zraslo. Pokojni profesor je namreč Petreta, ko mu je ta že takoj ob izidu moje knjige najavil, da »hoče Ocvirka raztrgati«, odpravil z besedami: »Vi, Vi hočete pisati o Ocvirkovi knjigi, ko nimate o komparativni niti pojma!«